

ŞADIYE OSMANOĞLU

babam
Abdülhamid
saray ve sürgün yılları

L&M

LEVYA TEWESSES

Kitaplığı Yayın No: 85

Biyografi-Hatırat Dizisi: 10

i
&
i

i ç i n d e k i l e r

BA LARKEN /7

1. Bölüm: BABAM VE SARAY/11

2. Bölüm: HAL VE SÜRGÜN / 43

3. Bölüm: HASTALIK VE TEDAV LER / 69

4. Bölüm: GURBET VE KADER YILLARI / 81

5. Bölüm: KIZIMIN ARDINDAN VE VATANA DÖNÜ /103

6. Bölüm: BABAMIN S YASET HAKKINDA BANA ANLATILANLAR /117

Sonuç Olarak / 135

Ba larken

Hususi hayatımı birçok defalar yazmak istedim. Fakat nedense buna imdiye kadar muvaffak olamadım.

Mühim devirler gördüm, geçirdim. Mecburi olarak yaptım son Amerika seyahati ve Kaliforniya'nın güzel güne i, ilk defa bu yazıları yazmak ihtiyacını kalbimde uyandırdı. Orada bütün hayatım, vatanım, babam, mazim, tatlı ve acı günler gözlerimin önünde canlandı. Amerika güne inin latif ı nları, portakal a açlarının içimi dolduran renkleri, ye il, uçsuz bucaksız çimenler, ifade edilmez bir yalnızlı ın içine beni itiyorlardı. Allah'ın, insanları mesut etmek için yarattı- ı bir tabiatın ortasına gelmi tim; fakat ömrümün uzun ve ya anımı yılları, sevgileri, acıları, vefatları beni hep vatani- ma, Bo az'ın mavi sularına, onu çevreleyen o ma mum ye- illiklere çekiyordu. Gözlerim, Kaliforniya'nın bu saadet do- lu tabiat sahnesinin üzerinde avare dola ırken, ruhum vata- nımda idi.

Memleketimden beni ayıran uzun yıllar ömrümün bü- yük kısmını doldurmu tur. Cenab-ı Hakk'ın kullarına nadi-

ren ihsan etti i tabiat-ı üriyeden mahrum yaratılmı olma-
ma ra men, ayrı dü tü üm eylerin sevgisi, kendilerini bu
"Hatıralar" içinde imdadıma yeti tirdi. Yazarken hatıralarımı
yeniden ya adım, yalnızlı ımı unuttum.

Ya ım kemale gelmi ti, ömrümün son günlerini idrak
ediyordum. Fakat gurbet yollarına benimle birlikte, henüz
üç ya ında mini mini bir çocuk olarak dü mü kızım, belki
bu gurbetten artık kurtulamayacaktır. Benim gibi, onun da
bir gün ardından o büyük yalnızlı a dü mesi **mukadderdir**.
"Hatıralarım", ona kim oldu umu, nereden geldi imi, nere-
de ya adı ımı anlamaya ve ayrı dü tü ü vatanını dü ünme-
ye ve sevmeye yardım edecektir.

Siyasi hatıralarım da var, ancak ben imdilik ahıslardan
bahsetmek istemiyorum; yalnız kendime ait olanları yaz-
makla iktifa edece im.

Babamın saltanatta bulundu u devrede, hudutsuz dere-
cede mesut ve kalbi müsterih bir genç idim. Saray ananele-
ri, ihti amı ve onun büyük servetleri ile beraber resmî bir ta-
kım seremonileri de vardır ki, bunlardan daima ho nutsuz-
luk duydu umu itiraf etmek isterim.

Çocuklu umdan beri sadeli i, samimiyet ve ciddiyeti
çok severim. Gayet hassas ve uysal bir ruhum vardır, zzet-i
nefsim beni her yerde müdafaa eder.

Babam gayet dindardı. Benim de hayatta esas deste im,
imanım ve iktidarımdır. nsan garip bir mahlûktur. Ona ya-
ama arzusunu ve ebedi saadeti veren itikadıdır. Yoksa,
maddi kuvvet de ildir. Dünyada hiçbir eyden korkmadım,
çünkü vicdanım daima müsterihtir. Huzurla dolu idim. Kar-
lıklı samimiyet ve sevgi, müzik ve hürriyetim sevdi im ey-
lerdir. Kanaatim odur ki, dünyada an, eref, servet ve ihti-
am, hepsi hayat için derin bir bo luktan, hatta fazla bir yor-
gunluktan ibarettir. Çünkü, ne sarayda ihti amla geçirdi im
günler ne de Selanik'te babamla birlikte büyük ihtiyaçlar
içinde bulundu um zamanlar, üzerimde büyük bir tesir

yapmadı. Babamın efkati ve varlığı o ihtiyaçları hissettirmiyordu. Ben, babamı, hiçbir zaman padişah oldu u için sevmedim. Hayatımın baharında, kalbimin bütün mevcudiyeti ile ve derin bir aklıla babamı sevdim. O sevgidir ki, i te imdi bana bunları yazmak ihtiyacını hissettiriyor.

nkılâp esnasında, babama a rını derecede haksız ve a rı isnatlar yapıldı. Bu da benim kalbimde daima bir ukde olarak kalmı tır. Evladı olmak itibariyle, babamı benim kadar yakından tanıyacak hariçten bir kimseyi kabul edemiyorum. Saltanatı devrinde, ahsî menfaatleri için, babamın etrafında ve onun bilgisi dı nda bazı hadiselerle sebep olanlar vardır. Vak'alar olmu tur. Fakat, onlardan babam, dinim ve namusum üzerine kase m ederim ki, günahsızdır. Babam kadar mu'tekid, babam kadar munis, babam kadar uza ı gören ve onun kadar yüksek vicdanlı insan azdır. Babamın aczinden de il, fakat tabiatındaki mülâyemetten istifade eden maiyetindeki bazı zevat, onun hakkındaki asılsız ayı-alara sebep oldular.

Maksadım, bu vesile ile, melek hassasiyetindeki babamın bazı hususiyetlerini de kendi hatıralarım içinde kaydetmektir. Babam, idam ettirmek ve zalimane hareketlerde bulunmak gibi hiçbir kötü davranı ı kat'iyen irtikâb etmemi -tir. Bu gibi cezalara maruz kalmı kimseler varsa, bu onun mâlûmatı dahilinde olmamı tır. Söylenen ve yayınlanan yakı ıksız sözler ise, bugün az çok tebeyyün eden hakikatlerle tekzibe u ramı tır.

Ona isnat olunan kötülüklerin bin türlü fazlasını, ondan sonra gelenler icra ettikleri için, halkın nazarında bu hakikatler daha kolay ortaya çıkmı tır. Zaten asılsız ayialar ne zaman olsa hakikati kar ılarında bulurlar.

AD YE OSMANO LU
(Sultan II. Abdülhamid'in kızı)

1.
bölüm   **BABAM VE SARAY**

üphesiz, gözlerimi hayata sarayda açtım. Babam Sultan II. Abdülhamid Han idi. En eski hatıram, daha do rusu çocuklu uma ait zihnimde kalan ilk eylemler, bu iki muhte em hayalden ibarettir: *"Babam ve Saray"*.

Tahsilime sekiz ya ında ba ladım. Hayatıma ait bilgilerin, bundan sonraa hafızamda daha çok yer etti ini ve geli - tikçe de ço aldı nı imdi gayet iyi anlıyorum.

Hayatımın ilk muhtevası olarak, babam ve onun tatlı ok - ayı larından ba ka hiçbir eyi gözlerimin önüne getiremi - yorum.

ahsiyetimin hamuru, onların hararetiyle ifadesini ka - zanmı tır dersem; babamın üzerimdeki tesirini, en iyi ekil - de dile getirmi olaca ım sanıyorum. Babamı anlatmak, be - nim için zevklerin en büyü üdür.

Dolmabahçe Sarayında, Muayede Salonu adını ta ıyan büyük ve geni bir daire vardı. Babamın tahtı burada idi. Al - tından yapılmı , elmas, zümrüt ve yâkutlarla gayet sanatkâ - rane bir ekilde süslenmi ti. Elma büyüklü ünde, yeryü -

Sultan II. Abdülhamid

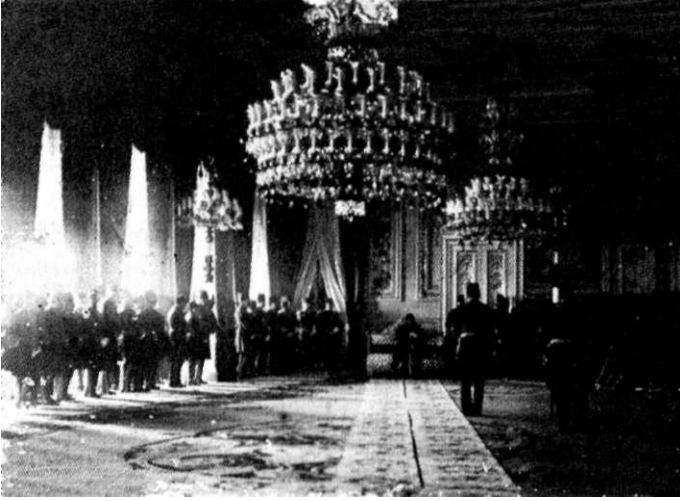
zünde emsali bulunmayan tek bir zümrüt, tahtın en ziyâde gözü olan parçasını te kil ederdi.

Bu tahtın hakiki de erini kimse tayin edememi tir. Bütün cedleri gibi, babam da bu tahtta otururdu.

pek zemin üzerine "ALLAH, MUHAMMED ve KEL ME-TEVH D" yazıları i lenmi , ittihat ve îmanımızın temellerini ihtiva eden bu mukaddes alâmet, babamın yanında devrin en ya lı, en büyük askeri ve mücahidinin elinde ihtiramla tutulurdu.

Plevne Sava ı kahramanı Gazi Osman Pa a ve Serasker Rıza Pa a gibi mühim ahsiyetler, hilâfetin bu mukaddes alâmetini, babamın tahtı yanında, ta imak mertebesini ih-raz edenler arasındadır.

Taht salonunda yapılan merasimler, bilhassa tebrik törenleri muhte em olurdu, bunlar öyle ulvî birer tablodurlar ki, hatırladı ım vakit, heyecanlarımı bütün râ eleriyle aynen duyarım.

Sultan Abdülhamid Muayede Salonunda tahtında.

Salonun çok yüksek ve büyük bir kubbesi vardı, en ufak bir fısıltıyı büyütecek kabileyette idi. Kıymetli yol halılarıyla döşenmiş zeminde, ne kadar yavaş yürünse ayak sesleri, bu kubbeden duyulurdu, çok ağırlara kadar sarkan, büyük ve süslü mehur avizesi, salonda bulunan herkesin hayranlığını üzerine çekerdi. Işıklar yandı ı vakit, avizenin kristallerinden etrafa yayılan büyük bir aydınlık, bilhassa, babamın sırmalarına, nişanlarına ve tahtının elmaslarına, gözleri kama tıran bir parlaklık verirdi.

Tebrikât için devletin ve yabancı devletlerin erkânı salonda tahsis edilen yerlerini alırlardı. Babam, tahtının önüne gelip durdu unda merasim başlardı.

eyhülişlâm başta olmak üzere ülema ve meşayih, sırma püskülleri yandan sarkan sarıklar ve beyaz malahlarından ibâret resmî kıyafetleriyle, tekrar tekrar intizamla tahta yaklaşırlar, dînimizin mukaddes alâmetini emilerek öperler ve geri çekilirlerdi.

Babam, ülema sınıfının tebriklerini ayakta kabul ederdi, beş ve mütebessim bir çehre ile herkese birkaç söz söylerdi.

ûlemayı, pâyitahtaki Hıristiyan ve Musevî dinlerinin temsilcileri, -patrik, piskopos ve hahamlar-, üniformalarını giymi oldukları halde, takip ederlerdi. Babam onları da aynı sûretle, ûlemayı kabul etti i gibi ayakta kabul ederdi.

Daha sonra, sefirler, memurlar, yâverler, askerler, ben-degân ve en nihayet yabancı sefaret heyetleri tebriklere katılırlardı. Sefaret heyetlerine mensup zevatın zevceleri, Osmanlı tâbiri ile "madamları", salonun bir kö esine alınırlandı, merasimi yalnız oradan seyredilerdi, fakat bilâhare s-reti mahsusada kabul ve kendilerine iltifat edilirdi.

Hanedân mensupları, amcalarım ve karde lerim önde, hem ire ve halalarımın zevceleri (damadlar) ikinci sarayı te -kil etmek üzere, merasim süresince tahtın arkasında ayakta dururlardı. En son onlar da, teker teker tahtın önüne gelerek tâzimlerini arzederlerdi.

Hanedânın kadın mensupları için, Muayede Salonunun en üst katında, büyük bir maharet ile in a edilmi balkonlar tahsis edilirdi. Biz buradan, ku bakı ı, töreni bütün teferruatıyla görebildi imiz halde, salondakilerin ba larını kaldırıp bizi görmeleri mümkün de ildi.

Avrupa saraylarının hepsini gezdim, fakat Dolmabahçe Sarayındaki büyük kubbeli salonun ihti amına hiçbir yerde rastlamadım.

Merasimin sonunda, kapıda bekleyen arabalarımızla, evlerime avdet ederdik. Biz çocuklarıyla haremleri, babamın esas ikametgâhı olan Yıldız Sarayına dönerdik, dairelerimize girer ya mak ve ferâcelerimizi bıraktıktan sonra resmî tuvaletlerimizle, babamızın dairesine çıkardık, elini öperdik, o da mütekabilen bizi yanaklarımızdan öper, her birimize ayrı ayrı iltifat eder, efkat gösterir, **ruhumuzu** okardı. Daha fazla yormamak için yanından çabuk ayrılır, onu istirahatate terk ederdik.

Bu sefer kendi annelerimizle di er annelerimize gider ellerini öperdik. Öz annelerimize ne kadar hürmet edersek, karde lerimin annelerine de aynî hürmeti duyar ve izhar

ederdik, ikinci Vâlidelerimiz, öz Vâlidelerimiz kadar kıymetli ve muazzez idiler.

Sarayın haremi için pek ince münasebetler hüküm sürerdi. Bilmeyenlere, yahut içinde ya amayanlara esrarlı bir hayat tarzı olarak, daha ziyade, muhayyilere hitap eden bu kapalı çevre, benim çocukluk ve gençlik dünyamı tekil eder.

Saray hayatı; dı âlemle irtibatı olmayan, büyük parklar ve rengârenk çiçeklerle süslü, havuzlu bahçeler içinde, irili ufaklı köklere, bunların da içinde, müstakilen, yahut onun dairelerine da ılımı , umumiyetle saray kadınlarının, kızlarının, çocuklarının, babamızın efkat ve muhabbet dolu kolları ve nazarları altında geçen bir ya ama tarzıdır. Kendine has, özel bir akı ı vardır.

Bu güzel bahçelerin içinde annemle oturdu um, ayrı bir dairem vardı. Kız karde lerimle birlikte okudu um küçük bir mektebim vardı. Erkek karde leriminki ayrı idi, onlarınki, sarayın selâmlık kısmında, bizimkisi ise, harem kısmında (küçük Mabeyn) bulunuyordu.

adiye Sultan

*Abdülhamid'in kızkarde lerinden güzelli i ile me hur
Refia Sultan Kaptanı Derya damat Mehmet Ali Pa azâde ile
evlenmi ve genç ya ında vefat etmi tir.*

Mektebimizin üç hocası vardı, talebeleri de akran iki kız-
karde im ve ben. Bir salon dershanemizi te kil ederdi. Kırâ-
et hocamız ihtiyar bir zattı, ona türlü oyunlar tertip ederdik,
o zavallı ihtiyar da sesini çıkarmaz, bize iyi davranırdı.

Fakat di er hocalarımız çok farklı idiler, ciddî ve akaya
gelmezlerdi, derslerinden sıkılırdık. Bir an evvel kurtulup
bahçeye çıkmayı, oyuncaklarımızın, yahut arkada larımızın
yanına gidip oynamayı arzu ederdik.

Ö leye kadar mektebimizde, ö leden sonra evlerimizde
vakitlerimizi geçirirdik, eve piyano hocam gelirdi, hiç sıkıl-
madan hatta büyük bir hevesle, piyano çalı ırdık. Mandolin
ile de, ilgilenirdim. Piyano hocam, bu merakımı tatminde
bana ayrıca yardım ederdi.

Klâsik müzikten ho lanırdım, ona çalı ırdım, istidadım
çok fazla idi, ba arılarımızdan dolayı daima hocamın tak-
dirlerine mazhar olurdum, bundan hem gurur, hem de yeni

ve daha zor parçalara hazırlanmak için evk ve cesaret duyardım. tiraf edeyim, ark müzi inden pek ho lanmazdım. Ak amüzeri saat dörtte, oyun zamanımız ba lardı, geceleri de çok defa sarayın tiyatrosuna giderdik.

Annem alaturka musikiyi tercih ederdi, karde lerim, kendi dairelerinde alaturka saz ve oyunlar tertipledikleri vakit, annemle birlikte ben de ara sıra giderdim, fakat gayem sadece adetlere uymaktı, yoksa zevk aldı m için de ildi.

Haremde, küçük harem a aları vardı. Bunlar, bizim aramızda, saray terbiyesi görerek, Hanedânın iç hizmetlerinde büyük mes'uliyetli vazifelere hazırlanırlardı. Harem a aları bu çocuklardan yeti tirilirdi.

Her dairede ve evde harem a ası namzedi çocuklardan dört be tane bulunurdu. Onların sadakat ve fedakârlıklarının derecesini tarif edemem. Bize arkada lık edecek ya ta olanlarla, evimizin hizmetlerini idare eden a aların, sadakatleri ve temiz kalplilikleri yanında, kıskançlıkları müthi ti.

Bizlere herhangi bir erke in göz ucuyla dahi bakmaları, onlar için tahammül edilmez bir azap olurdu.

Saraya intisap etmi müteaddit kızlardan, küçük ya ta olanlar, oyunlarımızda bize arkada lık ederlerdi. Yerlere kadar etekleri uzanan kuyruklu, bellerinden büzmeli elbiseler giyerlerdi. Ba larında her renkten turban ekinde ifon hozlar ta ırlardı. Kuyruk kısmı, bellerini büzen yandan saçaklı kemere sıkı tırılarak, yukarı toplanırdı.

Süslü elbiselerini pek be endi im bu genç kızlar, ekseriyetle ve bilhassa misafirhanede görevlendirilirdi.

Hazinedar Usta, haremde en yüksek rütbeli kadın memur idi. Benim çocuklu umda tanıdı m Hazinedar Usta, Sultan Aziz devrinden kalma çok ya lı, dürüst ve temiz bir hanımdı. Babam onun elini öperdi, mevkii ve itibarı, Kadın Efendiler derecesinde idi.

Çerçeveleri gümü ten, yumurta ekinde küçük pencere-leri olan, bir kupa araba içinde her hafta, o da babamın Cu-

ma alayına çıkardı.

Hazinedar Ustanın maiyetindeki kızlar, dörder, be er kilik gruplar halinde, bahçede ve kö klerimizin etrafında devriye gezerlerdi. Saray halkı uykuda iken, bir yangın tehlikesini erken haber alıp müdahale etmek gayesiyle bu nöbet i ine acı tecrübelerden sonra pek ehemmiyet verilmi ti.

Hünkâr bekçisi adını verdi imiz bu nöbetçilere, gece gündüz bol bol ikramlar yapılırdı.

Biz her zaman yemi lerimizi onlarla payla ırdık, yazın meyvalarımızı, kı ın mısır patlaklarımızı küçük gümü tep-siler içinde onlara götürürdük.

Hazinedar Usta, elinde elmas, zümrüt ve yakutlarla süs-lü, fildi inden bir baston ta ırdı. Yardımcıları olarak üç kal-fası vardı ki, onlar da aynı biçim baston ta ırlardı, fakat el-masları daha küçük, süsleri daha basit idi. Usta ve kalfaların elbiseleri, pembe ve beyaz renkli atlastan idi.

Kenarları geni sıрма ile i lenmi , salta tabir edilen, bol bir ceket giyerlerdi. Ba ındaki oyalı hotozu, mücevher, bro ve i -nelerinin zenginli i, hareketlerinin a ırlı ı ve ciddiyeti, etra-fındakilerinin saygılı ve çekingen duru ları, Hazinedar Ustayı çok uzaklardan kolaylıkla fark etmemize yardım ederdi.

Harem, politika ile me gül veya alâkadar olmazdı, ahlâk-sızlık ve geçimsizlik yoktu, çünkü babam bu gibi hallere kar-ı, kat'iyen müsamaha etmezdi. Yalnız, hususî hayatına gi-renlerin, birinin çok, di erinin az sevilmi oldukları ileri sü-rülerek, çıkardıkları ufak kıskançlık münaka aları müstesna idi. Bunlar tabiî ve ola an eylerdi.

Devlet olmadan, haremleri, babamın huzuruna gide-mezlerdi. Yalnız bizler, kızları serbest idik, arzu etti imiz va-kit, babamızı görmeye gidebilirdik.

O anda huzurda hangi haremi varsa, biz de gider, onun yanına otururduk. Babam bizimle konu ur ve arada sırada selâmlı a da giderek i lerini görürdü.

Hazinedar Usta, anneleri ve babaları tarafından saraya getirilen kızları bizzat görür, ailelerinin asâletlerini ehemmiyetle tahkik ederdi. Be endiklerini babama arzederdi. Haremde Çerkez soyundan olanlar ekseriyeti te kil ederlerdi.

Sarayda, Cuma geceleri e lence ve temâ âya ayrılımtı. Tiyatrodaki temsillere, Hazinedar Usta'nın daveti üzerine giderdik, kalfaları, evlerimizi dola ır, davetini ula tırırlardı.

Avrupa'dan hususî kampanyalar getirttirilirdi. O devrin me hur artisti Réjane, müteaddit defalar Paris'ten gelmi ve temsiller vermi tir, fakat biz küçükler, komik Apti'yi çok se verdik.

Mısır Hidivi Abbas Hilmi Pa a'nın annesi, Vâlide Pa a, yazın stanbul'a geldikleri vakit, her onbe günde bir saray tiyatrosuna te rif ederdi. Hazinedar Usta, maiyeti ile birlikte Vâlide Pa a'yı âle Kö künde kar ılar. Ya mak ve ferâce-sini kendi eliyle alırdı.

Mısır Hidivi Abbas Hilmi Pa a

Hem irem Naile Sultan'la birlikte ziyaretine gider, akşam yemeğini beraber yer ve tiyatroya gelirken de ona refakat ederdik.

Babam daha evvel gelir, kendi locasında istikbâl eder ve yer gösterirdi. Biz yine hem iremle beraber bitikdeki locada otururduk.

Babamın en yakın hizmetkârları, Musahip a'alar, temâ'â sırasında tepsiler için tirip, locamıza sessizce bırakıp ayrılırlardı. Biz de bunları perde arasında, kendi elimizle babamıza ve Vâlide Pa'a'ya ikram ederdik.

Vâlide Pa'a çok tatlı bir kadındı, hoş sohbetleri vardı. Babamın hâl'inden sonra, bizlere çok iyi muamele etmiş ve fevkalâde efkat göstermişti.

Bir gün, Beylerbeyindeki yalısında, kendisini ziyarete gittiğim vakit, bana bir vitrin içinde itina ile muhafaza edilen yüzlerce yanık sigara bakiyeleri göstermiş ve "Efendimiz her sigara içtiğinde, bana da verirdi. Evvelâ benim sigaramı, sonra kendisininkini yakardı; işite görüyorsunuz, bunların hiç birini atmadım, böylece muhafaza ettim" demişti.

Cuma günlerinin, yalnız biz küçüklere mahsus, baka kâ cazip tarafları daha vardı. O sebeple, bu günü mümkün olsa işle çekmek isterdim; çünkü o sabah, Hazinedar Usta'nın kalfaları erkenden iki büyük kutu getirirlerdi. Birisinden yeni bir elbise, diğlerinden yeni bir oyuncak çıkardı.

Bu bizim için en meraklı sürpriz idi. Her hafta aynı saatlerde, sessiz, gözlerim kapıda, beklerdim. Bazen gelen elbiseyi beğenmediğimde olurdu.

Parlak garnitürlerden, fazla göz alıcı renklerden hoşlanmazdım, sâde elbiseler giymeyi tercih ederdim.

Ramazan aylarında, her dairede ayrı ayrı bir imam, iki müezzin ve iki harem a'asının refakatıyla teravih namazı kılınırdı. Teravihi takiben imam ve müezzinlere buzlu erbetler ikram edilirdi.

Babam teravih namazını, hususî dairesinin biti i indeki kökte, ülema ve müezzinlerin refakatinde kılardı.

Erkek evlâtları ve bazen de amcalarımız, cemaatine dahil olurlar ve namazdan sonra sohbet yapılırdı. Damatları ve biraderlerimi, babam sık sık iftara davet eder, yemekten sonra di kirası adını ta ıyan zengin keseleri ihsan ederdi.

Babamın tahta çıkı nın yıldönümünde, her yıl merasim ve enlikler yapılırdı. "Cülüs" adı verilen bu bayramlarda dairelerimizin önüne, oyuncular getirtilir; marifetleri seyredilirdi.

Cülüs enlikleri, saray dı nda, geceleyin "ate oyunları" ile, yani havaya fi ekler atılmak sûretiyle en cazip tarzda yapılır, fener alayları tertip edilirdi. Hepimizin evinde, ayrı ayrı, babamın mar ı (Mar -ı Hamidî) çalınırdı.

Evlerimizdeki kızlar bu enliklerde, türlü kıyafetlere girerlerdi, bilhassa Hazinedar Usta'nın kızları, sakal, bıyık ta-

Saray içi enliklerinde çe itli kıyafetler giyilerek yapılan canlandırmalar

karlar, seyyar satıcı olurlardı. Biz de onlarla akala maktan haz duyardık.

Senede bir defa, Ramazan ayında, Hanedânın "Hırka-i Saadet"i ziyaret günü vardı. Peygamber Efendimizin ahsî e yalarını ihtiva eden mukaddes emanetler, Topkapı Sarayında hususî dairede, büyük bir ihtimamla, muhafaza edilirdi. ••

Bu ziyaret mühim dinî geleneklerimizden biriydi. O gün erken kalkardık, arabalarımızla Topkapı Sarayına giderdik. Saraydaki özel dairelerinde Padi ah amcalarımızdan kalmı , çok ihtiyar ve emektar saray kadınlarını görürdük. Onlar Hırka-i Saadetin muhafaza edildi i bu yerde, ömürlerinin son günlerini ibadet ve dua ile geçirirlerdi.

Bizleri görünce bir anne gibi severler, sevinirler, her birerlerimizi efkatile kucaklardı. Biz de onların ok ay larına, kendimizi aynı duygularla terk ederdik.

Hırka-i Saadet dairesinde, babama mahsus bir mahal vardı, burada bir masa üzerinde, sırmalı kat kat bohçalara sarılmı , Peygamberimiz Efendimize ait en mühim mukad-

des emanet bulunurdu. Büyük hatlarla yazılmış Kur'ân-ı Kerim âyetleri ile i lemeli bir örtü, yarı açık ekilde, bu masanın üzerine serilmi dururdu.

İlk önce babam, masanın önünde dinî bir hürmetle ayakta durur, sonra yanında beklerdi, onu, ehzâdeler ba - ta olmak üzere, ulemâ, vükelâ, evli hem irelerimin, halaları - mın zevcleri, pa alar, mabeyn erkânı, bendegân, yâverler, askerler takip ederlerdi. Mukaddes emanet önünde ve ba - bamın huzurunda tâzim duru unu icra ederlerdi.

Selâmlıktaki merasim bitince; bizlerin bulundu u ha - rem salonunun kapısı açılırdı. O güne mahsus a ır tuvalet - lerimiz, ba larımızda taçlar ve gö üslerimizde ni anlarımız oldu u halde, kıdemlerimize göre, vâlidelerimizin yanında yürür, hu û ile bu ziyareti biz de icra ederdik.

Ardımızdan Vükelâ hanımları, sarayın Haznedarları, emektarlarımız ve sarayın genç kızları takip ederdi.

İftar yeme ini, her birimiz için ayrı odalarda hazırlanmı sofralarda yerdik, tanı tı ımız hanımlarla konu ur ve yeni dostlar kazanırdık.

Hırka-i Saadet ziyaretinin gönüllerimize doldurdu u mânevî saadetin, ruhî sevincin, bizleri nasıl birbirimize sevgi ve muhabbetle kayna tırdı ını, o zaman hep dü ünürdüm. Hayatta, itikadına ve mübarek dinime imanım, bu kaynaktan en büyük gıdasını almı tır.

Bu mesut iftar sonrasında, tekrar arabalarımıza biner, bir alay halinde Yıldız'daki dairelerimize avdet ederdik, yolda arabalarımızın mum fenerleri yanar, onların aydınlı ında, senede bir defa, Hırka-i Saadet ziyareti vesilesiyle, ehirdaki gece hayatına merakla bakmak tâli ve zevkine mazhar olurduk.

eker ve Kurban Bayramlarımızın da, sarayın haremine getirdi i, müstesna bir mânevî havası vardı. Kar ılıklı tebriklerin mühim bir yeri vardı. Bayramın birinci günü tebrik merasimi, Dolmabahçede taht salonunda ba lar ve evlerimizde de devam ederdi. Saray tiyatrosunda, bayram temsili icra edilirdi. Bu temâ âda, babam kendi locasında, iki hemiresiyle birlikte otururdu, hizmetlerini yapmak erefi, bana ve hem irem Naile Sultan'a tahsis buyurulurdu.

Harem mensuplarının uzak mesafelerde bulunan akrabaları, bayramın ikinci günü ziyârete gelirlerdi.

Sarayda Hazinedar Usta tarafından bir gece muhakkak misafir edilirdi. Hareketlerinde, babama yakınlık derecelerine göre, ihsanlar, ba muhasip a alar tarafından gümü tepsilere konur ve misafirhaneye götürülür, da ıtılırdı.

Bu altın dolu keselerden ayrı olarak, onları götürecek arabaların içine de Hacı Bekir mâmüllerinden süslü kutulara konmu ekerler bırakılırdı.

Her bayram ve merasim gününü, bir sükûnet takip ederdi, te bugün huzur diye tarif edebilece im bir sükûnet, bizim normal hayatımızdı. Haremin esas me galesi, giyinmek ve süslenmekti, her dü ünçe bunun yanında ikinci mevki-i i gal ederdi.

Evlerimizin temizli i, her gün sabahleyin, ba larında harem a aları bulunan u aklar marifetiyle yapılırdı. Yemeklerimiz muayyen saatlerde umumî mutbakdan tepsilere içinde da ıtılır ve harem a alarının nezaretinde "tablâkâr" denilen kimselerin eliyle dairelerimize getirilirdi.

Yemeklerimizi annelerimizle beraber yerdik, soframız, çok bol ve çe itli olurdu. Büyük bir gümü sini içinde parçalanmış kuzu, tavuk, çorba, börek, çe itli mevsim sebzeleri, pilav, sütlü krema, ek i takımı adı verilen daha küçük bir tepside; havyar, peynir, çe itli meyvalar, ö le ve ak am, her gün soframızda bulunurdu.

Ya mak ve ferâcelerimiz me hurdur, kadınların yüzüne bunlar kadar letafet veren tuvalet enderdir. Ya mak ince bir tül den ibarettir, bunun bir kısmı saçlara elmaslı i nelerle mahirane bir ekilde rapt olunur, ve ba ka güzel bir ekil kazandırıldıktan sonra, di er kısım göz ve ka ları açıkta bırakacak tarzda a ız ve burun cihetleri örtülürdü. Tül, effaf oldu u için, örtülen yerleri gizlemeye de il, daha effaf bir ekilde açmaya hizmet ederdi ve nazarları buralarda daha uzun müddet tutup oyalamaya sebep olurdu.

Saraydan ayrıldı m daha sonraki yıllarda, Avrupalı dost- larımla bu mevzuu müteaddit defalar konu tu um vakit, ya mak ve ferâce'ye hayranlıklarını izhar etmi ler ve "Biz si- zin yerinizde olsaydık, bunları terk etmezdik" demi lerdi.

Ya mak ve ferâcenin altında kendimi bir genç kız olarak hissetmek için çocukluk devrelerimin geçmesini sabırla bekle mi tim. Onaltı ya ima geldi im vakit, hayatımda yeni bir saadet devresi ba lamı tı.

Haremin kalın duvarlarla kapalı, bu kendine mahsus ya- ayı tarzı ötesindeki hayata kar ı ilgim artıyordu. Kalbim ne e ile dolu idi. Anne ve baba yuvasının efkat dolu havası- nı, bahar ça ima kadar, doya doya teneffüs etmi tim, fakat imdi, bahar aylarında, saray dı ı temaslar beni yeni bir emel ve hayal âlemine kavu turmu tu.

Araba gezintilerinden, ba ta Kâ ithane olmak üzere, muhtelif mesire yerlerine gitmekten, oradaki kasır ve kö k- lerin pencerelerinden dı arıyı ve sarayın ötesindeki âlemi, halkı tecessüsle seyretmekten sonsuz bir zevk duyuyordum.

Derelerde sandal gezintileri yapan, renkli ferâceleri ve fantezi emsiyeleriyle uzaktan fark edilen genç kızlara, di er sandallardaki delikanlıların çiçekler attuklarını görürdüm.

Yine bu sandal gezintilerinde, mânâsını çok iyi bildi im güzel arkıları, sazlar refakatinde ve me hur hanendelerin seslerinden heyecanla dinlerdim.

Mesire yerlerindeki kö klerimize, yemeklerimiz araba- larla saraydan getirilirdi. Bahçede sofralar kurulurdu, kar- de lerimizle hep beraber oturur, lezzetle yer ve hava karar- madan, saraya avdet ederdik. Evimizin, harem a asından ba ka, seyisi ile arabacısı ve ayrıca üç hademesi vardı.

ehirden alı veri yapmak, gençlik hayatımın, mesire e - lencelerinden, sonra gelen en mühim ve zevkli me gâlesi idi.

Bütün istediklerimizi bir ka ıda yazar, adamlarımıza ve- rirdik, onlar temin ederlerdi: skarpın, kuma , pudra, lâvan-

ta ve emsali kadın e yalarını, kendimiz görmeden, ancak vasi-
sita ile satın alırdık.

stek kâ idimizi önce harem a amıza verirdik, o da ha-
demeye emrimizi tebli ederdi, iki gün sonra, isteklerimiz
süslü paketler içinde çe itleri ve fiyat listeleri ile birlikte ge-
lirdi. Be endiklerimizi alıkoyar, di erlerini iade ederdik. Bu
bize çok pahalıya malolurdu, fakat hariçte temas, saray
adetlerine göre, memnu idi.

Harem yasaklarını, gençlik ça ina erdi im vakit anla-
maya ba lamı tım. Çünkü, dı arıyı görmek arzusu, bu ya-
sakların kar ısında ezilip geri çekilmeye mahkûmdu. Fakat,
ben bütün bunlara ra men, ümit ve hayallerimle kuvvet ve
cesaret buldum. Hiçbir vakit me'yusiyet nedir, bunu tatma-
dım çünkü, babama itimad ediyordum, ona sonsuz itima-
dım vardı.

Karde lerimiz arasında kıskançlık mevcut de ildi, anne-
lerimiz ayrı olmasına ra men, babam bizleri müsavi sûrette
severdi, ondan, karde lerimizin annelerine, kendi anneleri-
miz gibi farksız sevgi ve saygı göstermeyi de ö renmi tik.

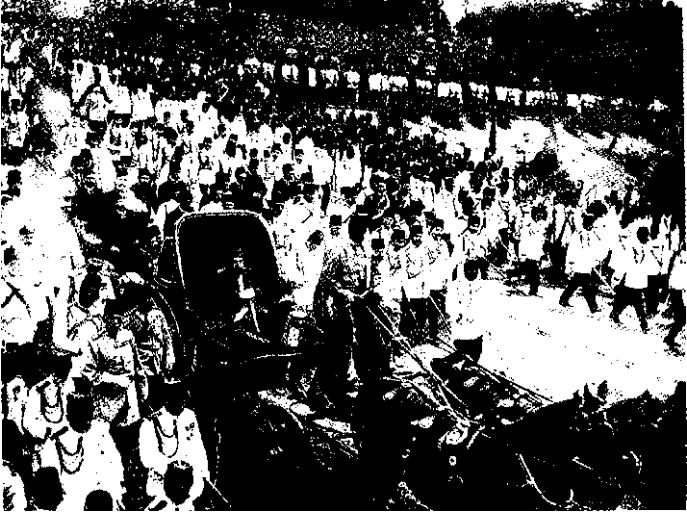
Çocuklu umda; babam, süslü tahtı, merasimleri ve bana
her seferinde efkatini ve muhabbetini ifade etmek için inti-
hap etti i hediyeleriyle ilgimi çekerdi.

Ancak genç kızlık ça ıma girdikten sonra babamı daha
iyi anlamaya muvaffak oldum, bilhassa tahtından mahrum
edildi i ve kendisine can yolda ı olarak seçtiklerinin arasına
beni de kattı ı yıllarda, onun ne müstesna meziyetlere sahip
bulundu unu, ancak fark edebildim.

Babam içki içmez, içenleri ho görmezdi. Saraya sokul-
masını da yasak etmi ti. Sigara ve kahveyi severdi, hatta, si-
garayı çok içerdi diyebilirim.

Sihhatli bir erkekti, sa lam bir bünyesi ve idmanlı bir vü-
cudu vardı, küçüklü ümde, onun bir defa hastalandı nı
hatırlarım. Çok az uyurdu. afaktan önce kalkardı, be vakit
namazını kılar, daima Kur'ân-ı Kerim ve Buhari-i erifi

Abdülhamid'in Cuma Selâmlı 1

okurdu. Dindar, Allah'ına ba lı, büyük bir Müslüman idi. Abdestsiz yere basmazdı. Çok çalı kandı.

Devlet ve millet i lerinden iyi anlar ve onlarla me gûliyeti canı kadar severdi. Kâtipleri ve Mabeyncileri ile beraber çalı ır, günün mühim kısmını onlar ile geçirirdi. ehzâdeli- inde ata bindi ini ve araba kullandı nını i tmi tim, fakat saltanatı zamanında, sevdi i atlarını bahçede dola tırır ve onları pencereden seyrederdi.

Cuma Selâmlı ndan dönerken, tek atlı faytona biner ve kendi kullanırdı. Yemekleri gayet sâde idi, yo urt ve yo urtlu yumurta (cılbr) çok severdi. Fransız iki a çısı vardı, biri yemeklerini, di eri pasta ve bisküvilerini hazırlardı.

Babam, günün çalı ma saatleri bitti i vakit, hareme gelirdi. Müzik dinlemek, Saray tiyatrosunda sahne oyunlarını seyretmek en ziyade sevdi i e lenceleri idi. Sarah Bernhard'ın dramlarını, sarayın aylıklı me hur komi i Bertrand'ı² çok takdir ederdi. Bu komik, harem a alarının i ve-

1 bkz. s. 152.

2 bkz. s. 153-155.

Hamidiye Camiisi'nde Cuma Selâmlı 1

leriyle çok güzel taklitler yapar, bizleri güldürür, harem a a larını da zor vaziyetlere dü ürürdü.

Haremdeki kızlar tarafından icra edilen, piyano, keman ve sazlardan mürekkep küçük bir orkestrayı, babam sık sık dinlerdi, yine onlar tarafından yapılan spanyol bale ve danslarını da alâka ile takip ederdi.

Bir gün, bu orkestraya, bir Fransız mecmuasında, hayatımda ilk defa resmini gördüm, arp sazı ile katılıp, babama bir sürpriz yapmayı dü ündüm.

Harem a alarına, stanbul'daki bütün ma azalardan sordurdum. Nihayet eski bir arp bulundu, piyano ile akortunu yaptım. Pedallarının üzerine notaları yazarak bir eyler çıkartmaya muvaffak oldum. Ufak parçaları kendi akortuma uydurarak, notalarını istedi im gibi yazdım.

On günlük bir hazırlıktan sonra, saray kız orkestrasının konserine, habersiz olarak, ben de arpimle katıldım.

Babam, beni görünce a ırdı, alâka ile dinledi ve seyretti, bir hayli de güldü ve tebrik etti, Fransa'dan yeni bir arp

getirtece ini vaat etti, ayrıca beni altın bilezik ve yüzüklerle taltif etti.

Bir müddet sonra harem a aları, babamın vaat etti i yeni arpin gö üse takılacak küçük bir modelini getirdiler. Bu telleri altından, kıymetli ta larla süslenmi , harika bir bro - tu. Babam, zarif, ince ruhlu ve kadirbilir bir insandı.

Babama candan gelen bir ne e ve sevgi dolu gözlerle baktım. "Çocu um, senin güler yüzünün ve ahlâkının meftunuyum," derdi.

Kıskançlık gibi küçük duygulara, hiçbir sûretle, kendimi kaptırmazdım.

Babamın devamlı olarak hizmetini gören iki haremi vardı. Biri Mü fika, di eri Fatma Hanım idi. Günün yarısını birisiyle, di er yarısını da öbürü ile geçirirdi, fakat en küçük karde imin annesi Naciye Hanım'a babam, ayrı bir alâka gösterirdi.

Kendi odası içindeki küçük bir merdivenle onun odasına geçirdi. Naciye Hanım, güzel de ildi, fakat temiz, yüksek ahlâk sahibi ve akıllı bir kadındı. Babam onu bu meziyetlerinden dolayı çok severdi.

Hareme Alınan Kızlar

ve Onlara Verilen Güzel simlere Dair

Osmanlı haremimi vücuda getiren unsurlar içinde Kafkas Men 'elilerin ekseriyette bulunması mühim bir gelenektir. Osmanlılardan önceki kâdim saraylarda da bu halkın öhretlerine dair bir çok bilgiler mevcuttur. Halk dilimizde umumiyetle "Çerkez" tâbir etti imiz bu halkın kızları, babamın zamanında haremde ço unlu u te kil ediyorlardı.

Kendilerine Osmanlı haremının usulleri ve âdâbı büyük bir titizlikle tâlim edilirdi, Önceki hayatlarıyla kıyaslanmayacak yepyeni bir insan ve ahsiyet haline gelirdi.

Harem menkıbelerinde ve masallarında adı geçen kadın

kahramanların güzel ve edebi mânâlar ihtiva eden isimlerinin onlara verilmesi âdet haline gelmişti.

Bunlardan bazı örnekleri aşağıya yadediyorum:

"Avazi-dil", "ahper", "Hezar-efrûz", "A k-hâlet", "Nûr-safa", "Dil-â ub", "Gonce-leb", "Âlem-efsûn", "Edâ-dil", "Naz-melek", "Firistâde", "Ke f-i râz", "Dil-esrar", "Yar-ı canan", "Dürr-i yekta", "Eflâkpar"

Sultan Aziz devrinden kalma bazı eski büyük lalalarımın, saraydan çıktıktan sonra, tekrar izdivaç etmeyip, ömürlerini gene sarayda ikmâl etmek üzere kendilerini bu hayata adamı insanların hatıralarını hüvâ içinde anırım. Onlar, saraya yeni gelenlerin mürebbiyeleri olurlardı.

Fedakârlık ve sadakat duygularıyla büyük öhret yapmış Çerkez kızlarının harem lisanına getirdikleri bazı hoş yenilikler vardı. Meselâ onlar, "Kalfam" yerine "Kafam", "Kadın Efendi" yerine "Kene Efendi", "Âlemefsûn kalfa" yerine "Âlemesun kafa" derlerdi. Bizlere âlem olan "Arslancı ım" yerine "Asancı ım" derlerdi. Asırlarca kullanılan bu nâkıs Türkçeye, kullana kullana biz de alı mı tık.

Harem kızlarının başına, saray tâbiri ile "hotoz" dedimiz "türban" giydirilir ve örneklerini verdi isimlerden kendisine münasip görülerek seçilen ad, küçük bir karta yazılır "türban"ının üzerine işelenirdi. Bu yeni ad, kolaylıkla ve sür'atle herkes tarafından bellendirildi. İyşesiz yeni isimlerin mânâları da onlara esaslı bir şekilde izah edilirdi. Ve kızlar da bu izahlara göre, kendilerini isimleri gibi inceltmek için uşur altı bir gayret sarfederlerdi. Bir harem kızının ilk e itimi onun çağırılış şeklini tayin etmekle başlardı.

Babam, haremdeki usûl ve âdetler ile kat'iyen ilgilenmez, bütün zamanını, selâmlıkta mâiyet-i erkânı ile devlet işlerini yürütmekle geçirirdi. Selanik'e gönderildi iş zaman "hotozlu" harem kızlarından birkaç tane Alâtini Köküne yollanmıştı. Babam, onların yerlerde sürünen uzun etekli elbiseleriyle "türban"lı başlıklarını normal kıyafete göre teb-

dil ettirmi tir. Bu husustaki fikrini de öyle açıkladı tır:
"Ben, Yıldız'da da bu türlü giyini lerden memnun de ildim.
Fakat, benden sonra mevkiime gelecek biraderlerimin, eski
âdetleri kaldırdı ımı ho görmeyecekler diye onları muha-
faza ederdim."

Selanik'e gelen grubun içinde "Gevheriz" isminde bir kız
vardı. Zarif bir endama malikti. Bu sebeple herkesin mu-
habet ve alâkasını üzerine çekerdi. Babamın arzusu üzeri-
ne, kıyafetini de i tirip zamanın modasına göre giyindi i
vakit, ne kadar câzibeli hale geldi ini hiç unutamam...

ehzâde Abdülhamid

Sarayda, kumral, zarif, elâ gözlü, 23 ya ında iyi tahsil görmü , gayet güzel bir kız vardı. Babam, ondan çok ho lanırdı, daima yanında gezdirir ve konu urdu, fakat bu kız, babamın arzusuna asla müsaade etmezdi. Bu hal be yıl devam etti. Bir gün Bayram ziyaretine gidildi i vakit, bu kız da, fevkalâde tuvaleti ve ya ıyla beraber artan güzelli i ile, sırası gelince babamın huzuruna girdi.

Babam ona ismi ile hitap ederek,

"Hala inadına berdevam mısın? Bugün ne kadar güzelsin" der. Kız,

"Efendici im, ömrüm oldukça sana canımı feda ederim, yanından ayrılmam, fakat bütün dünyayı ba ı lasan, haremim olamam, çünkü kocam olacak erke in, yalnız bir tek karısı ve kocamın da yalnız benim olmasını isterim. Aksi halde evlenemem" demi tir.

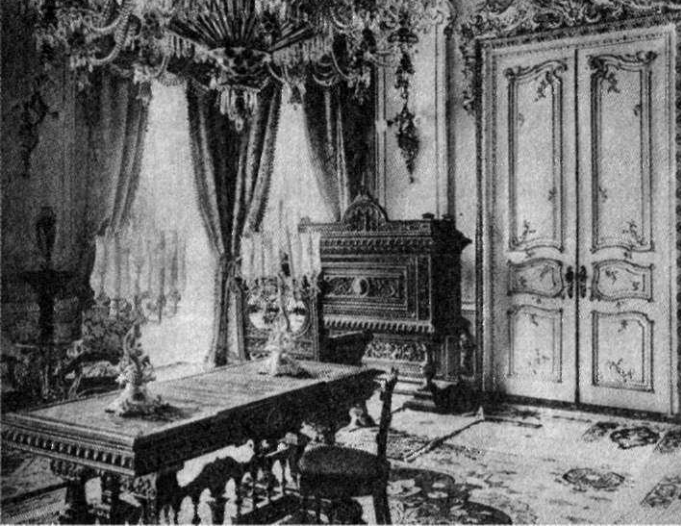
Babam güler, kızın bu açık konu masından ho lanır ve bilâhare bir çok elmaslar vererek onu taltif eder.

Bu kız için, bilâhare stanbul'un en güzel semtinde bir konak alındı, mükemmel mobilyalar ile tefri edildi. Mabeynden, kırkbe ya larında, dindarlı ı taassup derecesine varan bir zatla nikâhlandırıldı. Saraydan çıkarılıp bu eve götürüldü, dü ünü de orada icra edildi.

Dü ün günü, kız, ayaklarına kadar ince bir tülle örtülmü , damat koltu unda, seyirciler arasından geçirilmi , gelin odasına götürülmü tü, zevci tarafından hürmetle yüzündeki duvak açılmı , hep beraber dü ün sofrasında yemek yenilmi ti.

Zifaf odasına evlilerin istirahate çekilecekleri saatte, bir yâver geldi ve damadın, görülen lüzum üzerine, mümkün olan sür'atle, saraya getirilmesi hakkında, babamın iradesini tebli etti.

Ba ında mavi sırmalı bir takke, sırtında, yanları yırtmaçlı gecelik entarisi oldu u halde, damat, o gece saraydaki

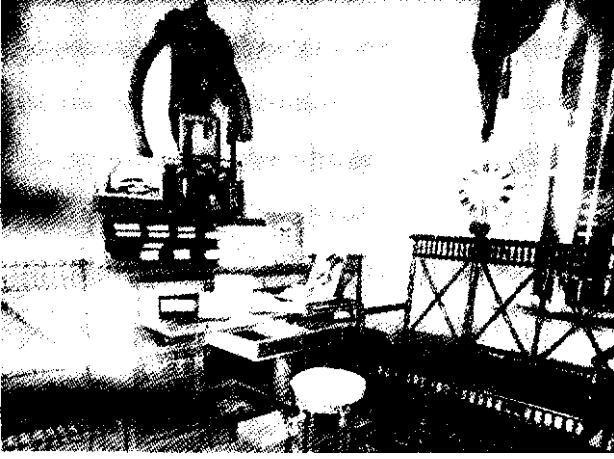
Sultan Abdülhamid'in çalı ma odası

bekleme odasında, sabahın be ine kadar, gelecek emri ö - renmek için bekletilmi ve sonra lüzum kalmadı diye serbest bırakılmı tır.

Mabeynci damada, bu muziplik üst üste dört, be gece yapılmı , geceyi bekleme odasında geçirdikten sonra, güne do arken evine gitmesi için izin verilmi ti.

Kız ne kadar ince, zarif, tahsil ve terbiyesi mükemmel ise, kocası da o kadar kaba idi. Konakta her ikisinin annele- ri beraber otururlardı, kayın Vâlidesi, "sen sıska bir kızsın, o lum senin gibi kadını ne yapsın" diyerek, zavallıyı daima zehirli sözler ile üzme istemi tir. O, ise âkılâne hareket ederek bu lâkırdılara ehemmiyet vermeme tir.

Bir biri ardından, iki o lan çocu u dünyaya getirmi tir. Resmî günlerde, saraya ara sıra gelirdi. Babam ona: "Bahtiyar mısın? Zevcine sahiptin de il mi?" diye sorar. "Evet efendici im, senin lütfün ba ımın üstündedir, bahtiyar olmaya, çocuklarımı iyi yeti tirmeye gayret ediyorum" eklinde mukabele ederdi.

Sultan Abdülhamid'in odası

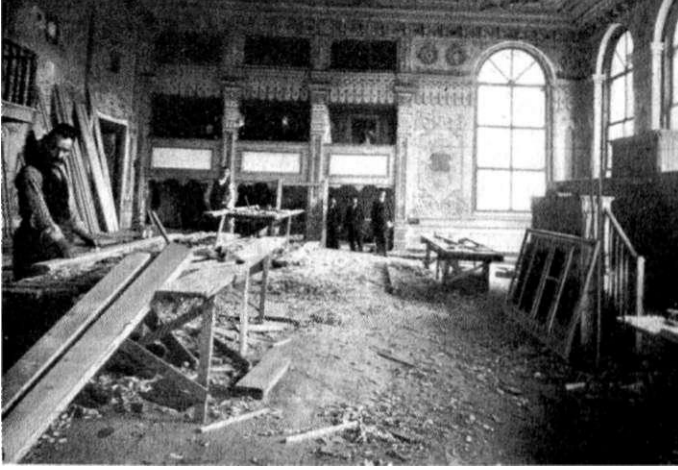
Babama, hususî hayatına ait isnatlar yapılmı tır, fakat bunların hiç biri do ru de ildir. Yukarıda kaydetti im hâdise, kendisine mübalâ alı ekilde yapılan bir isnadın iç yüzüdür.

Sarayda birbirinden güzel ve çok genç üç kız vardı. Babam ayrı ayrı zamanlarda, onların her üçüne de iltifat ederdi, maalesef çok kıskançtılar.

Babamın gıyabında, ufak-tefek münazaralara girişlerdi, birbirlerini hiç çekemezlerdi, ben babama ait naho sözlerin bu üçlü rekabet tarafından imâl edildi ini o kadar iyi tahmin ederdim ki, kanaatimi tevsik için, a a ıdaki vak'ayı ibretle anlatmak isterim.

Babamın, çocuklu undan itibaren, marangozlu a merakı me hurdur. Hususî dairesinin yanında, geni bir yeri, i odası yapımtı, çok mükemmel takımları vardı. Dolap, masa gibi ev e yalarını, üzerlerine fildi i kakma nakı larıyla, sanatkârane bir ekilde yaptı.

Sultan Abdülhamid'in atölyesi

Devlet umurunun a ır ve mesuliyetli kararlarıyla yorulan sınırlarını dinlendirmek için, hemen atölyesine kapanır ve oyalanırdı.

Bir gün atölyeye bu üç güzel kız gelmişler, babamın yaptığı ı i seyretmişler. Önce babam, daha sonra da kızlar, burasını terk ederek odalarına çekilmişler. Aradan yarım saat geçmişti, atölyenin pencerelerinden duman çıktığı görülmüştü, hemen içeri girilmişti; fakat sebebi meçhul olan bu yangının, i yerindeki eyelerin hepsi yandıktan sonra söndürülmesi mümkün olmuştur.

Babam bu üç kızın ça ırdı, "Odada sizden ve benden başka kimse yoktu, bunu üçünüzden biriniz kasten yaptınız! Hanginizin yaptı ise itiraf etsin, affedeceğim, söz veriyorum!" dedi. fakat her üçü de inkâr ettiler.

Babamın "Chérie" isimindeki sadık bir köpeği vardı. Bir gün köpeğine: "Chérie! Kim benim dümanımsa tut, getir" dedi.

Köpek koarak, o kızlardan birinin eteğine yapıştı. Çeke-

rek babamın önüne getirdi. Kız a lamaya ba lamı tı. Zaval-
lı, nihayet suçunu itiraf etti.

Babamı çok sevdi ini, di er iki arkada mı kendi ilerisin-
de görmeye tahammül edemedi ini, onları zan altında bıra-
kıp, saraydan attırmak ve babamın yanında tek ba ına kala-
bilmek için yangını bizzat çıkarttı mı, oldu u gibi söyledi.

Babam hiddet etmedi, bu gibi acizlere merhamet ve rıfk
ile muamele ederdi. "Zavallı çocu um sen çok akılsızımı -
sın!" dedi. " ayet izdivaç edersen sakın böyle aptalca kıs-
kançlıklar yapma, çünkü her erkek benim gibi olamaz, son-
ra bedbahtlı ına kendin sebebiyet vermi olursun!" tarzın-
da nasihat edip, saraydan çıkarttı, ya ayacak kadar da ona
bir ey temin etti.

Bu sadık köpek, tuhaf bir tesadüfle babamın eline geç-
mi ti. Bir Cuma günü, Hamidiye Câmii'nde namazını kılar-
ken, kapıda beklemekte olan arabasının önüne bir köpek
gelip, yerlerde yuvarlanır, derhal kovalar, iki hafta üst üste
köpek arabanın önüne gelir, babamın ayaklarına sürünür,
yine kovalar, fakat üçüncü hafta köpek babamla beraber
arabaya girmeye çalı ır. Bu sefer "Dokunmayınız, onu da-
ireme götürün" der. te "Chérie" saraya böyle girmi tir.

Gayet çirkin, beyazlı, siyahlı, sokakta kalmı bir "fox" kö-
pe i idi, fakat sadakat, hassasiyet ve zekâsına herkesi hay-
ran bırakmı tı.

Babam, hayvanları çok severdi. Beyaz Ankara kedisi ile
beyaz papa anı, yıllarca ona arkadaş lık etmi lerdir.

Papa anı, odasının dı ında konu ulan eyleri gelir, ba-
bama, gayet güzel bir telâffuz ve sadakatle tekrar ederdi.

Beyaz kedi, yeme ini ancak çatal ile verilirse yedi. Bu üç
hayvan beraber oyna ırlar, beraber gezerler, babamın ya-
nında da beraber bulunurlar, ondan kendilerine müsavi
alâka beklerlerdi.

Yıldız'daki kö kler içinde, ale Kö kü, babamın yabancı
devlet temsilcilerini kabul etti i ve onlara ziyafetler verip,
a ırladı ı bir yedi.

Yıldız Sarayı önündeki saat kulesi

Daha do rusu, onun hariciye kö kü idi. Bütün devletlerin sefirleriyle sık sık ve dostane bir tarzda konu urdu. yi Fransızca bilirdi, fakat tercümanı vasıtasıyla Türkçe hitap etmek, onun prensibi idi.

ale Kö kündeki ziyafet ve di er misaferet hazırlıklarını bizzat tefti ve noksanları gözü önünde tashih ettirirdi, icab etti i zaman, sefirleri kendi hususî dairesinde de yeme e alıkoyardı.

Diplomasiden çok iyi anlardı, ihtilâfların harbe müracaat etmeden, muslihâne yollar ile halli, onun devlet idaresindeki yegâne siyasî düsturu idi.

Bir gün ngiltere sefiri, mühim bir meseleyi görü mek için huzura kabulünü rica etmi tir. ki gün sonra Mabeyn dairesinin yakınındaki küçük Selâmlıkta mülâkat olmu tur,

fakat sefirin, ilk nezaket konu malarını bitirip, asıl meseleye girmek için hazırladı ı sırada, babam bir maksad-ı mahsus ile o gün kravatına taktı ı incili i neyi çıkarıp, yumu ak bir eda ile: "Mösyö birbirimizi uzun zamandan beri tanı mı iki dostuz, geçenlerde tesadüfen, babamın bana çocuklu umda hediye etti i u i ne elime geçti. Bence tarihî de eri, gerçek de erinden daha yüksektir, kabul ederseniz pek mütekkir olaca ım. Bir gün beni tahattura vesile olur" diyerek elçiye ver mi tir.

Sefir hemen kalkmı , büyük bir ükran duygusu izhar ederek hediyesini babamın elinden almı ve kendi kravatına takmı , sonra da iki elini öpmü tür. "Bu, bilhassa benden sonra çocuklarım için kıymetli bir servet olacaktır" demi tir. Fakat incili i nenin verili i ve alını ı ile ilgili muhavere sona erdi i anda, mülâkat için tahsis edilen resmî müddet de bit mi ti. Sefir, o gün ziyaretinin asıl sebebi olan konu mayı yapmaya muktedir olamadan, fakat hediye nin muhtemel siyasî mevzu ile ilgili esprisini aldıktan sonra, huzurdan çık mak zorunda kalmı tır.

Babam sefirleri umumiyetle Cuma Selâmlı ından avde-tinde kabul eder, kıymetli hediyeler vererek onları, kendi maksadına göre, sevk ve idare etmekte büyük bir maharet gösterirdi.

Babam, milletini delicesine severdi. "Ahmetcik", "Mehmetçik", sözlerini kullandı ı vakit, öz evlâtlarından bahsediyormu gibi, yürekten sevgisi derhal yüzünden okunurdu.

Babamın zaman-ı saltanatında yalnız bir tek harp hatırlıyorum. O da Yunan harbidir. Bu benim çocukluk zamanıma rastlamı tır. Hatırladı ima göre, haremdeki dairelere top top bezler getirilip da ıtılmı tı. Yaralı askerler için gecelikler dikilirdi. Hizmetkârlarımızla beraber sabahın erken saatlerinden, gece uykusu saatine kadar diki makinelerimizin ba ında bizden istenilen sayıda giyece i yeti tirmeye çalış ırdık. Bu hummâlı faaliyet bütün muharebe müddetince devam etti. Ben de çama ırlara dü me dikerdim. Aklımca

büyük i gördü ümü sanırdım. Babam aramıza gelir "Aferin evlâtlarım, Allah sizlerden razı olsun, vatan için çalı mak ne tatlıdır. Allah vatanımızı dü manlardan muhafaza buyursun!" derdi. Biz bu sözlerden kuvvet ve evk alırdık, zaman kaybolmasın diye gözümüzü i nemizden ve makinemizden ayırmaksızın onu dinlerdik. Vatan! Vatan! Babam bunu bizlere ne kadar çok söylemi ti.

Bir Talimhâne Kö kü vardı. Geni ve büyük bahçesindeki askerî kı lada maiyyet bölü ü bulunurdu. Talimlerini gider seyrederdik. Yunan muharebesinde kı lanın bir kısmını hastane yapmı lardı. Yaralı askerler geldikçe onlara nasıl ihtimam edece imizi bilemezdik. Babam bizzat buraya gelir, "Ahmetcik"lerini, "Mehmetçik"lerini ok ar, hatıralarını sorardı. Yaralılara evlerimizden sigara, eker ve saire hediyeler gönderirdik.

Babamın 33 yıllık saltanatında, yalnız bir defa, böyle milletçe acı günler gördük, fakat bu da çok uzun sürmemi ti ve neticede anlı ordumuz Yunanlılara galebe çalmı , tâ Atina önlerine kadar ilerlemi ti.

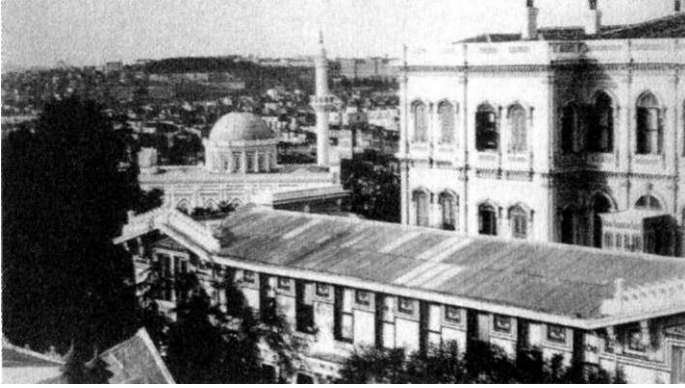
2.
bölüm HÂL VE SÜRGÜN

Yıldız Sarayının duvarları kalın ve çok yüksekti. Muhkem ve demirden büyük kapıları vardı. Askerler bu kapılarda gündüz ve gece nöbet beklerlerdi. Harem cihetinde, geceleyin nöbetçiler iç kapının önünde görünür, gündüz ise yalnız uzaktan burasını göz altında bulundururlardı.

Bir gün bu nöbetçilerin kaldırıldı nı, saray muhafızlarının vazifelerine son verilerek izinli gönderildiklerini, yahut ba ka garnizonlara nakledildiklerini duyduk. Sarayda bir a ır hava vardı. Herkes bir eyler biliyor, fakat bildi ini açıklamaya cesaret edemiyordu. Babamın saltanatına kar ı bir aksülâmel vukua geldi ini, "Me rutiyet" adı altında yeni bir idarenin uygulanaca nı ve babamın hükümdarlık selâhiyetlerini "Meclis-i Meb'usan" ismini ta ıyan bir parlamentoya devretmeye icbar edildi ini, o zamanki siyasî anlay ı nın müsaadesi nispetinde ö renmi tim.

Bu tela lı, sarayda emniyetin yok oldu u sıralarda, ngiltere, Fransa, Almanya gibi büyük devletlerin elçilerinin ba-

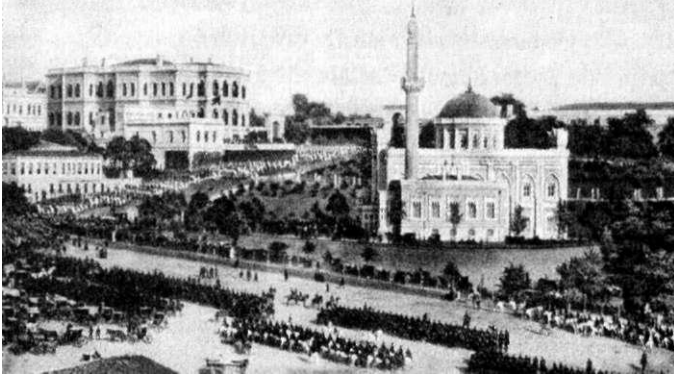
Yıldız Sarayı

bamla mülâkatları vardır. "Hâli hazır vaziyet kar ısında, kendilerine müracaat vâki oldu u takdirde, devletlerinin, babamın emirlerine âmâde olduklarını" resmen bildirmi lerdir. Babam, bilmukabele, te ekkür etmi ve "böyle bir eye lüzum olmadı ını" beyan etmi dir. mülâkatı takiben babamın:

"Bu hazırlıkların, tamamıyla benim hayatımın üzerinde oldu u, gün gibi â ikârdır. Amcam Abdülaziz'in âkıbetine maruz kalaca ım ise bence mâlûm! Bununla beraber, etlerimi cımbızla koparacaklarını bilsem, bir ecnebi devlete ilticâyı dü ünemem. Vatanımdan kaçmak mucib-i ârdır. Hatta bu, benim gibi otuz üç sene bir devlete Padi ahlık etmi bir insanın irtikâb edemeyece i en büyük alçaklıktır. Ben Allâhıma ve mukadderatıma tâbiim," dedi ini bizzat kulaklarımla i itti im vakit, içinde bulundu umuz hâlin vehamet derecesini ancak kavrayabilmi tim. Bütün kuvvet ve kudret, imdi bir gölge gibi, Yıldız duvarları için çekilmi ti. Bunun ötesi, me rutî idarenin muhafazasına memur askerî kıt'alarla i gal edilmi ti. Kıt'alar saraydan ziyâde, parlamento koruyacak tarzda vaz ve tertib edilmi lerdi.

Babama isnat olunan 31 Mart vak'ası zuhur etti i vakit, ben onyediyâ idim. Babamın hâdiseden hiç haberi yoktu. Duydu u vakit çok müteessir olmu tu. Mesele, bir

Yıldız Sarayında askeri geçit

garazkâr grubun tahrikiyle ve Mevâzî muhafızı küt'aları, "eriat isteriz" diye parlamento aleyhine isyân ettirmek ekinde, babamın padişahlıktan hâl edilmesi için, icat edilmiş çok fecî bir tertip idi.

Hareket Ordusu, isyânı bastırmak gayesiyle İstanbul'a geldiği vakit Sarayı muhasara etmişti. Herkes odasına çekilmişti, kapılar sürgülenmişti. Hizmetkârlar, harem ahalisi, mabeynciler, saray içindeki bendegân alınıp götürülmüşlerdi. Yemeklerimizi getirecek, dışarıdan alı-verimizi yapacak kimse kalmamıştı. Evlerimizin dolaplarında ne varsa onlarla idare ediyorduk. Dışarıdan saraya hiçbir şey sokmuyorlardı. Hatta ekmeğe bile! Elektrik, su kesilmişti. Tehlikeli silah sesleri geliyordu. Tam bir muhasara hayatı yaşıyorduk. Sarayın bahçesine yağmur gibi kurunlar yaşıyordu. Odalarımızda pencerelerin önünden geçiyorduk. Harem ahalimizden birisi aniden peydah oldu: "Bizim hepimizi topluyorlar, arabalara doldurarak götürüyorlar, fakat nereye gidildiği bilinmiyor. Ben aralarından kaçıp size mâlûmat vermiştim. Dikkatli hareket ederiz. Bütün sarayın etrafını askerler kapamıştı." Harem ahalisi devamla: "Bu adamlar sarayın içine de girecekler. Efendimize de Allahü âlem tehlike var. Bir emriniz varsa, bu son vazifedir, hayatımı feda-

hazırım!" diye sözlerini bitirdi. Ne yapaca ımızı bilmiyorduk, deli gibi olmu tum. Merdivenleri ko arak çıktım, çatı arasındaki pencerelerden etrafı gözetlemeye ba ladım. Sarayı çeviren müsellâh küt'alar görölüyordu. Bunların yer de i tirmelerini, bir kalenin mazgalından seyrederek gibi ihtiyatla takip ediyordum. Bu buhranlı ve her tarafta ölüm korkusu dola an günler tam bir hafta devam etti. Açlık tesirini göstermi ti. Kız hizmetçilerimizle kıyıda, kö ede ne varsa topluyor, bunları aramızda sadece midemizin ıztıraplarını dindirmeye yetecek kadar payla ıyor, arta kalanını gene itina ile saklıyorduk.

A l'effet des moulins.
Moulin à vapeur avec sa roue dans l'Arasta.

En attendant, de 1878 la libération de Taksim, pour arriver les Bulgares.
Préparation à l'arrivée.

LA FIN DU RÉGIME HAMIDIEN EN TURQUIE

Il est impossible de se représenter les événements qui ont précédé la chute de ce régime. Les événements ont été si nombreux, si rapides, si imprévisibles, que l'on ne peut que se demander comment ils ont pu se produire. Les événements ont été si nombreux, si rapides, si imprévisibles, que l'on ne peut que se demander comment ils ont pu se produire.

Il est impossible de se représenter les événements qui ont précédé la chute de ce régime. Les événements ont été si nombreux, si rapides, si imprévisibles, que l'on ne peut que se demander comment ils ont pu se produire.

Il est impossible de se représenter les événements qui ont précédé la chute de ce régime. Les événements ont été si nombreux, si rapides, si imprévisibles, que l'on ne peut que se demander comment ils ont pu se produire.

La scène de l'effondrement de l'empire.
Moulin à vapeur avec sa roue dans l'Arasta.

La scène de l'effondrement de l'empire.

La scène de l'effondrement de l'empire.

Fransız gazetesi "L'illustration" da çıkan 31 Mart vak'ası haberi

Benim alık filân d nd m ve hissetti im yoktu. Sul-tan Aziz amcamızın devrinden kalma kalfalardan hâl vak'alarını masal gibi dinlemi tim. Onlara ilâveten bizim de ikinci bir masal olaca ımız aklıma geliyordu. Kendime göre planlarım vardı. Babam da aynı âkibete maruz kalacak olursa, ona evvelâ ben siper olacaktım. Canım tenimde kaldıkça onu mdafaâ için sava acaktım. Tabii beni sa bırakmıyacaklardı, fakat gözüm açık iken babama herhangi bir dmanın eli temas etmeyecekti. Ben babamdan evvel dünyadan gitmeye kararlıydım ve hazırdım.

Sultan II. Abdülhamid tarafından 1891 'de m ir ve sonra sadrazamlı a getirilen Ahmed Cevat Pa a.

Babamın ba mabeyncisi Tahsin Pa a azlolmu , onun yerine kâtiplerden Jön Türklerin itimat etti i ttihat ve Terakki mensubu Cevat Bey tayin olunmu tu. Tesadüfen o gün babama gitmi tim. lk defa huzura çıkan Cevat Bey "Ah efendici im, ben sizin sâdık bendenizim. Tahsin Pa a beni uzun zaman huzurunuzda çıkarmadı. Büyük bir muzayaka içindeyim" diye yalvarır gibi konu uyordu. Babam hareme girdi. Üzüntülü idi. Bütün saray halkınca dalkavukluk ve mürâili i ile isim yapmı böyle bir adamın kendisine hususî kâtip olarak verilmesinden duydu u ye'si gizlemeye çalı ıyordu. Çekmecesinde bir deste banknot alarak, selâmlıkta bekleyen Cevat Bey'e götürüp verdi. Fakat bu zengin ihsânî görünce yerlere kapanıp ayaklarını öpmeye çalı an Cevat Bey'i, bu te ebbüsünden dolayı hayatının en buhranlı ânında dahi tekdir ve takbih etmeyi ihmâl etmemi tir:

"Rica ederim! Secdeler Allah'a mahsustur. Bu gibi hareketlerde bulunmamanızı ve ikinci ihtara lüzum bırakmamanızı rica ederim" demi tir.

Birkaç gün sonra, babamın hâl'ine ve Re ad Efendinin Cülûsuna ait Meb'uslar Meclisi kararı tebli edildi. Babam gayet serin kanlılıkla: "Mâdem ki, otuzüç sene memnun edemedim, kimi isterlerse hayırlı etsin. Yalnız rica ederim, bütün ailemle beraber biraderimin oturdu u Çıra an Sarayına beni götürünüz," dedi. Tebli heyeti "Meb'uslar Meclisinde, Selanik'te hazırlanan kö ke gitmeniz için karar alınmı tır," cevabını verdi. Babam: "Yorgunum ve ya ım da uzun yolculuklara müsait de ildir. Allah'a kasem ederim ki, saltanatda gözüm yoktur, fakat ailemle Çıra an Sarayında ikametimi rica ediyorum" dedi. Tebli heyeti, Meclise yenden arzedilece ini ve alınacak cevabın yeni ba mabeynci Cevat Bey ile bildirilece ini söyleyip ayrıldı. Bir iki saat sonra cevap geldi. Derhal Selanik'e hareket için hazırlanılması hakkında Meclis kararını Cevat Bey, maalesef birkaç gün önce bir deste banknotu aldı ı vakit yerlere kapanarak ayaklarını öptü ü babama, çok a ır sözler sarfederek bildirdi.

A zına aldı ı kelimeler terbiye di ı idi, alelade bir adama da-
hi söylenmesi ayıptı. te babam o zaman çok mahzun oldu.
kbalde iken en yakını, dü tü ü vakit en insafsız hasmı kesil-
mi ti. Babam çok nâzik bir edâ ile: "Hangi vicdan elverir ki,
sarayda bu kadar mâsum ve günahsız kadınlar aç ve emni-
yetsiz bırakılsınlar. ahsıma gelince, ehemmiyeti yok," dedi.
Cevat Bey de: "Ba ınıza gelen ve gelecekleri evvelce dü ün-
seydiniz!" ekinde cevap verdi. Babam: "Dü enin yardımcı-
sı Allah'tır. Elbette benim mazlum kalbimin âhı bir gün çı-
kacaktır," diye mukabele etti. O zaman babacı ımın gözleri
ya la dumanlanmı tı. Bunu gördü üm vakit kalbime bir
hançer soksalar kat'iyen acı duymayacaktım. çerden bir
çı lık duyduk. Pencereye ko tuk. Sarayın kapısı ardına ka-
dar açılmı , eli süngülü askerler hareme giryorlardı.

Yıldız Sarayının Mabeyn dairesinde babamın yanında
bulunuyordum. Harem, validelerimizin bulundu u bölme,
askerler tarafından tecrit edilmi ti. Ba larındaki kumandan-
lar vaziyete hâkim oldular. Bir tecavüz hâdisesine meydan
vermediler. Mabeyn binası önündeki bahçede silah çatma-
ya ba ladılar. Ben hayatımı istihkar ederek mücadeleye ha-
zır vaziyette idim. Derhal dı arı fırladım, süngülü askerlerin
arasından hızla harem bölmesindeki dairemize, annemin
yanına ko tum. Bir genç kızın açık-saçık bu hırslı ve cesurâ-
ne ko usu herkesi a ırttı, "Nereye gidiyorsun? Dur!", diye
arkamdan ba ırıyorlardı. "Ne ba ırıyorsunuz! Soka a kaç-
mıyorum," diye cevap verdim. Kim oldu umu bilmiyorlar-
dı, a ızları açık, a kın nazarlarla beni takip ediyorlardı. Da-
ireme girdim, annemle kucakla tım. Babamla birlikte he-
men Selanik'e hareket etmek üzere oldu umu haber ver-
dim. Annem ihtiyâti bir tedbir olarak e yaları toplamaya
ba lamı tı. Sür'atle babamın hediye etti i mücevherlerin
bir kısmını koynuma yerle tirdim, tekrar anneme sarıldım
öptüm. Zavallı anneci im: "Gitme, seni öldürecekler," diye
arkamdan a layıp feryat ederken, ben yine bahçeye fırla-
dım. Etrafa ölüm râ eleri da itan aynı silahların arasından
geçtim ve tekrar babama mülâkî oldum.

Babam, Cevat Bey'le konu masını bitirmemi ti. Babam Selanik'e gitmek istemedi ini, o da alınan emrin yerine getirelece ini ısrarla ve bir dü man gibi beyân ediyordu.

Odaya girmem üzerine Cevat Bey dı arı çıkmak istedi, fakat önüne geçtim: "Cevat Bey bir hafta evvel, babamın huzurunda nasıl yerlere kapandı nızı, ayaklarınızı öptü ünüzü ve banknotları cebinize nasıl minnetle yerle tirdi inzi görmü ve babama nasıl bir lisan kullandı nızı kulaklarımla duymu tum. imdi de, sükûtunda, takındı nız tavra ve sarı fetti iniz sözlere âhit oluyorum, yüzünüzdeki maskeyi çıkarıp, hakîki çehrenizi gösterdiniz. Unutmayınız kar nızda bir âcize diye baktı nız kızın azmi ve kalbi büyüktür, sizin gibi kâfir-i nimet olanların intikamını alacaktır," dedim.

Babamın yanına ko tum, o da hayretle yüzüme baktı ve hiçbir ey söylemeden, dı arı çıktı.

Babam harekete karar verdi, veda için, saray halkının Mabeyn salonuna gelmesine müsaade edildi.

Odalardaki kutularda ne kadar sigara varsa topladım, koynuma doldurdum, çünkü yolda babama en ziyâde lazım olacak ey, pek sevdi i özel sigaralarıydı. O zaman zayıftım, fakat gö süm babama ait ufak-tefek bu gibi lüzumlu eylerle iyice dolmu tu.

Nispetsiz i kinli imin, etrafımdakilerin dikkatini çekecek kadar büyüdü ünü hiç fark etmiyordum, kızlardan birinin ba ından örtüsünü, birinin de üstünden mantosunu çekip aldım. Kendime örttüm, oyalanmadan burayı terk etmeyi, en tedbirli hareket görüyordum. Babama da, usulca bu teklifi yaptım. Çünkü, artık nasıl olsa çıkarılıyorduk.

Hiç olmazsa bu galeyana kurban gitmemek, yahut onları tahrir edici bir intizara sebep olmamak lazımdı.

Bir aralık gözüme bir ey ili ti, bu, Cuma alayına çıkıldı-ı vakit, babamın arkasında duran harem a asının elinde ta ıdı ı sarı çanta idi, merak edip a alardan birine evvelce sormu tum: "Efendimizin su çantasıdır," demi lerdi. Baba-

çı ım susuz kalır diye, sigaralarından sonra, hemen bu su çantasını da elime aldım.

Kapının önüne, iki lando araba getirildi, silahlı askerler etrafta vaziyet almı lardı. Hemen binmemiz için haber geldi, saray halkı, ba ta annelerimiz, karde lerimiz olmak üzere, toplanmı a lıyorlar: "Efendici im gitme, bizi de götür" diye ba ırıyorlardı.

Babam hiç konu mak istemiyordu, bir aralık bizlere hitaben: "Çocuklarım, hepinizin anneleriniz var, onlarla birlikte kalırsınız, çocu u olmayan yalnız Fatma Hanım var, o benimle gelsin," dedi.

Derhal atıldım: "Efendim u dakikada maalesef emrinizi ifâ edemiyece im, evimizde annemle vedala tım. Karde lerime gelince, onlara müdahale edemem. Hiçbir ey istemiyorum, yalnız hayatımın sonuna kadar yanınızda kalacağım, her ne mukadderse beraber olacak," dedim.

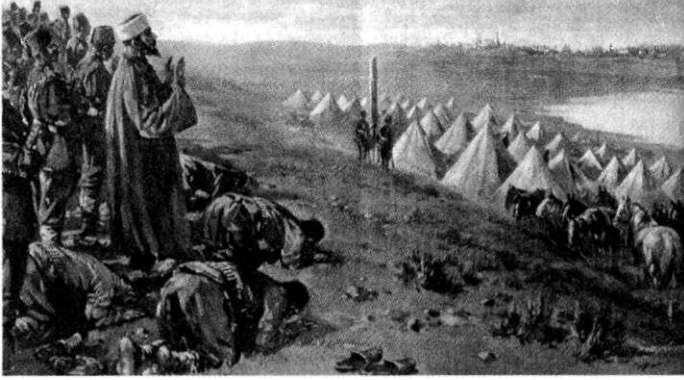
Münaka a etmeye zaten zaman yoktu, sürüklenir gibi merdivenlerden indik, iki arabaya taksim olduk, ben babamın arabasına bindim.

Muhafızların niyeti, arabaya biner binmez, babamı derhal götürmek ve bizleri geride bırakmak idi, fakat Allah onları a ırttı, muvaffak olamadılar.

Bir haftadan beri cereyanı kesilmi Yıldız Sarayından hava kararı ı vakit ayrıldık.

Sirkeci istasyonunda subayların refakatinde trene bindirildik ve derhal sessizce hareket ettik. Babama bakıyordum, sakindi. Halinde tela ve keder görünmüyordu. Ye'simi ve mahzun mahzun baktı ımı görünce:

"Benim teessürüm sizin gibi gençlerin ve saraydaki kızların taarruz ve tecavüze maruz kalmaları ihtimalini dü ünmemkten ileri geliyor. Bana gelince canımın hiç kıymeti yoktur. Ecdâdım bu devlet ve millete, büyük hizmetler ifâ ettikleri halde bir çokları ne felâketlere, ne feci âkibetlere u ra-

Hareket Ordusu'nun, İstanbul'a girmeden önce namaz kılmasını gösteren temsili resim

mı lardır. Hanedânımızın kıymetini hiçbir zaman takdir edemediler. Vatanımız diye, Me rutiyetin ba ından beri bar bar ba ıranlar içinde, vatanın ne oldu unu bilmeyenler çoktur. Farkında olmadan yaptı ım hatalar bulunabilir. Kusurağdan yalnız Allah münezzehtir. Ben bir insanım ve millette hizmet etti ime kaniim," dedi.

Tahtı, sarayı, hazinesi ve askerleri elinden alındıktan; böyle karanlık bir gecede, silahların tehdidi altında, hangi âkibetin bizi bekledi i meçhûl iken; babamın mütehakkim bir edâ ile söyledi i bu sözleri dinledi im vakit; hayatımda onun, ne kadar büyük, ne kadar kuvvetli ve ne kadar sabırlı bir insan oldu unu ilk defa anlıyordum. Tahtının önünde ayaklarına kapanılan, yer öpülen bu insan, imdi karanlık ve so uk bir kompartımanın penceresinden, dalgın, ufukları seyrediyordu.

Ba muhafızımız Fethi Bey çok terbiyeli bir zat idi. Babama trende nezâket ve terbiye dairesinde muamele etti i gibi, bizlere de aynı ekilde davranmı tı. Gece yarısı, büzüldü-ümüz kö elerimizde uyandırıldık. Tren durmu tu. El fenerlerinin ı ı ı ve el yardımı ile arazide bir yere kollarımızdan tutularak indirildik. Babam kendi kendine basamaktan zemine atladı.

Alâtini Kö kü

Dizlerimize kadar çıkan otların arasından yürüdük, tekrar arabaların hazır oldu u bir mahale geldik. Bunlara bindirildik ve yol almaya başladık, hayat ile memat arasında karanlıkta seyahat ediyorduk.

Küçük kardeşim iki buçuk yaşında idi, açlıktan ağlıyordu, ağladıkça annesi yanına aldığı sudan bir miktar ağzına damlatıyordu.

Büyük bir kapının önünde durduk. Fethi bey geldi imiz yerin "Alâtini Kö kü" olduğunu ve ikametimize tahsis edildiğini söyledi.

"Emniyetiniz, benim muhafaza ve nezaretime tevdi edilmiştir, daima buradayım, bir emriniz olursa gelirim" dedi.

İstanbul'dan Selanik'e babamla gelenler, ilk defa, Alâtini Kö kü'nün avlusunda birbirlerini tam mevcudu ile görüp tanıdılar.

Babamın ağzı, kahvecisi, dört tane harem ağası ve haremnden kendi arzularıyla hizmet için gelen dört kız, mevcudun arasında idi.

Hemen kö kü'nün içinde yerle meye ve babamı istirahate geçirmeye koyulduk. Selanik Valisi, bize bir tepsi yemek ve dondurma göndermişti. Babam bunları geri çevirdi. Biz o

kadar susamı tık ki, dayanamayarak kaıkları unutulmu dondurmaları alakoyup parmaklarımızla yemi tik.

Fethi Bey, uyumak için odasına gitmek üzere yanımızdan ayrılırken, bir kanepenin üzerinde baygın baygın uyanan iki yaındaki kardeimi gördü. Ona yakla tı, baını e di ve çocu u öptü "Zavallı yavrucak," diye söylendi ini ve gözünden akan ya tan bir damlanın çocu un yüzüne dü tünü gördüm.

Fethi Bey'in bu asil hareketinin, beni ne kadar teselli etti ini târif edemem. Fethi Bey temiz ahlâk ve vicdan sâhibi bir zat idi.

Alâtini Kö kü ehirdı ında büyük bir arazi ortasında üç katlı güzel bir bina idi, denize bakıyordu, möbleleri çok eksik idi, yemek salonunda bir masa, birkaç sandalye vardı. Odaların bazılarında, demirden eski somyeler ve üzerlerinde içi ot dolu küçük yastıklar bulunuyordu.

Babam yatakta yatmazdı. Kendine mahsus ezlongları vardı. Onların üzerinde yatardı. Günde en fazla be saatlik bir uykusu vardı. Babam birinci katta bir odayı seçti. ki koltu u bir araya getirip kendine yatacak yer yaptı, " te yataım!" dedi.

Babamı mahzun ve kederli sanıp, mahsusen gülerik ve ne e ile yanına gittim, koynumdaki sigaraların hepsini kendine teslim ettim, çok memnun oldu.

"Su çantanızı da getirdim, fakat anahtarını yok. Belki Nâdir A ada kalmı tır, bir çakı olsa da kessek, belki susuzsunuz" dedim. Güldü ve "Bunda su yoktur, sudan daha mühim ey vardır. Bu hususu bilâhere seninle görü ürüz," dedi. Beni yanaklarımdan tekrar tekrar öptü. "Bu vaziyetimi görüp de, beni mahzun zannedip sakın kederlenmeyin kızım!" dedi. "Çok memnunum. Ceddimin hangisi fazla hizmet gayretini göstermi se, canlarını da bu u urda kaybetmi lerdir, ben yalnız hâl-i tabii ölmeyi tercih ederim. Ne öldürölmek ve ne de intihar etmek isterim."

Sultan II. Abdülhamid

"Dünyada kim bâki kalmı tır, cümlemizin âkibeti ergeç ölümdür. Ecelimle rahat yata ımda ömrümü tamamlamayı arzu ederim, e er nasibim bu ise bahtiyârım. Çoktan mevkîimi terk etme i hatırıma koymu tum ve hatta bazı bendegânıma da söylemi tim; ama onlar daima mukavemet ederek, beni bu fikirden caydırmaya çalı mı lardır; çünkü refahları, saltanatımla kaimdi. Kendi arzumuyla yapmak istedi im, bugün bir emr-i vâki ile olmu tur.

Allah'ıma sı ındım. Vicdanımı tâzip edecek harekette bulunmadım. Kimsenin ba mı menfaatim için kestirmedim. Kimsenin idamını imza etmedim. Yalnız bir tek harem a asının idamını i ledi i bir cinâyetten dolayı kısasa kısas olmak üzere imza ettim," demi tir.

Gecelerimizi, öyle bir kö eye büzülerek geçirdik. Küçük, yastık kadar ince iki ot minderi birbirine biti tirip, üzerine yatarдық. Yorgan, yastık, çar afa benzer hiçbir ey yoktu.

Babamın biti i indeki odada, toplu olarak, yatar, kalkar, otururduk. Di er odalar bo tu, istifade edemezdik. Burada

bir hapis rejimine tâbi oldu umuz anla ılıyordu.

Sabun yoktu. Alâtini Kö künün eski sâhiplerinden arta kalmı küçük sabun parçalarını idare ile kullanmaya mecbur olduk.

İlk yemeklerimizi hatırlarım, büyük bir teneke tabla içinde getirilirdi. Pilav ve yo urttan ibaretiler. Çatal ve ka ık yoktu. Ellerimizle, yiyebildi imiz kadar yiyorduk.

Babamın yemek takımını, kahvecisi beraberinde getirmişti.

Musluklar pis ve sular zehir gibi acı idi; i te biz bunu avucumuzla içiyorduk. Bardak yoktu.

Panjurların açılması yasak edilmişti, güne ve havadan da mahrumduk. Üzerimizdeki elbiseyi çıkarır yıkardım, kuruyuncaya kadar, çıplak oturur beklerdim. Di erleri de aynen böyle yaparlardı.

Bahçede nöbetle e devriyeler dola ırdı. Kapıların anahtarları onlarda idi. Bizi dışarı çıkarmazlardı. Kö kün geniş terasına, serinlemek için bazı ak amlar, yalnız babam çıkabilirdi. Bu, babama unutulmuş bırakılmıştı, tek nefes alma imkânı idi. Selanik çok sıcak bir yerdi.

Bir ay, mahrumiyet ve azaplar içinde inin inin inledikten sonra, evlerimizden hepimize birer sandık e ya geldi.

Yatak levâzımına, ahsî bazı e yalarımıza kavu mu tuk, hemen mâneviyatımız düzeldi.

Babama, muhafız askerleriyle birlikte bütün masrafları için bin lira aylık tahsis edilmişti. Bundan nakit olarak bizlere de onar lira harçlık ayrılırdı.

Bu sürgün hâdisesinin fecî intibaları, bana asıl hürriyeti, fazîleti ve samimiyeti ö retmişti.

Sarayımızın hazinelerinin, yaldızlı salonlarının, konforlu yataklarının, ayaklarımıza kapanan Cevat Bey gibi mürâi memurlarımızın ne kadar kıymetsiz ve bo eyler oldu unu; bu ot minderler üzerinde ha erelerle birlikte uyumaya, yi-

kadı ım elbiselerin kurumasını, soyunmu bir halde beklemeye çalı tı ım o anlar bana ö retmi ti.

Babamın yanında olmak, onu sıhhat ve âfiyet içinde görmek bu sürgün ve mahpus hayatında bana, sarayda tanıyamadı ım ba ka bir saadetin hazzını veriyordu.

Tenha koridorlarda, eski elbiselerimle, sarayda olduğumdan daha büyük bir gurur içinde dola ıyordum.

Bazı geceler تنها bir odaya çekilir, ı ı ı söndürüp panjurları aralar, denizi ve mehtâbı seyredirdim. Denizin enginli ini, gök kubbeyi hayran hayran temâ â ederdim.

Feryat ve figan içinde arkamda bıraktı ım zavallı anneci-imi dü ünürdüm. Onun kollarını arıyordum. Ah bir kere kucaklayabilsem, ne kadar mesut olaca ım diye hayallere dalardım.

Babamdan sonra kalbimde sakladı ım benim de gizli ve temiz duygularım vardı. Kalbim i te bunlarla ta maya ba -layınca; aylı ımla Selanik'te tedarik etti ım mandolinimi alır, telleri üzerinden, göz ya ları içinde en sevdi ım na meleri çıkarmaya çalı ırdım. çimde co kun ümitler ça lardı. Sonra pencereyi kapar oturdu um ot minder üzerine uzanır ve uykuya dalardım.

Sabahları uyanır uyanmaz, o tatlı güne i görmek, sıcağı lı ını vücudumda duymak arzusuyla, nöbetçilerin pek ilgi göstermedikleri pencerelere ko ar, panjurları aralardım.

Muhafızımız Fethi Bey, bizimle uzun müddet kaldı. Sonra yerine Rasim Bey isminde ba ka bir zat tayin edildi. Fethi Bey, babama arzı veda için geldi i vakit: "Bu vazife bana çok a ır geliyor. Aldı ım emirlere göre hareket etmek benim harcım da de il, vicdanım müsaade etmiyor. Hepinizden ho nut olarak ayrılıyorum," demi ve ayrıldı tır.

Yeni muhafızımız da fena bir adam de ildi. Fethi Bey gibi yava yava ona da ısınmaya ba lamı tık.

Babamı muazzep eden bir tek mesele vardı. Bizlerin evlenme zamanımızın gelmesi ve vaktimizin geçmesi idi.

Bir gün Rasim Bey'i yanına ça ırdı, bu meseleyi ona açtı. Kendi hayatında, kızlarının evlenmesini gözleriyle görmeye muktedir olamazsa dahi, uzaktan olsun, duymak bahtiyarlığını arzladı nı ve bunun stanbul hükümetine bildirilmesini rica etti.

stanbul'a yazıldı, cevap beklenmeye ba landı.

Kurban bayramı arifesi idi. Harem a alarından birini, zabitler, odalarına davet ettiler ve bana u haberi yolladılar:

"Söleyiniz, karde lerinin büyü üdür. Bu gece odalarının altına gaz koyduk. Açıkta demirli duran Mesudiye zırhlısı kö kü bombardıman edecek. Babaları ve kö k mahvolacak. Kendileri gençtir, acıyoruz. Gece yarısı karde leriyle beraber bizim dairemize gelsinler. Biz onları muhafaza ederiz."

Bunun ne kadar çirkin bir plan oldu unu anlamak için insanda biraz izân olması kâfidir. Zavallı harem a ası bunu gerçek zannederek, babamın ba ına gelecek bir felâketten derin endi e duymaya ba lamı tı.

Kendisine "Babamızın makedderatı ne ise bizimki de o olacaktır," dedim. "Hapishanede ne karakterde adamların ellerinde oldu umuzu pek iyi takdir edenlerdenim. Bilhassa ben hayatta hiçbir eyden korkmayan bir kızım, tekliflerini kabul etmeme imkân yoktur. Aynen bunları söyleyin!" diye ihtar ettim.

Gaye, bizi bir gece için odalarına almak, kızları nâmus ve iffetten mahrumdur âiyasını yayarak babamı küçük dü rmekti. Çok ükür hiçbir ey olmadı.

Benim stanbul'a dönmem için hükümetten müsaade geldi ve Rasim Bey vasıtasıyla babama tebli edildi. Hayatımda en korktu um acı dakikaları ya ıyordum, stanbul'a gene trenle dönecektim, arabalar kapıda bekliyordu. Babamla göz ya ları içinde kucakla tık, sürekli bûseler ile birbirimizi koklaya koklaya öpü tük. Babam nasihatlarını, hayır ve dualarını yaptıktan sonra, âdeta ko arak odasına kapandı, di er kader ortaklarımla da aynı ekilde göz ya ları içinde kucakla arak vedala tım.

Kö kün kapısından çıkaca ım sırada Rasim Bey yanıma sokuldu.

" stanbul'dan alman emir ihtizasınca; u odada üzeriniz aranacaktır," dedi ve beni arama odasına götürdü, içerde üç kadın gördüm. Rasim Bey: "Bu hanımlar bizim zevcelerimizdir. Üzerinizdeki elbiselerinizi çıkaracaksınız, her tarafınız aranacaktır," dedi. "Muayeneyi takiben u bohçada duran ba ka elbiseleri giyeceksiniz, öbürleri burada terk edilecektir," dedi.

Ümitsiz bir mukavemet göstermek istedim; fakat gene dediklerini yaptılar. Âmirlerinden aldıkları emri harfiyen tatbik ettiler. Çarnâçar soyundum. Ellerinde bir esire gibi idim. Ne isterlerse yapabilirlerdi. Müdafaasız ve âciz idim.

En mahrem yerlerimize kadar muayeneyi uzattılar. Artık teferruatını yazma a insanın hicap duygusu mâni olmaktadır.

Bana refakat edecek olanlar da teker teker aynı muayeneye tâbi tutuldular, stanbul'da birisine verilmek üzere, babama ait bir pusulanın üzerimizde bulunup bulunmadığını tetkik ediyorlardı. Saçlarım çok uzundu, her bir telini ayrı ayrı yokladılar, fakat kime kimi ikâyet edebilirdim. Sü-kûtu tercih ettim.

Hava iyice karardıktan sonra arabalara binip istasyona geldik, oradan da hususî bir trenle stanbul'a hareket ettik.

Sirkeci istasyonunda annem beni kar ıladı. Ayrılı ımız, tam bir yıl sürmü , fakat bu müddet, her ikimize asırlar kadar uzun gelmi ti. Kar ıla mamız hem tatlı, hem hazin oldu. Sarayın dı nda kalmı tık. İmdi Ni anta ı'nda bir konamız vardı. Orada ya ayacaktık.

İlk i im, muhafız Rasim Bey'e mektup yazarak, babamı sormak oldu. Bir hafta sonra cevabını aldım. Babamın çok memnun oldu unu, mümkünse her zaman kullandı ı "Jean-Marie Farina" kolonyasından göndermemi istiyordu.

Derhal tedarik edip, ikinci bir mektupla yolladım. Alındığını, babamın sıhhat ve âfiyette oldu unu, kolonyalardan

çok memnun kaldı nı sevinerek ö rendim.

Ni anta ı'ndaki ikametimin ikinci ayından itibaren, tekrar babamın acı acı hasretini çekmeye başladım. Bu, hem zihnimi i gal ediyor, hem de kalbimi sızlatıyordu. İmdi harikle bol bol temas ediyor ve halkın içinde gezebiliyordum.

Kona ımız, güzel bir park içinde konforlu bir ev idi, ben geldikten ve onu kendi zevkime göre dö edikten sonra, daha da güzel, zengin bir hâne olmu tu.

Mutfa ımız, sofralarımız, a çı, halayık, u aklarımız bir dereceye kadar alı tı m o eski hayatın eksikli ini bana tattırıyor gibi görünüyor idi ise de, ben hep babamın Selanik'teki menfa ve mahbes hayatını dü ünüyordum. O azap beni Ni anta ı'ndaki evimde, hiçbir sûretle rahat bırakmıyordu.

Allah'ıma her zaman dua ederim. Babamın duymasıyla bahtiyar olca nı bana tebli etti i ve yanından ayrılı mın esas maksadını te kil eden mesut hâdise oldu. Çocu umun babasıyla mesut bir izdivacı, kader nasip eyledi. Zevcimle tabiatımız, hislerimiz, dü üncelerimiz o kadar uygundu ki, birbirimizin üzerine titrerdik, sevgimiz bütün ömrümüzce devam etmi tir.

Yalnız, zevcimin bünyesi zayıftı, ufak bir hava de i iklimden çarçabuk sıhhati bozulurdu. Kı n Ni anta ı'nda benim evimde, yazın Erenköyü'nde zevcimin kö künde otururduk. Pazartesi günü ve gecesi kabul günümüzdü. Çok samimî dostlarımız ve meclislerimiz vardı. Onların hayalleri her zaman gözlerimin önüne gelir, hepsini hasretle anarım.

Babamın Cülûsunun yirmibe inci yıldönümünde, fabrikası tarafından hediye edilen e ini müddet-i hayatımda ne stanbul'da ve ne de Fransa'da gördü üm, "Player" marka double piyano vardı, babam onu bana vermi ti.

Piyano hocam, me hur Prof. Hege idi; kabul günleri, zevcesi ile birlikte o da gelirdi, misafirlere çalardım. stidadımı son derece takdir ederdi ve beni çok severdi. Kat'iyen ders ücreti kabul etmezdi.

Erenköyü'ndeki yazlı a, Mayıs ayının ba nda göç ederdik. Kö k 36 odalı olup, büyük bir arazi üzerinde bulunuyordu, çiftlik denebilecek kadar geni te kilâtı vardı.

Ayrı ayrı ba lan, meyve ve çiçek bahçeleri, bostanı vardı. Ak am, sabah muntazaman denize girerdik. Sandalla denize açılır gurubu seyrederdik. Kürek çeker, deniz sporları yapardık. Fenerbahçe ile Moda sahillerinde araba ile ak am gezintilerine çıkardık. Zevcim ruhen çok hassastı. Tab'an da artist idi, spordan ho lanmaz, fakat güzel ya lı boya tablolar yapardı.

Erenköyü'nün pastoral hayatını çok severdi, kendisi Hariciye Nezareti memurlarından sefaret kâtibi Fahir Beydi. Avrupa'da uzun müddet kalmayı istemezdi, memleketinde ailesi içinde ya amayı, sefaret kâtipli ine tercih ederdi.

Bu mesut günleri ya arken, harb-ı umumî ba ladı. Bir çok ahbablarımız asker oldular, cepheye gittiler. Zevcim sıhhatinin bozuklu u sebebiyle askerlik hizmetinden af edildi.

Sıkıntılı günler gelmi ti. Bunları daha acı ve felâket günleri takip etti. Balkan Harbindeki buhranlı devreler sırasında babamı pâyitahta getirmek istediler. Nihayet bir gün, bir Alman gemisinin bordasında stanbul'a getirildi, kametine Beylerbeyi Sarayı tahsis edildi.

Sıhhat ve afiyet haberlerini alıyorduk, yalnız görmek mümkün de ildi. Babamın halefi olan amcama, Meclis-i Meb'usan reisine ve Sadr-ı Âzama yazı ile müracaat ederek, babamızı görmek hakkımızdan mahrum edilmememizi bildirdim.

Bir hafta sonra, her bayramın ilk günü, yanımızda muhafız subayların aileleri bulunmak artıyla, görü memize müsaade edildi.

lk ziyareti yapaca ımız Ramazan Bayramının 1. günü geldi. Be ikta iskelesinde bir çatana bizi bekliyordu. Bütün familyaları arabalarıyla rıhtıma geldiler. Bu vasıta ile Beylerbeyi'ne götürüldük.

Kar ıla mamız hazin oldu, teker teker babama sarıldık, öpü tük. Aileleri, benden daha fazla heyecan içindeydiler;

çünkü onların hasretleri daha uzun sürmü tü. Muhafız memurlarının zevceleri ve çocukları etrafımızda bulunuyorlar, gözlerini bir dakika bile bizden ayırmıyorlardı, bundan fevkalâde memnun ve müsterih olduk.

Esasen, babamın durumundan ve konu masından da bu hâl belli oluyordu. Bize, a çısı marifetiyle yemekler hazırlatmı tı. Babamız ba ımızda oldu u halde, o gün annelerimiz ve karde lerimiz ile bir sofrada oturup yedi imiz yeme i hiç unutamam.

Ak am oldu. Dönü vakti geldi. Ayrılmak bize çok acı ve a ır geliyordu. Tekrar kucakla ıp rıhtımdan çatanamıza bindik, iki ay sonra Kurban Bayramı gelecekti. O zaman gene böyle mesut bir ziyaret yapmak ümidiyle teselli bulmu tuk.

Her hafta karde lerimizle bir olur, harem a alarımız va sıtasıyla babama lazım olan eyleri hazırlar ve yollar dık.

Kurban Bayramı geldi. Biz Erenköyü'nde oldu umuz için Beylerbeyi'ne otomobil ile geldik. Annemle beraberdim, hem irelerim ve validelerim Be ikta 'tan daha gelmemi lerdı.

Muhafızların haremli ve çocukları bizi kar ıladılar. Babam erken geli imizden memnuniyetini gözlerimin içine bakarak izhar etti. Muhafızların haremli, benim kendisine nasıl mutî, ba lı ve fedakâr bir evlât oldu umu uzun uzun anlattı; sonra kalktı. Hızlı adımlarla odasına gitti. Be on dakika kaldı, elinde küçük bir plaketle geldi.

Mütebessim ve mânidar bir tavırla yüzüme baktı. "Geçen gün, muhafız beyefendi bir tane ananas getirmi ler, buranın terasında yeti iyor, en sevdi in bir meyva oldu u için, sana saklamı tım. Bir tane oldu u ve takdim edilemeyece i cihetle, bunu karde lerin görmesin, vaka ehemmiyetsiz bir ey, ke ke birkaç tane daha olsaydı da, onlara da verseydim. Zaten fazla yeti tirmek de mümkün olmuyor. Bu da, zannederim sonuncusu imi . Karde lerinin görüp de, ehemmiyetsiz bir ey için ba ka fikre sahip olmalarını istemem kızım," dedi.

Derhal dı arı çıktım. Orada bekleyen hizmetimdeki kıza, kâ ıda itinâ ile sarılımlı babamın kıymetli hediyesini verdim ve iyi muhafaza etmesini tenbih ettim.

Yarım saat sonra celdelerim ve karde lerim geldiler. Babamızla ne e içinde gene yemek yedik ve ak am evlerimize döndük.

Gece zevcimle birlikte babamı konu urken, onu gün- düzkü hediyesi ananası hatırladım ve beraber yemek için, gittim getirdim.

Ananası, sarılı oldu u kâ ıdından çıkarırken, içinden, meyvanın dikenli kabu u üzerine maharetle tatbik edilmi küçük bir paket daha gördüm. Merakla açtık, içinden el- maslar dökülme e ba ladı. Hem hayret, hem de sevinç için- de kalmı tık. Ta lar da, de erlerine ve cinslerine göre, ayrı ayrı bükülmü ka ıtlara sarılımlı lardı. Ayrıca, bir de küçük not bulduk: "Su çantasındaki hakkın." O zaman bu sürpri- zin iç yüzünü çözdüm. Benim su çantası bildi im, ba mu- hasip a a tarafından muhafaza edilen bu zatî e ya, anladım ki, babamın daima beraber bulundurdu u, küçük bir hazi- nesiyimi , içi su ile de il, kıymetli ta larla dolu imi ve anah- tarını da kendi üzerinde ta ırmı .

Ananas paketinden çıkan her biri nohut tanesi irili inde- ki iki avuç dolusu kıymetli ta lar, paha biçilemeyecek de er- de harika eylerdi. Fakat, bunların hiçbirisini o anda gözle- rim görmüyordu. Babamın çok ince bir ekilde bu hatırlayı- ı, beni pek hislendirmi tir. Hatta tuhaf bir hâleti ruhiye ile, ananası ta lardan çok daha kıymetli bulmu tum.

istanbul'da tifo salgınından bahsediliyordu. Bir gün ben de iddetli ba a rıları ve yüksek ate li nöbetlerle yata a dü tüm. Doktorlar hayatımdan ümitlerini kesmi ler, zev- cim ve annem ba ucumda gözya ı döküyorlardı. 20 gün baygın yattım. Ardından Allah'ın inayetiyle tehlikeli devreyi atlatıp gözlerimi açtım. Ate im dü mü , ba ımın a rıları azalmı tı, ilk i im babamı sormak oldu. Maalesef, gözleri önlerinde olarak, vefat etti ini bildirdiler. O anda yataktan

fırladım. Odadan odaya ko arak kime rastlarsam babamı soruyordum. Halbuki ben, iyile ip yüzümün rengi yerine geldikten sonra; onu ziyaret etmeyi, hastalık nöbetleri arasında bir rüya gibi dü ünüyor, adını saklıyordum.

Kendime nasıl geldi imi bilmiyorum. Gözya larımı günlerce zaptedemedim.

Babam 10 ubat 1918 günü vefat etmi tir. Ölümü hakkında bana anlatılan çok da ınık eyleri u ekilde hülâsa edebilirim: Benimle beraber babam da hastalanıp yata a dü mü tür. Ümitsiz bir vaziyete girdi i anda evlâtlarının ve haremlerinin ça ırılmasını istemi , fakat arzusu iki gün gecikme ile yerine getirilmi tir. Ailesi efrâdı, Beylerbeyi'ne gittikleri vakit yalnız cenâzesini görebilmi lerdir. Kadınları akama kadar sarayda kalmı lar, ertesi günü de damatları Beylerbeyi'ne giderek e yalarını mühürlemi lerdir.

Babamın çok aziz hatıralarını, ölümünden sonra, yıllarca süren ve belki de hâlâ bitmemi bulunan bir veraset meselesi takip etmi tir. Hanedân âzaları, hükümet, hatta yabancı hükümetler, babamın ahsına ait cesim servetleri, mülkleri üzerinde iltifâtlara dü mü lerdir. Veliâht Vahdetin ve Abdülmecit efendilerin ba kanlıklarında kurulan ve Sadrâzam Salih ve Harbiye Nâzırı zzet Pa aların da, üyeleri

Padi ahın cenaze merasimi

arasına dahil oldukları bir hanedân meclisi, bu davayı bir çok münaka alar içinde halletmeye çalı mı tır.

Beylerbeyi Sarayında, vefat etti i odada bulunan e yala rı arasındaki "Su çantası"nın hikâyesi, daha bir müddet meraklı safhâlar arzederek, devam etmi tir. Çanta, Beylerbeyinde mühürlü olarak bir-iki ay kalmı tı. Herkes tarafından muhteviyatı merak ediliyor ve bir an önce açılması, aile efradı tarafından arzu ediliyordu. Di er taraftan, çantanın dedikodusu, mübalâ alı ekilde sarayın hademelerine kadar kulaktan kula a yayılmı tı. Hanedân Meclisi de, her eyi bırakmı , su çantasının bizim elimize geçmesine engel olacak, bir takım itirazlar icat ediyordu. Sultan Vahdettin, bunların arasında, bilhassa ba ta geliyordu.

Bir gün Sadrâzam bize geldi. Bu çanta meselesi hakkında: "Kimse duymadan, bir an evvel onu yerinden alın! Vakit gecikmesin," demi tir. Zevcim: "Nasıl olur? Üzerinde 10 tane mühür var," ekinde mukabele etti i vakit; Sadrâzam: "Üstü mühürlü ise, altı de il ya" diye cevap vermi tir.

Tavsiyeye uyarak çanta alındı. Bir müddet sonra muhammimler ve ailemiz efradı huzurunda açıldı. Muhteviyatı mirasçılara taksim edildi. Yalnız, çantanın altı kesilerek açılmı ve muhteviyatındaki çok nâdide parçaların de i tirilmi oldu u da yapılan dikkatli bir muayene neticesinde anla ılmı tı.

Babamın vefatı, hayatta beni yıkan tek hâdise olmu tur. Ölümünü kabul edebilmek için uzun mâtem yılları geçirdim. Babamın Selanik'te iken bana bir vasiyeti vardı; onu hiç unutamam. Alâtini Kö künde, bir sabah vakti en küçük karde imin annesi Saliha hanımefendi ve ben, babamla birlikte oturuyorduk. Evvelce de babamın hayranlı ını en ziyâde üzerine çekmi bulunan, ahlâkının yüksekli i akıl ve muhakeme kabiliyetinin kuvveti ve inceli i hepimizce bilinen bu muhterem hanım hakkında babam bana hitâben u sözleri söylemi tir:

"Kızım u kadını görüyor musun? Ben bunca senelik hayatımda çok kadınlar gördüm. Fakat bunun gibisini görmedim. Hem ahlâkı, hem kadınlı ı itibariyle kadınların müstesnâsıdır," demi ti. Ben de, "En ziyâde sevdi im validele-rimdendir," demi tim. Babam: "Sizi birbirinize sevdiren ahlâklarınızdaki benzeyi tir," buyurmu tu. Babamın bu nasihatına daima kıymet verdim. Ruhunu âdetmek için, Sâliha hanımefendiye ba landım ve onu da ölümüne kadar an-nem gibi sevdim.

Kendimle birlikte mezarıma götürebilece im babama ait bir küçük hatırayı daha ta ımaktayım.

Selanik'te iddetli bir anjine tutulmu tu. Mahmut evket Pa aya telgraf çekilerek bir cerrah istendi. Bo azı i mi , iltihaplanmı . Yutkunmak için zorluk çekiyordu. Babam s-tanbul'dan cerrah gelinceye kadar, kendi eliyle, bo azında-ki i li i kızgın demirle da ladı. İtihabı akıtma a, ate ini dü ürmeye muvaffak oldu. Doktorlar bunu duydukları vakit a ırmı lar ve metanetine hayret etmi lerdi. Bir gün benim de elimde bir çıban çıktı ı vakit, babam onu da da layarak iyi etmi ti. Kendimi sıkıp, ses çıkarmadı ımı görünce: "Afe-rin cesur kızım," diye iltifat etmi ti. Yarama ifa veren o da -lanma da i te babama ait, vücudumdan ayrılmayan bir iz ve bir hatıradır.

Babamın gözlerini kapadı ı yıl, umumî harp, ma lûbiye-timizle sona ermi ti. Kayıplarımız büyüktü. Ben, demir gibi irâde ve sa lı a sâhip, bu kuvvetli insanın, ıztırabı birkaç gün süren bünyevî bir te evvü ten vefat etti ine kani de i-lim. 38 yıl üzerine titredi i ve ecdâdının emaneti olan vata-nın, idaresiz ellerde, mahvoldu unu anlamı ve bunun acı-sıyla ölmü tü.

3. **bölüm** HASTALIK VE TEDAV LER

Zevcim kum sancularından muzdaripti. Doktorlar Avrupa'nın tedavisine lüzum gösterdiler. Birinci Cihan Harbinin son günleri idi. Berlin'e veyahut Viyana'ya gidebilirdik. Viyana tercih edildi. Çünkü, orada zevcimin arkadaşları ve hariciye memurlarından akrabaları vardı. Viyana sefiri Hüseyin Hilmi Paşa da iyi tanıdıklarımızdandı. Ayrıca, Avusturya imparatoru Frans Jozefin hayatını kurtaran profesör doktor Hörtner bu sahada pek müstesna bir hekimdi. Tedavi için doktorun yanına gittik. Mutlak surette, Marin Bad'da zevcimin bir ay kuru yapmasını tavsiye etti. Ayrıca, ben de anemiden rahatsızdım. Bana da bir gün çelik, bir gün çamur banyosu ile muhtelif su içmeleri tavsiye etti.

Viyana'ya gelmeden önce, Berlin'e yaptığımız üç haftalık ziyaretin o güzel intibalarını da hiç unutamadım için, burada kaydetmekten büyük bir zevk duymaktayım. Müzeleri, tiyatroları ve temâzayan yerleri varsa hepsini gezmiştik.

Almanya'da, sokakların salonlar kadar temiz olması, bilhassa dikkatimi çekti.

Viyana'ya dönünce Bristol otelinde bir hafta kaldık. Bundan sonra Marin Bad'a gittik. Bu arada, ben, birkaç yerlerde

ki içmelere de mükerrer ziyaretler yaptım. Onlar da fena değil. Fakat, Marin Bad kadar sıhhat üzerinde harikalı tesirler yapan bir kaplıcaya rastlamadım.

Harp dolayısıyla gıda buhranları başlamıştı. Meselâ: Günde adam başına 25 gram ekme verilirdi. Eker yoktu. Onun yerine, herkesin çantasında sakarin bulunuyordu. Marin Bad'daki bir aylık tedavimizi bitirdi imiz vakit, i te bu artlar içinde Viyana'ya dönmü tük. Misafir kaldı ımız Bristol oteli, beldenin en yeni ve en lüks otellerinden biri olmasına rağmen, yemek salonunun bu sefer pek fakir bulundu. Halk her gün daha fazla açlık acıları ile karıla ıyordu. Her gün yenilen, lâhana çorbası ve bazen da, tatsız bir balıktan ibâretti. Bütün unlu lar, patatesten yapılıyordu. Karaborsadan fahi fiyatla, garsonlar yardımı ile, beyaz un ve mahdut miktarda eker bulmak mümkündü. Bulduklarımızdan, gene garsonlar vasıtası ile, kendimize hususî ekme yaptırabiliyorduk. Otelin fena yeme ine nisbetle, daha zararsız gıdalar veren lokantalar vardı. Gerek halk ve gerekse biz çantalarımıza birer parça ekme ve eker alır, karnımızı doyurmak için, bu yerlere giderdik. Fakat, vaziyet günden güne a rlık kesbediyordu. Kimse ne hayatından, ne de malından emin görünüyordu.

Bir gün, Viyana Sefirimiz Hüseyin Hilmi Pa a, bilhassa otelimize kadar gelip, bütün yolların iki güne kadar kapanacağını bildirdi. Trenlerde a rı izdiham dolayısıyla, bilet bulmanın dahi mü kül oldu unu ilâve etti. Biz ise, her ne pahasına olursa olsun, memleketimize dönmeye ve bunun için ayakta seyahate dahi râzı oldu umuzu beyân ederek, biletlerimizin tedarikini rica ettik.

Hüseyin Hilmi Pa a yanımızdan ayrıldıktan iki saat sonra, zevcime iddetli bir hararet ve baygınlık geldi. Derhal yattı. Doktor getirdik. Muayenesi yapılırken; elçimiz pa adan bir tezkere geldi. Bu ak am son trenin kalkacağı, yerimizin çok güçlükle ayrıldığı, bundan sonra avdetimizin imkânsız olduğu bildiriliyordu. Doktor, haberi öğrenince, bu yüksek ate le gribe tutulmuş hastanın yata ını terk edip, so-

Alâtini Kö kü

Dizlerimize kadar çıkan otların arasından yürüdük, tekrar arabaların hazır oldu u bir mahale geldik. Bunlara bindirildik ve yol almaya başladık, hayat ile memat arasında karanlıkta seyahat ediyorduk.

Küçük kardeşim iki buçuk yaşında idi, açlıktan ağlıyordu, ağladıkça annesi yanına aldığı sudan bir miktar ağzına damlatıyordu.

Büyük bir kapının önünde durduk. Fethi bey geldi imizin yerin "Alâtini Kö kü" olduğunu ve ikametimize tahsis edildiğini söyledi.

"Emniyetiniz, benim muhafaza ve nezaretime tevdi edilmiştir, daima buradayım, bir emriniz olursa gelirim" dedi.

İstanbul'dan Selanik'e babamla gelenler, ilk defa, Alâtini Kö kü'nün avlusunda birbirlerini tam mevcudu ile görüp tanıdılar.

Babamın ağzı, kahvecisi, dört tane harem ağası ve haremde kendi arzularıyla hizmet için gelen dört kız, mevcudun arasında idi.

Hemen kö kü içinde yerleşmeye ve babamı istirahate geçirmeye koyulduk. Selanik Valisi, bize bir tepsi yemek ve dondurma göndermişti. Babam bunları geri çevirdi. Biz o

ka a çıkması âdeta intihar etmektir, dedi. Neticede hareket-
ten vazgeçip, Viyana'da kaldık. Vaziyetimiz o kadar zorla-
mı tı ki, burada bunları izah etmekte aciz kalıyorum.

Viyana, Bol eviklik tehlikesine de maruz kalmı tı. Müta-
reke sebebi ile stanbul'dan paramızın gelmesi imkânsızdı.
Gerçi elimizde para yok de ildi. Fakat, ne kadar zaman bu
halde kalaca ımız meçhûldü. Yanımda kıymetli mücevher-
lerim vardı. Fakat, böyle bir zamanda onları satmak istesem
kim alırdı? Bir gece otelin holündeki büyük camlara dı arı-
dan ta lar atılarak kırıldı mı, ba ıbozuk halk gruplarının so-
kaklara döküldü ünü, tecavüzkâr hareketlerde bulundukla-
rımı hatırlıyorum. Bizler veya bizim gibiler, yerlerinden kı-
mıldamaya, dı arı çıkmaya cesaret edemiyorlardı. Bu buh-
ranlı anlara, korku ile birkaç gün sabır ve tahammül göster-
dikten sonra, ngiliz ve Fransız askerlerinin Budape te'ye
gelmi oldukları duyuldu. Polislerin müdahaleleri ile, orta-
lıkta yatı ma belirtileri mü ahede edilir edilmez, zevcim
henüz tamamen iade-i âfiyet etmemi olmasına ra men, Vi-
yana'dan ayrılmayı ve Pe te'ye gitme i dü ündük. Ancak,
bu yolculuk için istifade edece imiz vasıta; terhis edilmi
askerler ve harpten bizar olmu âsi ruhlu neferlerle dolu
trenler idi. Onlarla birlikte yolculu a hiç kimse cesaret ede-
miyordu. Tabiatım icâbı, azmetti imi mutlaka yapmalıyım.
Zevcimle yaptı m müzakerede o, elinden geldi i kadar
böyle tehlikeli bir maceradan beni alkoymaya çalı tı. Fakat,
yine azmimden dönmedim.

Normal zamanda Viyana ile Pe te arasında trenle seya-
hat altı saat devam eder. Yola çıkarken tanıdı ımız bütün
ahbaplar hayatımızı büyük bir tehlikeye arzetti imiz söyle-
diler. Viyana'da ikamete devamımızı telkine çalı tılar. Yal-
nız, mütarekenin ne kadar müddet devam edece i mâlûm
de ildi. Uzun bir devre sefaleti mucip olabilirdi. Tehlike ci-
hetine gelince; kadere olan kuvvetli inancımdan dolayı, bu-
nu hiç umursamıyordum. Korkum yoktu. Çünkü, Allahın
takdirinden kaçınılamazdı. Takdir yerini bulurdu. te, bü-
tün bu tehlikelere ra men, yola çıktık.

Macaristan'a hareket eden trenle, ya murlu bir ak am, saat altıda, Viyana'dan ayrıldık. Trenin kırılmamı bir tek camı kalmamı tı. Elektri i yoktu. Zevcimle benim yanımda yol arkada ı olarak (fam dö ambr'ım), bir de otelde tanı tımız bir madamla zevci bulunuyordu. Onlar da bizimle beraber stanbul'a gitmek istiyorlardı. Trenin içinde ve koridorlarında, etraflarını vah î bakı larla süzen, canlarından bıkmı askerler, insana ürperti veriyordu. O korkunç nazarların arasına üzerimize de di ini biz de hissediyorduk. So-uk, hava cereyanı ve karanlık da ayrıca ye'is ve kaderlerimizi arttırıyordu. te, normal zamanın altı saatlik yolculu u nu, bu artlar içerisinde, 16 saate ikmâl ederek Pe te'ye vâsıl olduk. Bu onaltı saat içinde yerimizden kalkmak de il, kıpırdamak dahi mümkün olmadı. Karanlıkta birbirimizi göremiyorduk. Ancak, sigaralarımızı yakarken gözlerimize dü-en aydınlıktan faydalanıyorduk.

Pe te'de Buda oteline indik. Burası Viyana gibi de ildi. Gıda sıkıntısı yoktu. Her ey bulunabiliyordu. Fransız ve ngiliz askerlerine sokakları du. Otelimiz, aynı zamanda, oranın sanatoryumu idi. Henüz tamamlanmamı tı, ikmâl edilmesine çalı lıyordu.

Salonlarında ne e ve müzik hiç eksik olmuyordu. Fakat, biz etrafımızı saran bu mesut havanın içinde bir taraftan onu teneffüs ediyor, di er taraftan da yurdumuza bir an evvel dönmek için nereye, kime, nasıl müracaat etmek gerekti ini dü ünüyorduk. Tuna üzerinde ecdat yadigârı ve içinde bir muhafızı da bulunan küçücük Akakale'yi seyrediyorduk. Arasına Pe te'ye iniyorduk. Otelimiz yeni ve pek e len-çeli oldu u için, mü terilerle birlikte halktan da pek ra bet görüyordu. Herkes çayını içmek ve yeme ini yemek için otelimizi tercih ediyordu. Çok cazip bir kı bahçesi vardı. Pazar günleri, mübalâ asız bütün ehir halkı buraya gelirler, askerî bandonun çaldı ı havaları dinlerler, ne eli gezintiler yaparlardı. Memlekete dönemeyen Türkler, bizimle bera-

ber, aynı otelde toplanıyorlardı. Gün geçtikçe mevcudumuz artıyordu. Kendi aramızda çok güzel vakitler geçiriyorduk.

Bir gece yarısı, barmenlerle uyandık. Otelin üzerinde mitralyöz sesleri duyuluyordu. Mü teriler, odalardan odalara ko uyorlar, ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Umumiyetle herkes çantalarını topluyor, harekete hazırlanıyordu. Bu arada zevcim de elbisesini giydi, çantalarını yerle tirmeye başladı. Ben yatıyordum, yerimden bir lâhza bile kımlıdamadım. Tahminime göre sokaklarda Bol eviklerle mücadeleler oluyordu. Barmenlere, her ne hal ise, bir belâ geldi veya gelecek tarzında, vaziyete mütalâa ettim. Öyle bir yerde ikamet ediyorduk ki, nasıl ve nereye kaçabilirdik? Gece yarısı araba, elbiselerimizi taşımak için hamal nasıl bulunabilirdi? Sonra barmenlerin arasında hâkim bir tepenin üzerinde bulunuyorduk. Halbuki bütün karga barmenlerde cereyan ediyordu. Biz ise, telâfî kınılıktan bu emin yeri bırakıp, çantalarımızla tehlikenin içine gitmeye hazırlanıyorduk. Barmenlerde, hâlen bulundu umuzdan daha emniyetli, bir otel veya yeri nasıl temin edebilirdik? Gürültüler kesilinceye kadar sükûnetimi muhafaza ederek, zevcimi ve dostlarımı teskin ettim. Odalarımızda kaldık. Mukadderata teslim olmayı tercih ettim. Bilâhare bu so ukkanlı davranışımı, zevcim ve dostlarımın takdirlerine mazhar olmuştum.

htilâl karı ıklıkları bir-iki gün devam ettikten sonra, etrafa, bir derece, sükûnet avdet etti. Peşin halkından zengin ve hâli-vakti yerinde olan kim varsa hepsi kaçmıştı. Hiçbir yerde emelenme ve zevk diye bir şey kalmamıştı. Tehre pek emender iniyorduk. Sokaklarda parlak ziynet ve tuvaletlerle gezmek kabil de ildi. Ahalinin aç, daha do rusu, harpten bezmi bir takım Bol evik unsurlarının tecavüzlerine uğramak her zaman muhtemeldi. Yolda giymek için, Viyana'dan âdi bir lûtr kürk almıştım.

Bir gün, onunla, otelden çıktım, zevcimle birlikte biraz de i ıklık olsun diye barmenlerde bir çay salonuna gidiyorduk.

Yolda, giydi im kürke, hırs ve hu ûnetle bakan nazarları hissediyordum. Gezmemizi bitirip avdet ederken, yanımdan geçen biri; kürkümün arkasını sert bir çakı darbesi ile batarak kesip birden yok oluverdi. Yanımdakilerin hepsi mütecâvizi yakalamak için koştular. Ne kadar uğraşırlarsa da adamı bulamadılar. Kürkümü kesen, bizden daha akıllı olacak ki, arkasından hiçbir iz bırakmamıştı.

Türk ehbenderinin haremi Amerikalı bir kadındı. Uzun seneler zevci ile Türkiye'de yaşadığı için, fevkalâde güzel Türkçe konuuyordu. Onlarla da çok sıkı bir arkadaşlık kurmuştu. Zevci ile zevcim benim izdivacımdan evvel gayet samimi iki arkadaşlardı.

O sırada İstanbul'daki Sadrâzam Zeynep Paşa ile Hariciye Nâzırı Reşit Paşa iyi dostlarımdandı. Kendilerine bir mektup yazıp, yardımlarını istemeyi düşündüm. Bize muhakkak bir çare bulacaklarını biliyordum. Fakat, bütün mesele, onlara bu mektubu gönderebilmekte idi. Bir gün zevcim henüz yakmakta iken alı-veri yapmak bahanesiyle erkenden evden çıktım. Amerika'lı dostum Madam Celâl, Otel Hungary'da oturuyorlardı. Celâl bey ehbenderhâneye gittikten sonra onunla babamın konu mak üzere yanına gittim. Daha evvelden Sadrâzam ve Hariciye Nâzırına hitâben hazırladığım ve beraberimde getirdiğim mektupları gösterdim. Bunun, Fransızlar vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmesini rica ettim. Bu işi e tavassut edecek yüzü üzümlü çıkarıp kendisine teslim ettim. Eğer muvaffak olursak ne alâ, fakat muvaffak olamadığımız takdirde, yaptığımız işi zevcelerimize kat'iyen söylememeyi kararlaştırdık.

Aradan on beş gün geçmişti. Holde toplandıığımız bir sırada; ehbender Celâl Bey gayet beşer bir çehre ile yanıma geldi, İstanbul'daki İngiliz kumandanından (Franz Desperi) aldığı bir yazıyı müjdeledi, iki güne kadar hazır olmamız bildiriliyordu. Bir zabıt ve iki neferin refakatinde İstanbul'a gidecektik. Misafirlerimiz bu mesajın nereden ve ne sûretle geldiğini hayretle dinlediler. Âdeti gıpta ettiler. Çünkü, cüm-

lesinin emeli stanbul'a gitmek idi. Paraları gelmiyordu, mü kül vaziyette idiler. Bu mesajı dinleyen Türk aileleri arasında, bilhassa birâderim Abdülkadir Efendi de zevcesiyle birlikte bulunuyordu. Aynı otelde kalıyorduk. O sırada karde imin aya ına bir a rı gelmi , hareket edemiyor, yatıyor bizleri odasına istiyordu. Vatana, bir an önce kavu mak arzusu içinde yanıyordu. Bize do an bu talih güne inin, onlara da güler yüzünü muhakkak gösterece ini temin ettik.

ki gün sonra, refakatimize tayin olunan Fransızlar geldiler. ki otomobile yerle tik. Birine biz, di erine de askerler bindi. Celâl Bey ve madamı, u urlayanlar arasında bulunuyordu. Ayrılı , cidden pek hazin oldu. Geride bıraktıklarımız çok iyi dostlarımızdı. Göz ya ları içerisinde kucakla ıp veda-la tik. Arabalarımız hareket etti.

stasyona vardı ımız vakit, bir lokomotif ile çekilen tek bir vagonun emrimize tahsis edildi ini ö rendik. Harp es-nâsında askerî sebepler ile yapılmı "Prodiyal" adındaki bir hat üzerinden, vasıtamız tahrik edilecekti. Aynı hatta, birkaç vagonla bir askerî tren daha i liyordu. Normal hatlar hem tehlikeli, hem de yer bulmak imkânsızdı. Bize bah edilen bu askerî imkân, âyan-ı tercih idi. Hava so uk, her taraf karla kaplıydı. Müthi bir kı , bütün kuvveti ile hükmünü icra ediyordu. Vagonumuzda ısıtma tertibatı yoktu. I ık yoktu. Fakat, o karlı da ların letafeti görülecek eydi. Güzel bir mehtap her tarafı aydınlatıyordu. Vagonun camları hem içeriden, hem dı arıdan buz tutmu tu. Geceyi az fark ediyorduk. Çünkü: Karlarla akseden mehtap, penceremizin buzlarından da içeriye sızıyordu. Etrafımızı seçebiliyorduk. Restoran yoktu. Yanımıza so uk et ve meyva gibi yiyecekler almı tik. Bunlarla gıdalanıyorduk. Bir gün sonra, sıcak bir yeme e, fevkalâde ihtiyaç duymaya ba ladık.

kinici ak amdı, trenimiz bir da istasyonunda durdu. Refakatimizdeki askerler geceyi burada geçirece imiz, ertesi günü birkaç vagon daha ba landıktan sonra yolumuza devam edece imizi söylediler. Ayrıca, istedi imiz takdirde;

civarda, müzi i olan ve yeme i de âyan-ı tavsiye bulunan bir askerî restorandan faydalanabilece imizden bahsettiler. Canımıza minnet, derhal vagonu terk ettik. Diz boyu karla- rım içinden güle, e lene lokantaya gittik, içerisi Fransız as- kerleri ile dolu idi. Bir büyük ocak içinde etler kızarıyordu. ki günden beri hasretini çekti imiz sıcı ı da kavu mu tuk.

Refakat subayımız ve askerlerimizle beraber, kö ede bir masayı i gal ettik. Burası bir aile lokantası de ildi. Görünü- e göre, asker sevkiyatında kullanılan menzil yemekhanele- rine benziyordu. Duvarları tahta kaplı uzun bir koridor, bir- biri ardına dizilmi 10-15 ki ilik masalar vardı. üphesiz bu tertibat kıt'aları toplu bir ekilde yedirmek ve sevk etmek maksadını güdüyordu. Tu ladan yapılmı , ömineyi andı- ran ocak içerisindeki etler ve tavuklar i ler üzerinde pi i- yor, etrafa yayılan kokuları da açlı ımızı büsbütün tahrik ediyordu. Me hur bordo arapları, masaları i gal eden Fran- sız askerlerinin bardaklarında dolup bo alıyordu.

Bir Macar musikisi etrafa ne e ve hareket da ıtıyordu. Genç askerler, bazı defalar, hep beraber müzi in çaldı ı ar- kıları söylüyorlardı. Ömrümde bu kadar i tah ve sevinç için- de yemek yedi imizi dü ünemiyorum. Hiç tanımadı ım bir hayat sahnesinde ya ıyordum. Saadetimin sebebi, belki bi- raz hareket, biraz sıcak yemek, biraz müzik, biraz arki oldu- u anla ılıyorsa da, gerçekte; ben, bütün bunların arasında çok yakın bir gelecekte kavu aca ım vatanım, kucaklayaca- ım yavrumun hayali içinde uçuyordum.

Sabahleyin tekrar yolumuza devam ettik. Seyahatimizin üçüncü gecesi Bükre 'e vâsıl olduk. Kara, so u a ve askerî seyahatin mahrumiyetlerine alı mı tık. Kendimizi daha sıh- hatli, kalbimizi daha dolu hissediyorduk, istasyon karanlık, ıssızdı. Araba ve hamal, bize yardım edecek herhangi bir ey veya kimse etrafta görünmüyordu. Peronda, Fransız as- kerlerinin yardımı ile kendi ba ımıza trenden tahliye etti i- miz bavullarımızın üzerine, mantolarımıza sarılıp oturduk.

Gözümüze birden bir kamyon ili ti. Refakat zabitimiz hemen ko tu, onu hizmetimize tayin etti. E yalarımız ve refakat heyetimizle birlikte kamyonu bindik. Bagajda e yaların üzerinde ehre ula tık. Kapılarını çaldı ımız oteller, komple sözü ile yüzümüze kapanıyordu. Fransız askerleri ve e yalardan, halk nefret ediyor ve o sebeple bizi otellerine almak istemiyorlardı. Talihimiz, sonunda çaldı ımız bir kapının açılmasına ve bizi kabullerine yardım etti. Sevindik... Yorgunluk, uykusuzluk, açlık ve so uktan bitkin, ye'ise gömülmü halimizi, tamir edecek bir fırsatı bulmu olmanın sevinci ile koridora ve bize gösterilen odalara ko arak girdik. Kar ımıza çıkan pislikleri ifade etme e kelime bulamıyorum. Bu da ayrı bir hayal kırıklı ı oldu. Çaresiz, e yalarımızı açtık ve yerle tik.

Gece saat ikiyi geçiyordu, lokantaya indik. Kar ıla tı ımız pislik ve masalarda gördü üm i renç eyler daha müthi ti. A zımıza bir lokma dahi koymadan odalarımıza çıktık. Yataklarımızı açtık, dünyada bundan daha murdar bir ey gördü ümü hatırlamıyorum. Ba ımızı soktu umuz bu yerin bir randevu oteli oldu una artık üphemiz kalmamı tı. Çantalarımızdan havlular çıkardık, yastık ve çar afların üzerine koyduk, sırtımızdaki kürkleri, ba ımızdaki yün kapu onları, aya ımızdaki lastik botları muhafaza ederek, bu yatakların üzerine oturmak kabilinden büzüldük ve güne in do masını dört gözle bekledik. Zevcim sabahleyin erkenden dı arı çıktı. Daha iyice ayrı bir otele ta ınmamızı temin etti. Bu sırada, refakat subayımız yanımıza sokuldu, Köstence'ye gelecek vapuru beklemek üzere, Bükre 'te ikametimizin mecburî olarak bir hafta uzayaca ını, bu hususta Romanya hükümetinden aldı ı emri açıkladı.

Bükre ile Köstence arasındaki seyahatimizin emniyetini Romanya hükümeti taahhüt ediyordu, Köstence'den vapura binece imiz anda yeniden Fransız askerî refakat heyetinin himayesine teslim edilecektik.

Bükre 'teki haftamızı, görülmeye de er yerleri gezmekle geçirdik. Sokaklarda, tekerlekleri çıkarılmı kızaklar üzerine konmu , kalpakları ve platoları kalın kürklü arabacıların idaresindeki vasıtalarla dola ıyordu. Ben, bu arabacıları ba ka Avrupa ehirlerinde görmedi im için çok enteresan buldum.

Esasen harp her eyi de i tirmi ti. Hiçbir memlekette zevk, incelik, intizam bırakmamı tı.

Köstence'ye ak amüzeri hareket ettik ve sabaha kadar seyahatimiz devam etti. Trenin koridorunda, Romanya hükümetinin bizi korumakla vazifelendirdi i askerler, kompartımanımızın kapısında nöbet beklediler. Limanda, Fransız refakat heyetine, bu Romen askerleri tarafından hâdisesiz teslim edildik. Fakat, vapur henüz limanda görünmüyordu. Gecikmenin sebebini de kimse tahmin edemiyordu. Köstence'de, tekrar vapur gelinceye kadar beklemek üzere bir otele gittik.

Bükre 'teki kötü intibâlar pe imizi bırakmıyordu. Her yere aynı endi elerle bakıyorduk. Beldenin en temiz ve birinci sınıf oteli oldu unu söyledikleri bu yeni misafirhânemiz, Bükre 'tekinden mukayese edilemeyecek kadar iyi idi, yataklarımız nisbeten temizdi. Fakat, otel mü terilerinin bayalı ı, lokantada gördü üm kadınların i rençli i fecî idi.

Bir araba gezintisi ile ehrin her yerini gezip gördükten sonra, otelimize dönerken, refakat heyetimiz kapıda bizi karıladı ve vapurun geldi ini müjdeledi. Almanlardan i tinam edilmî büyük bir askerî nakliye heyetimiz kapıda bizi karıladı ve vapurun geldi ini müjdeledi. Almanlardan i tinam edilmî büyük bir askerî nakliye gemisi, limanda, iskeleden uzak bir mesafeye demirlemi duruyordu. Anla ılan, sular sı oldu u için, yolcularını açıktan almaya mecbur kalıyordu. Dört ki ilik yataklı bir kabinesini bize tahsis etmi lerdı. Bu gemi, Fransız generalleri, yüksek rütbeli subaylar ve askerler ile dolu idi. Yemek salonlarında zafer ne esi içinde, çeitli sofralar hazırlanıyor, arap ve ampanyalar açılıyordu.

Bana, büyük bir siyasî misafir muamelesi yapmı lardır. Masraflarımızın kar ılı ı olarak, hiçbir istekte de bulunmadılar.

Pe te'den beri bizimle seyahat eden, her mü külümüze kolaylıkla çare bulan, Fransız subayı ve askerlerine, zevcim, yanında mevcut birkaç altın ve mücevherli kol dü melerini hediye etti. Böylece onlara te ekkürlerimizi ifade ettik.

Fakat bir seyahat rüyasından tedrici olarak uyanıyordum. Harbin kaybedilmi oldu unu, galip bir devletin gemisinde, ma lûp milletimin bir Hanedân mensubu oldu umu acı acı duyuyordum. Bütün komplimanlara, gösterilen itibara ra - men, bir esâret yolculu unun ye'is ve elemeleri, benli imi sarmaya ba lamı tı. çimden durmadan a lıyordum.

Karadeniz durgundu. stanbul'a hiç ho lanmadı im bu sükûnet içinde ula tık. Vatanımı, Bo azı, ufukta gördü üm andan itibaren, tekrar heyecanlanmı tım. Kirpiklerimden sıcak damlalar dökülüyordu. Rıhtıma ula tık. Kar ılamaya gelen birçok dostlarımızla, boyunlarımız büyük olarak ku- cakla tık. Zavallı milletimin azapları her insanın çehresinde acı acı dile geliyordu. Dinledi im eyler kalbimi parçalıyor- du. Kuvvet kalmamı , yerini acze terk etmi ti. Bundan son- ra, u ranılan haksızlıkları ben de milletimle birlikte görüp ya ama a ba lamı tım. Fakat, kendi felâketimin yakla tı- ndan tabii haberdar de ildim.

Erenköy'deki kö ke çekilmi tim. Vakitlerimiz, günün hâ- diselerini konu makla geçiyordu. Bir ak am köyümüzdeki tiyatroya, Darülbedayı heyetinin bazı artistleri gelmi , yara- lı askerler menfaatine bir temsil vermi lerdi.

O geceyi takip eden sabah zevcim, bir hastalık nöbeti içinde, yata ndan kalkamadı. Doktorlar ça rıldı. Kızıla tu- tuldu unu söylediler. Derecesi 40'dan a a ı dü müyor, bay- gın yatıyordu. Be inci günü yeni bir mü ahede yapıldı. Bu sefer, üremi buldular. Kızıl'dan belki kurtulmak ihtimali mevcut idi. Fakat, üremi bizi ümitsizli e düşar etti.

Be gün, be gece uyumadan ıztırıp çekti. Altıncı günü dünyaya gözlerini kapadı.

Bu ebedî ayrılı ı hiç dü ünmemi tim. O da benim ikinci felâketim olmu tu.

Kö kün bir kapısından zevcimin tabutunu çıkarırlarken, ba ka bir kapısından, mâtem içinde a layarak ben ayrıldım.

Gözya larımı tutamıyordum. Ni anta ı'ndaki ikametgâhıma ko tum. Yata a dü tüm. Üç ay ayaklarım hareketsiz kaldı. Kom ularım, bu bedbaht günlerimde, beni bir dakika olsun yalnız bırakmadılar. Hepsine medyûnum. Acılarımı unutturmak, beni teselli etmek için, ellerinden gelen her e-yi yaptılar. Dokuz yıl süren ilk izdivaç hayatım böyle kapandı. Rahmetli zevcimle, dünyanın en mesut kadını olarak yaşamı tım.

4.
bölüm GURBET VE KADER YILLARI

Pek tarihleri hatırımda kalmadı. Zannedersem zevcimın vefatından bir buçuk yıl sonra Cumhuriyet ilân olundu. Bir hafta içinde memleket dı na çıkmanız tebli edildi. Daha kalbimin yarası kapanmadan vatanımdan, sevgili ölüleri- min mezarlarından, uzak bir yerde ya amaya mecbur edil- mi tim. Bu, felâketten de a ır bir ey oldu. Kadın, erkek bü- tün dostlarım, beni bu bir hafta müddet içinde yine yalnız bıraktılar, hazırlıklarına yardım ettiler.

Mesut yuvamı, e yalarımı bırakıp kapıdan çıkarken, kar- ıdaki karakolun memurları beni saygı dolu bakı larıyla, ba larıyla selâmladılar. Her vesîle ile onları dü ünür ve ha- tırlarımı ho ederdim. Ahbablarım daha önce gara gitmi ler- di. Sirkeci istasyonuna geldim. Gene gözler ya la dolu bir ayrılı ve trenin hareketi...

Bu fani dünyada esasen saadetler felâketlerin yanında çok mahdut kalıyor. Çocu um henüz 4 ya mı tamamlıyor- du. Artık bütün emelim ve saadetim ona ba lanmı tı. Dün- yada ya amak için hassas ruhlu olmamalı, hissetmemeli, sevmemeli! Fakat, bunu tatbik etmek çok zor! Hayat herkes

için az çok bir mücadeledir, yaralanmamak imkânsız! Fakat, cesur olmak lazım! Hayatımız, ya anılan mabaatli bir romandan ba ka bir ey de ildir.

Fransa'ya göç etmi tim. Paris'ten trenle 20 dakika mesafede "Lorency" köyünde bir villanın ikinci katını kiraladım. Üst katta ev sahibi ve çocukları oturuyordu. Elemlerimi unutacak kadar vakit geçmemi ti. Bir ailenin himayesine ihtiyacım vardı. stanbul'dan bazı e yalarım ve piyanom gelmi ti. Villanın sahibesi Lorency'nin eski bir ailesiydi. Kendisi ve çocuklarıyla iyi anla mı tık. Aradı m bir çok eyi onlarda bulmu tum. Çok ahabları vardı. Muhitim her gün biraz geni liyor ve kalabalıkla ıyordu, 33 ya ndaydım. Musiki gibi, iiri de çok severdim. Piyanomda mâzinin hatırası olan parçaları çalardım; tabii onlar hep babamın sevdikleriydi. Nihayet gözlerim ya larla dolar, tu ları göremez olurum; piyanonun kapa mı kapardım.

Hiç yalnız kalmıyordum. Davetler, davetleri takip ediyordu. Yaralı ruhumu ok ayan alâkalar, acılarına ayrı bir tad kazandırıyor. Villanın içindekiler beni efkatle teselli ediyorlar, hareketleriyle beni kendilerine çekiyorlardı. Tatlı bir nekahat devresi içindeydim. Öyle kimseler tanıdım ki, kalbimin elemli duygularının merhameti davet edecek bir dereceye yakla tı mı benden önce idrâk ederek, en umulmaz bir lâtife ile, beni zarurî bir kakhaha atmaya mecbur ederlerdi.

Tanıdı m ahablar arasında daha samimî görü tü üm bir zat vardı. Haremi vefat etmi , dört çocu u ile beraber bize yakın bir villada otururdu. Sık sık gelirdi, çok güzel sesi vardı. Ben, operalardan arialar çalar, o da bir tenor kadar güzel sesiyle refakat ederdi. Evi, bahçesi bir biblo gibi süslü ve güzeldi. Çocukları kibar ve terbiyeli idiler, etrafımızda kelebekler gibi ko u urlardı. Ben de bu güzel vesilelerle me gûl olur, avunurdum. Do sine kapılmadan görebilmek kudretim, çok ükür, Cenâb-ı Hakkın bana bah etti i en büyük lütuf idi.

Paris'e daha evvel de gelmi oldu um için hiçbir husus-
ta yabancılık çekmiyordum. 23 yıl, bu yeni vatanda, hiçbir
mü külâta u ramadan ya adım. Çocu umun sa lı ı ve tah-
sili için ya amaya mecburdum. Mevsimleri geldi i vakit,
pek e lenceli olan içme ve kaplıcalara küçük seyahatler ya-
pıyordum.

Vichy, gerek suları, gerekse e lenceleri ve havası bakı-
mından, çok lâtif bir kaplıca ehri idi. Burada herkesin elin-
de içecekleri sulara ait doktor tavsiyeleri vardı, ona göre ha-
reket ediliyordu. Etrafta gezintiler yapılıyor, tanıdıklara te-
sadüfler oluyordu. Ak amları nefis bir orkestra dinliyorduk,
yeme imizi müzikle yiyorduk. Buranın oyun salonu me-
hurdu ve çok cazipti. Seyretmek için bakara salonuna girer-
dim, oyunculara acırdım. Kuvvetli, süslü ve ne e ile içeri gi-
renler; bitkin, peri an ve meyas bir halde salonu terk eder-
lerdi. Bir defa olsun, ansımı tecrübe etmek dahi aklımdan
geçmedi, o zaman param da vardı.

Paris'te güzide ailelerden iyi ahbablar kazanmı tım.
Kendimin, yahut onların apartmanlarında toplantılar ve ev
e lenceleri ile vakitlerimi doldurmayı daima tercih eder-
dim. Dı arı çıkmaktan ho lanmıyordum. Bu toplantılarda
çehreler sık sık yenileriyle de i irdi. Aralarında ho landı ım
bir çok arkada larım vardı. Müzisyen ve sesi güzel olanlarla
daha çok ilgilenirdim. Temmuz, A ustos aylarında Paris'te
kimse kalmaz. Herkes kendi kudretleri dahilinde plâj ve kür
yerlerine göç ederdi. Çocu umu yanıma alarak yaz tatilini
geçirmek için Paris'ten dı arıya ben de çıkar, de i ik yerlere
giderdim.

Fransa'da ikametimin be inci yılında Hindistan tab'âli
zengin bir inci tüccarı ile tanı mı tım. Esasen daha evvel-
den de, dolayısıyla tanı ıklı ım olan bu ahbabım, yılın üçte
bir kısmını Paris'te, di er bir kısmını Londra'da, mütebâki
aylarını da Bombay ve Bahrein'de geçirirdi. Beni Londra'ya
davet etti. Kızımla beraber gittim. Muhte em bir apartmanı
vardı. Hakkımda fevkalâde misafirperverlik gösteriyordu.

Dört ngiliz u a ı evin i lerini görüyordu. Dostum, sabahları erken yazıhânesine iner, ak am geç dönerdi. Bizi, ikisi kız, ikisi erkek olan bu kibar hizmetkârlar, zengin möbleli âh--ne evde a ırlarlardı. Sabah yemeklerini kızım la yalnız yerdik. Gündüz yine onunla Londra'yı gezerdik, ba ka tanıdıklarımızı da ziyâret ederdik.

Bir Pazar dört arkada Taymis'e gezintiye çıktık. Lâtif bir yaz günü idi. Kiraladı ımız motörle nehirde bir saat kadar yol almı tık ki, hava birden karardı. Bardaktan bo anırcası--na ya mur ya maya ba ladı. a ırımı tık, geriye dönmekten ba ka çare yoktu. Bütün alâmetler ya murun uzun sürece--ini gösteriyordu. Eve döndük. Bir saat de bu geri yolculuk süresince islandık, apkalarımızdan, elbiselerimizden sular akıyordu. Du tan çıkmı gibi idik. Saçlarımız yüzlerimize yapı mı tı. Tuvaletlerimiz berbat olmu tu, fakat gezintiye o kadar güzel ve ne eli geçirdik ki, bütün dakikalarımız kaha--kahalarla doldu. En güzel havada gezenler bile, belki bizim kadar böyle ne eli bir gün ya amamı lardır. Gördü üm p--yitahtlar içinde Londra'yı, sisi ve havası itibariyle, en sebat--sızı buldum, insanların da sevemedim. Bu ya mur gezintisini nehirde bitirip kıyıya çıktıktan sonra, yollarda biriken sular içinden, bir de otomobilimizle göl gezintisi yaparak apartmanımıza dönmü tük.

Paris'e iki ay sonra yeniden kavu tum. Lorency'li dostlarımın toplantılarına tekrar girdim. Bu sefer de bana piyanoda çok lâtif sesiyle refakat eden kibar ve zarif bir doktorla tanı tum. Eski ne em yeniden yerine gelmeye ba ladı. Bir gece Fontainebleau'ya gittik. Bir ahababın suaresine davetli idik. Bura sı a açların içine gömülmü âirâne bir ato idi. Bahçe, renkli fenerlerle donatılmı tı. Sanatkârane çizilmi tarhlarda fevkalâde çiçekler her tarafa renklerini ve kokularını da--ıtıyordu. Her ey, peri masallarındaki saraylara ait sahnele--ri andırıyordu... te bu dekor içinde zengin bir ak am yeme i verdiler. Güzel sesli doktor da davetliler arasında bulunuyordu. Sabahın be ine kadar bütün geceyi iir, heyecan,

zerâfet, e lence ile dolu olarak ya amı tık. Bir ara her ey durmu , sessizli e gömülmü tük. Güzel sesli doktor ato- nun sâhibesi madamla beraber Toska'dan arialar okumaya ba lamı tı. Fontainebleau'nun me hur ormanlık çevresi içinde, bazen bir ırlıtı, bazen bir ça layan, bazen bir ta kı- nı andırarak yayılan na meleri nasıl bir hasetle dinledi imi tasvir etmekten âcizim. u satırları Kaliforniya'nın bol gü- ne li semâsı altında, nefis meyvaları yapraklarının ar ndan ta mı bir portakal a acının gölgesinde yazarken, mâzi göz- lerimde o kadar canlandı ki, kalemi elimden bıraktım. Salo- na ko tum, Toska'yı çaldım, çaldım! Hem de tatlı tatlı a la- dım. Sesler kula ımdan gitmiyordu. Bu Fontainebleau da- veti benim için hem hüzün, hem zevk dolu, unutamadı ım bir hatıradır.

Villiers ve Courcelles arasında be odalı küçük bir apart- man satın aldım. Lorency'den artık sıkılmaya ba lamı tım. Oradaki kalabalık hayattan uzakla ıp yeni evimde biraz içi- me çekilmek ihtiyacını duymu tum. Yerle meyi tamamladıktan sonra Biarritz'e gittim. ki ay deniz banyosundan istifade ettim. Burası Atlantik kıyısında, spanya hudutu yakı- nında Fransızların tâbiriyle plâjların cenneti dedikleri nefis bir tatil yeridir. Fakat, dalgaları da müthi tir. Hu ünetli za- manında denize girmeyi menederler. O sene karde im Abi- din de benimle beraberdi, aynı villada oturuyorduk. Ak am yemeklerimizi bazen karde imle denizi seyreden gazinolara gider, birlikte yerdik.

Otogarlarla civar köylere, pikniklere, gidiyorduk. Sevimli ve kibar dostlarım vardı. Operaya, konserlere devam ediyorduk. Arkada sız kalmıyordum. Gece kulüpleri veya kabare e lencelerinden kat'iyen ho lanmazdım. Hep çocu umu dü ünürdüm, onun aristokrat bir terbiye almasını arzu ederdim. Kendi hayatımı; e lencelerimi, zevklerimi ve dost- luklarımı, kızımın yeti mesi için amelî bir mektep vazifesini görecek ekilde hazırlar, tanzim ve idare ederdim. Kendi ha- yatımın onun için mükemmel bir örnek olmasını, ya ayarak

yeti mesini isterdim. Kızım, yatılı bir mektebe devam ediyordu. Tatil seyahatlerimi bilhassa onun için tertip eder, programlardım. Paris'te, hafta sonu, çocuğu mektepten kendim alır, pazartesi sabahı yine kendim götürürdüm. O mektebin hoş bir âdeti vardı. Perembe günü, talebelerin velileri kırık bahçede toplanırlardı. Her aile bir masa iğal ederdi. Çocuklar dersten çıkarak annelerinin masalarına sevinçle koarları. Talebeler üniforma giyerlerdi. İyi not alanlar Grand cordon taşırlar, fakat kırık not aldıkları haftalar ise, bunu taşıtmaktan mahrum edilirdiler. Müdire hanım zarif bir Avusturya prensesi idi. Kendisini tanırdım. Birbirimizi çok severdik.

Courcelles bulvarında inması henüz tamamlanmamış bir apartman dikkatimi çekiyordu. Mevkii pek hoşuma gidiyordu. Paris'in en sevdiğim yeri Prac Monceau'ya be dakikalık mesafede bulunuyordu. Mahallin ajansına gidip sordum. Blokun bütün daireleri -ikinci ve beşinci numarada olanları hariç- satılmıştı. 2 numarayı taşıyan daireye hemen angaje oldum. Ç taksimatını devam ediyordu. Ara sıra gidip bakıyordum. Ç taksimatını kendi zevkime göre yaptırdım. Altı odası vardı, salonu da büyüktü. Satın aldığım bu yeni apartmana girip yerleşmem altı aylık bir bekleyişten sonra mümkün oldu. İşte bu esnâda bir de Nice'e seyahatim vardır. Orada oturan hem akrabelerimi ziyarete gittiğim.

Nice, Cannes, Monte-Carlo daimî bir yaz memleketi, çok güzel tanzim edilmiş. Avrupa'nın ve hatta dünyanın en kıbar insanlarını toplayan nefis bir Akdeniz kıyısı. Sabahları "Promenade des Anglais" pek zevkli olurdu. "Hotel Negresco" da kalıyordum. Nice'in denize nâzır muhteşem otellerinden biri idi.

Mektebinden iki ay müsaade alarak çocuğu da buraya yanımda getirmiğim. İmdi ana-kız artık birbirimize arkadaş olmuştu. O da bana çok bağlı idi. Nice'den döndüğümüz vakit, Monceau civarındaki bu yeni apartmanım teslimime hazırды. Çerisini yavaş yavaş zevkime ve imkânlarıma

göre aldı m mobilyalar ile dö eme e ba ladım. Dört ay hevesle u ra tım ve isteklerime göre odalarımı ve salonumu tanzime muvaffak oldum. Evimin ilk sakini, terzi modelli i yaparak Paris'te hayatını kazanan güzel bir Amerika'lı kadındır. Möbleli olarak daireyi o kiraladı.

Kaderin bana bir ikinci yeni hayat hazırlayaca mı hatırlar ve hayalimden geçirmemi tim. Hayat fırsat ve tesadüflerle doludur ve insan onların tâbiidir.

te, Re ad ile böyle bir tesadüfle, yeni apartmanımı aldıktan dört sene sonra, bir dostumun çayında kar ıla tım. O da benim gibi aynı devrin insanı oldu u için birbirimize pek yabancı gelmedik. Senelerden beri Türk'lerden uzak, yabancılarla ya adı m için, imdi kendi memleketimin bir erke i ile tanı mak bana ba ka bir hiss-i saadet verdi. Kibar bir insandı. Sefirlik vazifelerinde bulunmu tu. Babamın saltanatı zamanında Paris Sefareti ikinci kâtipli ini yapmı tı. Davetlerimize, aile toplantılarımıza o da dâhil oldu. Evime ça ırıyordum. Paris'in ık lokantalarına yeme e bazen yalnız çıkıyorduk. Davetler ve görü meler günden güne sıkla ıyordu. Birbirimizi daha iyi anlamaya ba lamı tık. Gayet i rin sohbetleri vardı, tatlı konu urdu, insanı hem güldürür, hem de me gül ederdi. Müzikten anlardı, keman çalardı. O da piyanoda, kemani ile bana refakat ederdi. Boulogne ormanlarına giderdik, çimenlerin üzerinde gezer, a açların gölgelerinde oturur dinlenirdik. Bu ormanın mehtapları da cazip olurdu. Gölde küçük sandallara biner, kürek çeker, yarı ırdık. Bununla beraber ne Re ad, ne de ba kasıyla izdivacı hayalimden bir saniye olsun geçirmemi tim. Kimseye muhtaç de ildim ve kimseye de ba lanmak istemiyordum. Vaktimi rahat geçiriyordum. Hürriyetimi ise çok seviyordum. Re ad'la da, evvelce tanıdı m di er dostlarım gibi görü üyordum, fakat pek tabii olarak kendi memleketimden bir kimse olması itibariyle daha iyi anla ıyorduk.

Tatil mevsimi yakla ıyordu. Çocu umu seyahate çıkarmam lazımdı. Kızım bütün mekteb arkadaşlarıyla "Cabourg" isimli bir aile plâjına camping'e gittiler. Ben, bilâhère

ona katılmak üzere, Belçika'da, bu kamp yerine civar bir mesafede Spa kaplıcalarının çelikli sularından banyo almaya karar verdim. Benim gideceğim Spa, sinirlerin tedavisi için bilhassa tavsiye ediliyordu. Hareket zamanı gelince dostlarımla vedalaşım, trene gittim. Kür yerlerini mükerreren görmüştüm, fakat bu Spa'yı hiç duymamıştım. Bir dostum burasını bana tavsiye etmişti. İnsan hiç görmediği bir yerin yolu üzerinde daha heyecanlı oluyor. Kompartımanımı buldum, valizlerimi yerleştirdim. Yolda okumak için perondan gazete ve mecmualar aldım. Karşı kanepede mütalâa ile meşgul yalnız bir tek yolcu vardı. Gazetesıyla örtülü yüzünü göremiyordum. Trenin hareketine henüz vakit vardı. Ben pencereden perondaki kalabalığı seyrediyordum, aralarında tanıdıklarımı simâlar bulunup, bulunmadıklarını tetkik ediyordum.

Vakit geldi, tren kımıldadı, istasyonu yavaş yavaş terk edip çayırlar ve ormanlar içinde hızla ilerlemeğe başladı. Köşeme oturdum, gazetemi açtım. Bu arada, karşımda mütalâa ile meşgul zatın gazetesini yüzünden çektiğini heyecanla gördüm. Karşımda Re ad oturuyordu. Her ikimiz de gülmekten katılıyorduk. Re ad: "O kadar alıktım ki, sizden ayrılmadım. Böyle yapmaya mecbur oldum!" dedi. Altı saatlik yolculuğunun nasıl geçtiğini hiç hissetmedik. Spa'ya varışımızda iddetteli bir yağmur yağıyordu. A ustos ayında olmamıza rağmen hava serindi, otelin kaloriferleri yanıyordu. Burada ancak bir gece kalabilirdim. Sularını da beşenmedim. Bruxelles'e geçtik. Hotel Continental'da bir hafta istirahat ettikten sonra Ostende'a geldik. Burası da fevkalâde geniş ve güzel plâjlarıyla meşhurdur. Gazinolarıyla, sinema ve tiyatrolarıyla dünyanın her tarafından gelen ziyaretçilerin alâkasını çeken, bu mühim Kuzey denizi sahil şehrinin baş misafirleri İngilizlerdir. Biz de bu kalabalığın içinde bir buçuk ay kalındık, banyo aldık, dinlendik. Yalnız, Re ad suya giremezdi, doktorlar menetmişlerdi. Güne kalınmakla iktifa ederdi.

Bir ak am otelde yemek yiyorduk. Bir hafta sonra Paris'e avdete karar vermi tik. Yeme in sonuna do ru Re ad:

" adiyeci im, sekiz aydan beri, en çok günlerimizi beraber geçirdik. Bu seyahatimizde de, hatta dakikalarımızı beraber ya adık. On seneden beri yalnızım. Kader seni kar ı ma çıkardı. Bugün sen de yalnız bir kadınsın! Elbette bir arkada a ihtiyaç duymaktasın! Meselâ bu tatilde yalnız olsan idin kim bilir ne kadar sıkılacaktın! Belki daha erken Paris'e dönmek isteyecektin. Zevcin vefat etti i için bir kızınla yalnız kaldın. Ben de, zevcemle geçinemedi im için bir o lumla tek ba ı ma ya ı yorum. Birbirimizi az çok anladık ve anladık. Bütün mevcudiyetimle, nâmusum üzerine yemin ederim ki, kalbimi sen dolduruyorsun. Sensiz artık ya ayamam, seni bahtiyar edece imden eminim. Hayatlarımızı birle tirmekte bence bir mâni olmadı ı gibi, zannederim sizin için de yoktur. Tekrar ediyorum, bir tek yavrumun ba ı na yemin ederim ki, sana, senin ne ene ve ahlâkına, arkadaş lı ına pe resti ediyorum. Senden ayrılmak benim için imkânsızdır.

Birdenbire a ırdım. Beklemedi im bir eyin kar ısında kalmı tım. Ne diyece imi kestiremiyordum. Gerçekte ben de Re ad'ı çok seviyordum, ama hayatımı kimseye ba la mak istemiyordum.

"Re ad'cı ım," dedim. "Ben de sana bütün mukaddesatım üzerine yemin ederim, hiçbir zaman evlenmek hatırımdan geçmedi. Paris'te oldu u gibi, buradaki tatilimizde de birbirimize pek samimî arkadaş lıklar yaptık. Zamanımızı tatlı ve e lencelerle dolu olarak geçirdik. nsan böyle bir dostluk ânında pek tatlı görünür. Fakat, hayatımızı birle ince aynı günlerin devam edece ine emin misin? Henüz ihtiyar denecek ya ta de ilsem de gençlik devrim geçmi tir. Aramızdaki ya farkı da pek azdır, ilk izdivacımla, ikincinin arasındaki de i iklik, pek çok noktai nazardan, büyük olacaktır. Hayatımı düzgün ve serbest ya amaya alı mı ım. Kalbimde sana kar ı bir sempati de yok diyemem. Beraber ya adı ımız dostâne anların bence pek büyük bir kıymeti

vardır. Onlar hayatımın en tatlı hatıralarını te kil edeceklerdir. Evet, tekrar ediyorum, evlenmek bir saniye olsun hayalimden geçmemi tir. Aynı zamanda itimat "ân-ı vâhit"de kazanılamaz. Hayatımı, hayatına ba layacak adamı iyi tanımalıyım. Bununla beraber, emin ol, senden sıkılıyorum desem, onu da yalan söylemi olurdu, stersen, u bahsi bırakır, eski ne emize döneriz. Bu gece sakın kafamla yalnızca dü ünür, mukadderatımıza yarın karar veririz" dedim.

Yeme in sonu sessiz ve durgun geçti. Salonda bazı dostlarımıza ve çocuklarımıza kartlar yazdık. Ne esiz bir "bone nuit" ile odalarımıza çekildik. Ertesi sabah ö leye kadar odamdan çıkmadım. Yemek vaktinde Re ad'ı bekleme salonunda buldum. Nihayet ne e içinde beraberce yemek yedik. Hayatımız üzerinde kararımızı vermi tik. Her ikimiz de memnun idik. Kendimizi dünyanın en bahtiyar çifti olarak görüyorduk. O dakikada, iki gün sonraki trenle Paris'e avdette karar verdik. Re ad cebinden evinin ve dolaplarının anahtarlarını çıkarıp önüme bıraktı: "Bunlar bu dakikadan sonra sana ait!" dedi, "on sene bekâr hayatı ya adım, bazı çapkınlıklarım olabilir. Fakat, devamlı kimseye ba lanmadım," dedi. "Bundan sonra senden saklayacak hiçbir eyim yoktur. Apartmanın üphesiz bir bekâr apartmanıdır. Kendi hizmetçin ile gider e yalarını toplarsın. Ben de sandıklanmı olanları adam yollayıp Courcelles'e ta ıtırım" dedi.

Ostende'dan dönü te ikimiz de Courcelles'e inmi tik. Hemen birinci ak am, sevgili dostumuz inci tüccarı Hindli Abbas Efendiyi ak am yeme ine davet ederek nikâhlarımızı Müslüman âdetlerine göre icra ettirdik. Zevcim ve ben ilk ândan itibaren evlilik hayatına büyük bir sevgi ve anlayı la intibak ettik. Re ad, gündüzleri apartmanındaki bürosunda mü terileriyle me gül oluyor, be ten sonra da birlikte çıkıyorduk.

Paris'in ilk ve sonbaharlarının güzelli i pek me hurdur, kindi çaylarımızı her gün de i ik yerlerde alır, evimize dönerdik. Hiç sıkılmıyorduk. Hislerimiz, dü üncelerimiz birbi-

rine uyuyordu. Kı ımızı takip eden tatil mevsiminde Vichy'ye gittik. Sonbaharda, yeni yılı geçirmek üzere Nice'e gittik, Caen'da kaldık, sonra tekrar yuvamıza döndük. Bu seyahatlerde de e imle tiyatro ve konserlere gitmeyi tercih ederdim. E lencelere eskisi gibi ilgi duymuyordum. Paris'te misafirlerimiz çoktu. Soframızın bo gününü pek azdı. Zevcim ve kızımın arkadaşları daima evimizi dolduruyordu. Hafta içinde geceleri dı arıya pek ender çıkardık. Paris'in o kendine has romantik arkılarını terennüm eden cafe chantant'larında bazen dola ırdık. Montmartre taraflarına da giderdik. Buraları hür ve âvâre Fransızların ve yabancıların içlerini döktükleri e lence yerleri ile doludur. Zevcim her günkü tahassüslerimizi, o ak amki bahtiyarlı ımızı, masa örtüsü kâ ıdından bir parça yırtarak, üzerine yazardı, nce ve çekici buluları vardı.

Re ad'la üçüncü yaz tatilimizi Pyrenees'lerde geçirdik. Salles-de-Béarn ve Arcachon'un çamlıklarında, lâtif manzaraları içinde ya adık. Her ikimizin çocukları da bizimle beraber bulunuyordu. Luchon'u gördük, Biarritz'e u radık, tatilimizi bu durakta nihayetlendirip Paris'imize döndük. Çevremizi hep de i tiriyorduk, fakat aynı saadetin denizi içinde yüzüyorduk. Müteakip tatilimiz için Vittel'i seçtik. çmeleri ile me hurdur. Suyu fevkalâde ifalıdır. Menbândan içmekle i elerdekini içmek arasında büyük fark vardır. Tabii menbândan içme tercih edilir. Bu sefer avdetimize kadar Vittel'den çıkmadık, dinlendik. E er Millerand'ın* ölümü hâdisesi olmasaydı, istirahatimize daha bir müddet devam edecektik. Zevcim bu ailenin i lerini üzerine almı bulunuyordu.

Be inci tatilimizi Normandie'de geçirdik. Cabourg'a gittik. Küçücük bir gazinosu, yine aynı ölçüde sevimli bir plajı vardı. Havası çok güzeldir. Burası çocukları dinlendirmek için bilhassa tercih edilir. Lüks ve sefahat yerleri yoktur. Yorulmaların hakkıyla aradıkları bir ba dinlendirme yeri-

* Eski Fransız Cumhuriyet kanlarından. Avukatım ve ahabımdı.

dir. Bize de bu sene o lazımdı, ikimiz de yalnızdık, çocuklarımız yanımızda de ildi. Nerede olsa, zevki kendi kendimizde buluyorduk. Dönü ümüzde o kadar memnuniyet içinde idik ki, her yerde oldu u gibi, Re ad'ım trende, bir kart üzerine bahtiyarlı ımızı o kendine hâs inceli i ile ne güzel ifade etmi ti! Bana daima derdi ki: "Dünyada hangimiz kalırsak, bu hatıra notlarımız ona bir yadigâr, mâziyi hatırlama veslesini olur!"

Altıncı tatilimizi pek iyi bildi imiz Vichy'de, yedinciyi Biarritz'de geçirdik. Yalnız zevcimın son yıllarda me gûliyeti arttı , eskisi gibi seyahatlere ayıraca ı bol zamanlar azalmı tı. Biarritz'den bu sefer, tren ile yarım saat mesafede kâin Bayonne'a gittik. Bir bo a güre ini her ikimizde ilk defa görmek istedik. Fakat, öyle hunharca bir oyuna bakmaya tahammül edemedik ve güre bitmeden seyiri bırakıp ayrıldık, spanyollar pek ince insanlardır. Bu vah î e lenceden nasıl zevk aldıklarına her zaman hayret ederim, stisnasız bütün hayvanları severim ve onlara, bu günâhsız mahlûklara, daima acırım.

Pyrenees'lerde, "Lourdes" kilisesi de bulunmaktadır. Bir "kutsal" ma aradan ibaret olan bu ibâdet ve ziyaret yerine, hareket edemeyen hastaların, arabalarıyla geldikleri ve aya a kalkıp yürüyerek döndüklerine ait nakledilen hikâyeler, "Lourdes"u me hur eden efsaneleri te kil eder. Mevsiminde burası son derece sıcak olur. Ziyaret için gelenlerin vücuda getirdikleri kalabalık müthi tir. Binlerce arabanın içinde yatalak hastalar Lourdes'a girer ve çıkarlar. Dinî ayınler, heybet ve hu û ile icra edilir.

Sekizinci tatilimizi sviçre'de, Lemman gölü kıyısında geçirdik. Evian'a yerle mi tik. Burası içme suyu ile me hurdur. Vapurla gündüz Lausanne ve Montreux'ye gider, gece tekrar dönerdik. Etrafta da silüetlerine yamanmı ehir ve kasabaların gece ı ıklarını, bu göl vapuru seyahatlerimizde seyrederdik. Bundan ayrı bir zevk duyardık. Kıyıdaki irin köyler bilhassa cazipti. Gölde bazen ufak dalgalar olurdu,

vapurumuzu sallardı. Yine aynı göl gezintilerimiz arasında, mehtablı gecelerimiz de olmu tur. Son vapurla dönerken, güvertede oturup ay ı ı ı altında Leman gölünün pırıltılarına bakmaya doyamazdık.

sviçre dönü ü, Paris'in rutubetli ve so uk bir kı ı ile karıla tım. Grip'e tutuldum. iddetli nöbetler içinde yatıyordum. Doktor derhal Paris'i terk etmemizi tavsiye etti. Zevcim her i ini bıraktı, derhal hareket ettik. Hyeres'i intihap etmi tik. Yamaçta, modern bir sahil köyü idi. Etrafı a açlarla çevrili irin bir limanı vardı. Otelimizin ismi "Costa bella" idi. Çamların arasında iki katlı bu zarif binada, her odadan birer kapı ile bahçeye çıkılıyordu. Kendimi derhal topladım, kuvvetimi ve ne emi tekrar kazandım. Paris'e döndük. Zevcim i inin ba ına ko tu.

Dekorları mütemadiyen de i en, her seferinde ba ka bir hava teneffüs edilen bu gezginci tatil hayatına o kadar alı - mı tık ki, Paris, nazarımızda, câzibesini kaybediyordu. Ekseriya bulutlarla kapalı, ya murlu seması, so uk ve ma - mum havası içinde geçen kesif bir ehir yerine tedricî olarak, açık, güne li, kıyı ve ormanlarda ya amayı tercih ediyorduk. Çünkü ikimizin de aradı ı ey nehakat, sessizlik ve inziva idi. Bilhassa gripten sonra bu aksülâmel daha kuvvetli olmu tu. Da larda, sahillerde, senelerdir binbir ihtimamla kazandı m sıhhatimi, Paris'in gripi hâleldar etmi ti. Çok sevdi im denize girmekten menedilmi tim. Bu benim için büyük bir kayıptı.

Pornichet tatili, bu bakımdan, benim için lazım oldu. Denize giren gençleri, gıpta ile kıyıda seyrediyordum. Tenisi pek severdim, oldukça da iyi oynardım. Fakat maalesef Re ad'ın sporla hiçbir alâkası yoktu. Çok i mandı. Hareketler yapması, zayıflaması, sıhhati için elzemdi. Ne çare ki, bunları ihmal ederdi. Plajlarda tenis kortları da vardır. an - sıma bir iki oyun arkada ı buldum. Yalnız bunlar, yeni ö - renmeye ba lamı genç kızlardı. Tabii o kadar enteresan de -

illerdi. imdiye kadar gördüklerimin yanında Pornichet basit bir oyuncak gibi kalıyordu, fakat nezih bir aile plajı idi.

Son bir iki tatilimden daha bahsetmek istiyorum. Bunlardan ilki Mont Blanc'da sona eren Aix-les-Bains ve Saint-Gervais seyahatlerimizdir. Da ın hafif bir havası var. Muhakkak daha dinlendirici. Karların arasından buz gibi dereleler akıyor. Bunlar da havaya ayrı bir serinlik da ıtıyorlar. Bu sefer romatizmam için kükürtlü banyolar ile ilgileniyordum. Saint-Gervais'de topraktan kaynakarak çıkan müessir suyun kükürt kokusu, insanın vücuduna yapı ıp kalıyordu, çok geç çıkıyordu. Bu kaplıcaya da otelimizden otokarlar ile gidip yine onlarla dönüyorduk. Da sporundan ba ka yeğâne e lence, herkesin birbiriyle ahbap olmasıydı. Mont Blanc'da üç gün, imdiye kadar gördü ümüzden daha geni , daha muazzam bir ufuk seyretmek fırsatını bulduk.

ikincisi La Baule'da, küçük kanarya kafesi gibi bir villada geçirdi imiz tatildir. Burası da zengin insanların villaları ile dolu bir sahil ehri. Havası fevkalâde güzel. Breton kadınlarının kendilerine mahsus renkli kıyafetleri var. Parisliler ile kıyaslanmıyacak kadar bamba ka güzel ve en insanlar!

Sonuncusu Rhin'deki tatilimizdir. Strasbourg'da geçirdik. Strasbourg bir hudut ehri. Rhin nehri üzerindeki hudut köprüsünün bir ba ında Alman, di erinde Fransız askeri bekliyor, i te biz, bu iki nöbetçinin arasında, köprü üzerinde gidip gelirken, umulmadık bir anda, ikinci umumî harb ilân edildi.

Hayat birden de i ti. Seferberlik ba ladı. Trenler derhal askerî nakliyata tahsis edildi. Alelâcele ve zorlukla tedarik etti imiz iki bilet ile Paris'e dönme e karar verdik. Strasbourg'da garın manzarası çok acıklıydı. Kadınlar a la ıyor, askere ça ırılan genç kocalarını, delikanlı evlâtlarını kucaklayıp u urluyorlardı. Cepheye giden bir gencin çok güzel bir ni anlısıyla vedala ması kompartimanımızın önünde cereyan etti. Uzun yıllar birbirlerini bekleme , tam evlenmeye karar verdikleri bir anda seferberlik ilân edilmi ti, izdivaçlarını

yapamadan ayrılıyorlardı. Evet, belki delikanlı dönülmeyecek bir yolculuğa çıkıyordu, fakat metin görünüyordu. Buna karılıklı, kız, bir taraftan alıyor ve bir taraftan da ni anlısından ayrılmamak için onu sıkı sıkı ellerinden tutuyordu. Tren hareket ederken bu zavallı kıza, arkadaşları koluna girerek, ayakta durabilmesine yardım ettiler. Vagonumuz peronu terk edinceye kadar bu elemli güzel kıızı gözlerimizle takib ettik. Elini sallamıyor, sevgilisini selâmlıyordu. Belki de bayılmıyordu. Zevcim bu sahne ile benden fazla ilgilenmiyordu ve çok müteessir olmuştum. Çünkü kendi oğlu hâlen askerliğini yapmakta idi. O da böyle ayrılıp cepheye gidecekti.

Paris'e vardığımız vakit herkesi daha büyük bir telaş içinde bulmuştuk. Hususî otomobiller, taksiler "cihet-i askeriyeye alın"ıyordu. Gazetelerde şimdiye kadar Almanların harbe hazırlandıklarına dair haberler okumuştuk. Fransa, bu hudut komusunun tehlikeli davranışlarına belirli hiçbir aksülâmel gösterememişti. Halk, hep iktisadî ve emlakî kalmıyordu, dünya âlemini yalnız konu makla yetinmemişlerdi. Bir felâket endişesini kafiyen izhar etmemişlerdi. Fakat harbin ilânı gazetelerde büyük manetler halinde halka duyuruldu. Bu vakit, gazetelerde büyük manetler halinde halka duyuruldu. Bu vakit, millete bir kınalık derhal nakil vasıtalarını topladılar, otobüsler kısıtlı ve malzeme taşıyordu. Metro'dan başka halkın istifade edeceği bir vasıta kalmamıyordu. Tedricî olarak Fransızlar Paris'i terk etmeye başladılar. Uzak yerlere, köylere gidiyorlardı. Alman orduları Paris'e doğru yürüyordu. Hudutlardan çekilme haberleri geliyordu. Alman teyyareleri Fransız semâlarında uçmaya ve bombardıman faaliyetlerine bu başlamışlardı. Halkın alâmlarında mecburî olarak sığınaklara girmesi radyolar ilân ediyorlardı. Ancak şiddetli bir hava hücumundan sonra Fransızlar iktisadî ciddiyetle ele aldılar. Bodrumlarını açıp temizlettiler, döşediler, oturulabilecek hâle getirdiler. Maskeler dağıtılmıyordu. Ben yalnız bir defa, apartmandaki komşu ve dostlarımızın hissiyatına uyarak, kavayimtim. Şimdi bu za-

vallılara acıyordum. Çünkü henüz i in ba ında idik. Harbin daha henüz kapımızı çalmıyan ne büyük faciaları ve felâketleri vardı! Müteakib seferler, alârmda herkes mahzenlere inerken, ben yata ıma girer, orada daha cesaretle kadere intizar ederdim.

Günler geçtikçe zorluk devreleri kendini gösterme e ba ladı. Nihayet almanlar'ın Paris'e yakla tıkları anla ılıncı, halk, kitleler halinde, ehriin Batı ve Güney'e giden kapılarına hücum etti. Peri an insanlar ve çoluk çocuklardan, ya hılardan mbürekkeb göç kabileleri yollara döküldüler. Yirmi dört saat içinde sokaklar bo aldı, ma azalar, dükkânlar kapandı. Herkes elindeki nakil vasıtasının kabiliyetine göre kaçacakları yerleri uzak veya yakında intihab etmi lerdı. Otomobili olanlar uzaklar gidiyordu, yayalar civar köylere da ılıyorlardı. Bisikletliler de, yaya kabilelerinin arasından sıyrılıp, hızla ilerliyorlardı. Yola çıkanlar yoruldukça, beraberine alelâcele aldıkları, bavul ve çantalarını yol kenarlarına terk ediyorlardı. Fakat bütün bu döküntüler içinde, annelerini ve babalarını arayan mini mini Fransız yavrularının göz ya ları ve feryatları, asıl kalbi parçalayan sahnelerdi. Bunların arasında kaybolmu çocuklarını ararken çılgına dönmü ana ve babalar da görölüyordu. Bu yazdıklarımın ço unu zevcimden dinledim. O, dı arıda olup bitenleri daha iyi tetkike fırsat buluyordu.

Re ad bir aralık eve geldi. Bir araba bulabilece ini ve istedi im takdirde Paris'i terk edebilece imizi söyledi. Almanların pek vah iyâne bir ekilde sivil halka tecavüzde bulunabileceklerine pek ihtimal verilmiyordu. Fakat bulundu-umuz yer, Paris, muharebe sahasının içine dahil oluyor, silahların çarpı ma menziline giriyordu. Zevcimim teklifini reddettim. "Re ad'cı ım," dedim, "korkmak mucib-i ârdır, ecaat büyüklüktür. Hiçbir insan, korkmakla kaderin hükümünden kurtulamaz. Unutmayalım ki, u ânda evimizde rahat otururken, ate ler içinde, ya mur çamur içinde, yaralı, yorgun, yahut can çeki en ana baba evlâtları, vazifelerine

(levam ediyorlar, metanetle, ölümle pençele iyolar. Benim gibi zavallı anneler de göz ya ları içinde çırpınıyorlar. Kaçmak mı? Aman Re ad'cı ım, bunu benden bekleme! Husu siyle Fransa'da, bu toprakta, 19 yıl en rahat, en mesut günlerimi ya adım, hiçbir mü kül ile kar ıla madım. Kendi vatanımdan "Gidiniz!" dedikleri gün Fransa bana hüsnü kabul gösterdi. Burası benim ikinci vatanım oldu.

Fransa'nın felâketi benim de felâketimdir. Senden rica ederim, bana mâni olma, icab ederse yaralı Fransız askerlerine bakmak üzere gönüllü hem ire olur, cephe hastanelerine gider çalı ırım," dedim. Re ad'ın gözleri doldu. " adiyece im, ne güzel bir kalbin ve ne temiz bir vicdanın var," dedi "emin ol, buranın her türlü refahına ve huzuruna sahip bir Fransız kadını senin dü ündü ün gibi dü ünmez. 37 senedir bu memlekette ya ıyorum, Fransızlarla hemhâl oldum. Fransızları çok severim. Bu milleti çok iyi bilenlerdenim, fakat senin gibi dü ünen kadın çok azdır... Seni hiç bırakır mıyım!"

Bizim blok, iki sokaklı otuz altı apartımandır. Sakinlerinin hepsi mal sahibidirler. ki kapıcı hariç, hepsi kaçmı lardı. Kalan kapıcılardan bir kadın bir ak am kapımızı çaldı. "Hanımefendi, siz bir yere gidiyor musunuz?" diye sordu. "Bordeaux'da kızım var, e yalarımı hazırladım, ben de onun yanına gitmeye karar verdim. Fakat sizi ve bir de ihtiyar bir generali beklemek lüzumunu duyuyorum. Yalnız ba ıma ne yaparım? Korkuyorum! E er siz de gidiyorsanız beni de birlikte alınız! Nâmusumdan endi e ediyorum." Benim kendisini mütebessim bir edâ ile dinledi imi görünce, "Almanlar namuslara tecavüz ediyorlarmı " diye ba ırdı. Bu altmı ını geçmi kadını Re ad temin etti: "Gitmiyoruz! Korkulacak bir ey yok. Olsa biz de kaçardık. Hem kaçanlar da pi man olup geri dönecekler. Haydi i in gücünle me gül ol," gibi sözlerle teselli ve teskin etti.

Ertesi gün dükkânlar kapalı, ortaklık تنها idi. Saat 9'da bazı Alman motosikletli ve otomobilli müfrezeleri pencere-

mizin önündeki caddeden geçtiler. Bunu daha büyük kollar takip etti. Vasıtalar ve eratın kıyafetleri temizdi. Herhangi bir ate muharebesine girmeden ehri aldıkları anla ılıyordu. Kaçanların tahmin ettikleri korkunç hâdiselerden hiç biri olmadı. Gece saat 9'a kadar caddeden Alman kıt'alarının sel gibi geçtiklerini gördük. Ertesi ve daha ertesi günler veya saklananlar evlerine döndüler. Önce panjurlar açılmaya ba ladı, daha sonra dükkânlar açıldı. Fakat vitrinleri bo bırakıyorlar, malları saklıyorlardı.

Binaların ve otellerin en iyilerine i gal kuvvetleri yerle iyordu. Köylerden erzak tedarik ediyorlar, bunların bir kısmını kıt'alarına tahsis ettikten sonra mütebâkisini Almanya'ya sevk ediyorlardı. Bu sebeple Fransızlar, gerek gıda, gerekse e yaya taallük eden mallarını, ihtiyatla satılı a çıkarıyorlardı. Umumiyetle depolamayı, saklamayı tercih ediyorlardı. El altından fahi fiyatlarla satı lar ba ladı. Alman i gal idaresi halka, zaruri ihtiyaçları temin için, aylık karneler dağıttı. Ölmeyecek kadar ya amak için lazım olanlar, bu karneler ile normal fiyatlar üzerinden tedarik edilebiliyordu. Kalabalık ve hayatlarını, kazandıkları günlük paralarla temin eden aileler için, bu rejim tahammül edilmez bir hâl alıyordu. Biraz serveti olanlar, fazla para sarfederek daha fazla gıda teminine muvaffak oluyorlardı. Apartımanların kaloriferleri söndürülmü tü. Adam ba ına sadece bir çuval ta kömürü veriliyordu. Bununla kalorifer kazanlarını kızdırmak dahi mümkün de ildi. Sıfırın altında 7-8 derece so ukta, battaniyelerimize sarılıp kendi hararetimizle ısınyorduk. Fakat Almanların i gal ettikleri binalarda kaloriferler mükemmel bir ekilde yanıyordu. Kömür de gizli satı a dü mü tü. Çok pahalı olmasına ra men muntazaman tedarik edilemiyordu. Bir yıllık istihkak diye verdikleri bir çuval kömür salamandra sobalarda bir gün içinde eridikten sonra, i te bu gizli satı a ba vuruluyordu. On günlük bulunsa, yirmi gün yine kömürsüz kalmıyordu. Yıkanmak unutulmu tu.

Bir kere sıcak su yoktu. Ak am ve sabah, birer saat olmak üzere verilen gaz ile ancak yemeklerimizi pi irmeye muktedir oluyorduk. Elektrik cereyanı da kâfi de ildi. Günde birkaç saat lâmbalar yanıyor, di er zamanlar kesiliyordu. üphesiz kömürden iktisad etmek için bu tahditlere ba vuruluyordu. Yalnız doktorlar ve avukatlar için altı ar çuval kömür istihkakı tanımı lardı. Zevcim istihkakını elektrik kumpanyasına terk ederek ulak bir elektrik sobası yakma müsaadesini almı tı. I ıklar yandı ı müddetçe etrafına toplanıyor, ondan bir dereceye kadar faydalanıyorduk.

Bir kilo patates, yirmi be gram ekmek almak için kar içinde birkaç saat kuyrukta bekledi imiz anlar çok oldu. Harbin getirdi i ıztırapların hikâyesi uzundur.

Pare Manceau Alman askerlerinin talimhanesi olmu tu. Askerî bando sabahları ve ak amlan buraya gelip mar lar çalıyordu. Çimenler kurumu , o güzle çiçekler mahvolup gitmi ti. Bu parkı süsleyen büyük Fransızların tunçtan heykellerini de söküp top dökmek için götürmü lardı. Bir sabah, saat altı sularında, kıtalar parka talim yapmaya gelirlerken, birden bir bomba patladı. Askerler birbirlerine girdiler. Yerlerde ölüler yatıyordu. Silahlar patlamaya ba ladı. Courcelles bulvarı âdeta bir harp meydanı manzarasını almı tı. Nerede bir Fransız görülürse derhal öldürülüyordu. Sokaklar cesetler ve kan birikintileriyle dolmu tu. Bizler bu fecaatı, pencerelerimizin kepenkleri arkasına saklanmı , seyrediyorduk. Bomba, bir Fransız fedaisi tarafından atılmı tı. Ne yapsınlar! Halk arasında açlıktan ölümler ba lamı tı. Bu böyle daha ne kadar devam edecekti? Esir Fransız askerlerine fare eti yedirdikleri duyulmu tu. Bunu askerden dönen tanıdık bir Fransız ahabapımın o lundan da tahkik ettim. "Do rudur! Fakat bunu da bedavaya vermiyorlardı, ailelerimizden hediye gelen sigaralarla bedelini ödüyorduk," demi ti. Kamplarda, gardiyanlara yapılan bu ikramlarla esirler, bir dilim ekmek ve fare çorbası temin ediyorlar, açlıktan

ölmeye kararlı duruyorlardı. Hiç unutmam, bu delikanlı sözlerini "insan aç kalınca her şeyi yer," diyerek bitirmi ti.

***

Fransa'nın kurtarılması harekâtı devam ediyordu. Ana vatan dı ında hazırlanan Fransız kıtaları Amerikan ve İngiliz ordularıyla Batı'nın Rhen'e doğru ilerliyorlardı. Halaskâr kuvvetler bir ak amüzeri Paris'e girdiler. Alman garnizonu, büyük kısmıyla bir hafta evvel çekilmi , geriye asayı için perakende küçük kıtalar bırakmı tı. Fakat bunlar da, korkularından, vazifelerini bırakıp kaçıyorlardı. Almanlar çekilirlerken, oturdukları yerlerin hollarına giden mobilyalarını da beraber götürmü lerdı. Amerikalıların ehre girdikleri gece, bütün evlerin pencereleri açılmı tı, İngiliz, Amerikan bayrakları, müteakip günlerde, her yeri süslüyordu. "Ya asın" sesleri duyuluyordu. Askerî bandolar zafer mar ları çalıyorlardı. ehir bol elektrik ı ına kavu mu tu. Kalblerimiz, hayatımda hazzını ilk defa duydu um bir kurtulu sevinci ile dolup ta ıyordu. Ekmeklerimizin rengi hemen de i ti. Simsiyah, çamur gibi ekmekler bembeyaz oldu. Gerçi memlekette harbin mahrumiyetleri bir anda zail olacak eylerden de ildi. Almanların zamanındaki i gal idaresiyle kıyaslanmıyacak bir hürriyete ve adalete kavu mu tuk. Açlık ve so uktan artık ıstırap çekmiyorduk.

Harp bitti. Mütareke oldu. Zevcimle yine seyahat programları yapmaya ba lamı tık. Altı yıl süren harpten bizar olmu tuk. Rahata ve huzura son derece ihtiyacımız vardı. Bir ak am evimizde zevcimle ba ba a çay içiyor, bu konuları konu uyorduk. Biraz ne esiz görünüyordu. Bir sebeple odadan çıktım. Yemek salonunda on dakika kadar me gül oldum. Tekrar döndü üm vakit zevcimi koltuktan yere dü mü buldum. Konu amıyordu. Gözleri kapalı idi. Kımıldanmıya çalı ıyor, fakat muvaffak olamıyordu. Aklımı kaybetmemek için kendimi tutmaya çalı ıyordum. Derhal kapıcıya

ko tum, doktor buldurdum. Beyin kanamasından umumî bir felç geldi i anla ıldı. Müteaddid defalar kan aldılar, müteaddid doktorlar ça ırdık. Ne mümkünse yapıldı. Altı gün hareketsiz ya adı, ne konu tu, ne gözleri açıldı. Bir tek kelime sesini duyamadan zevcimden, bu ekilde, ebediyen ayrıldım. Halbuki sıhhati son derece iyi, kalbi gayet sağlamdı. On dört senelik saadetimle birlikte, müstakbel projelerimiz de bir virane olmu tu. Artık bilmiyorum, hayatta kaçınıcı defa yine büyük felâkete u ramı bulunuyordum. Ruhem ölmü tüm. Yalnız cismimle ya ıyordum. Evlâdım tekrar imdadıma yeti ti. Bana efkat ve teselli gösterdi. Kalbimin yaralarını o tedavi etti. 1945 yılı bizim ebedî ayrılık yılımız oldu. Halbuki rahmetli Re ad'ımla yeni mesut günlere kendimizi namzet görüyorduk.

5. KIZIMIN ARDINDAN
bölüm VE VATANA DÖNÜ

Gönlüm kimsesiz kalmı tı. Mahzun dola ıyordum. Evi-
min her kö esinde Re ad'ın hayali bana hitap ediyordu. O sı-
rada muhitimizde, bir çok Amerikan subayları bulunuyordu.
Toplantılara onları da ça ırıyorduk. Kurtulu ve zafer hey-
canları içinde, yeni dostlarımız, incelikleri, bilhassa medeni-
yetlerinin kuvvetiyle bizi kendilerine ba lamaya muvaffak
oluyorlardı. Avrupa ailesi içinde tanıdı ımız bu yeni simalar
bizlerden, tarih kitaplarımızda kendilerine münhâsıran
sempati ile yer verdi imiz bir milletin güler yüzlü, sevimli ve
kaygısız insanları olarak itibar görüyorlardı.

Kızımı ne kadar seviyorsam, damadımı da aynı bir ana
hissiyile sevdim. Mesut bir izdivaç yapmaları için elimden
gelen kolaylı ı onlardan esirgemedim. Evimi onlara ve dost-
larına açtım. Ba ba a mesut bir çift halinde, dola maya gi-
derlerken veya gezintilerinden dönerlerken görürdüm. On-
ları iyi duygularıyla takip ederdim. Daima mesut olmaları
için dua ederdim. imdi, kızımın a kı ve izdivacı, bana ha-
yatta yabancıısı oldu um yeni bir saadeti tattır mı tı.

Damadım ani bir emirle, kıt'asının ba ına Amerika'ya
döndü. Yine bir a kınlık içine dü tük, izdivaç formaliteleri

tamamlanamamı tı. Kızım çok üzgündü. Derhal onun da Amerika'ya, beni bırakıp gitmesi icap ediyordu.

Kızım benimle izdivacı arasında çırpınıyor. Beni tercih etmeyi ve Amerika'ya gitmemeyi dü ünüyordu. Bense hem izdivacını ve hem de kızımı, ikisini birden istiyordum. Bu da onlarla birlikte Amerika'ya gitmeme ba lı idi. Mutabakat hasıl oldu. Yalnız benim Amerika'ya, kızımın yanında girmem için, sefaretle yaptı ımız temaslarda, her gün bir yeni engelle kar ıla ıyorduk. Akıbet ne olursa olsun, kızımın ardından Paris'i terke karar vermi tim. Yalnız kalmaya tahammül edemezdim.

Birle ik devletler olmasa bile, Atlantik'in ötesinde o kıt'anın üzerinde kızıma yakın mesafede bulunan ba ka bir memlekete gitmeye niyet ettim. Venezuela en iyi artları arı zediyordu. Paris'teki evimi kiraya verdim. E yalarımı sattım. Kızım beni yolcu etti ve Colombie vapuru ile Le Havre'dan Venezuela'ya hareket ettim.

"Colombie" üç gün devamlı olarak süren bir fırtınayı gö üsleyerek Atlantik'i geçti. Fransız müstemleke adalarından Gouadeloupe ilk u ra ımız oldu. Martinique ve ngiliz müstemlekelerinden "Barbados" ile "Trinidad" adalarında yolcu alı -veri i yaptık.

Kızım da Atlantik üzerinde ba ka bir gemide seyahat ediyordu. Ben bir gün evvel yola çıkmı tım. Gemilerimizin telefon ve telgraflarıyla sık sık yola çıkmı tım. Gemilerimizin telefon ve telgraflarıyla sık sık aramızda haberler teâti ediyorduk. O New York'a, ben ise Caracas'a mütebait istikametler üzerinde seyrediyorduk.

La Havre'dan, kürklerimizle, titreye titreye ayrılımtık. Tropical sahaya girince, en ince elbiselerle, güvertede dahi oturamıyorduk.

Yolcuların ço u ort giyiyordu. Gouadeloupe'ı, sıca ı tahammülümüz nisbetinde gezdik, insanları çok siyah, ehir sokakları kirli idi. Muz ve portakal çok mebzul ve ucuzdu.

Suyu ek i ve rengi ye il portakala ilk olarak, burada artladım. Martinique'e inen yolcularımız daha fazla idi. Burası daha temiz, insanların rengi daha açıktı. Ekim ayında idik. Müthi bir güne , hararetiyle her yeri kavuruyordu. Gökyüzü boz bir dumanla kaplı idi. Güne böyle bir bulut tabakasının ötesinde peçelenmi görünüyordu. Hava çok a ırdı. Hatta insan burada, ba a de ecek kadar, semanın alçaldı ırnı hissediyordu. Sonradan gördü üm, Kaliforniya'nın mavi seması ve parlak güne i; burayla hiçbir sûretle kıyaslanamayacak bir cazibe ta ıyordu.

Martinique'de yüksek da lar var. Adanın iklimine, bunların tatlıla tırıcı bir tesir icra etmesi lazım. Rıhtımda fiçılar gemilere bindirilmek üzere istif edilmi bekliyordu. Gölge altında, ellerinde kadehler, herkes bu fiçilerdeki içkilerden içiyordu. Bilindi i gibi Martinique'nin "Rhume"u dünyaca me hur bir likördür. Ben yine bu sıcakta, o yıkanmamı kadehlerle, bu içkinin nasıl içildi ine hayret ediyordum.

"Trinidad" ve "Barbados" da gemimiz açıkta durdu. Sahil hakkında, bir fikrimiz olmadı.

Yolculardan ba kasının, ziyaret maksadıyla, adaya çıkmasına da müsaade edilmiyordu. Sandallarıyla gemimize yana an halk, zenci gibi simsiyah ve çıplak insanlardı. Denize dalmakta maharet gösteriyorlar. Atılan paraları a ızlarıyla sudan çıkarıyorlardı.

Burası bir denizden ziyade göl hissini veriyordu.

Sular sı la ıyordu.

Antil denizini Atlantik'ten ayıran, orta Amerika adaları ku a ı üzerinde yaptı ımız bu seyahat, Venezuela sularına girdi imiz vakit sona erdi.

Kızımın, New York'da, Kuzey Amerika'ya ayak bastı ından oniki gün sonra, ben de Caracas'da Güney Amerika'ya çıktım.

Burası me hur tropical ticaret merkezlerinden biriydi. Colombia'da yerle mi bir ahabımla yolda çok güzel vakit

geçirmi tik. Venezuela'ya girerken de, pasaport muamelelerimin yapılmasında, bana çok büyük iyili i dokunmu tur. Kendisine olan ükran borcumu hiç unutamam.

Caracas'da Majestik Oteline indim. İli sefirininkine bitik bir odaya yerle tim. Kordiplomatik umumiyetle burada oturuyordu. Bir Avrupalı havası vardı. Çok lüks ve konforlu idi. Ancak çok evvelden haber verilmek sûretiyle yer bulunabiliyordu.

Muvasalatımla beraber kızımı ziyaret imkânı aramak için, Birle ik Devletler konsoloslu una müracaat ettim, "Meksika" ya gitmek istiyordum.

Kâ ıtlarımı tetkik ettiler. Paris'ten bilgi almadan vize verilemeyece ini söylediler. Beklemek icap ediyordu.

Caracas'a girerken emniyet'i ziyaret etti im vakit, vesikalarımı tektik eden zat, "Vay siz Sultan Abdülhamid'in kızı mısınız?" diye aya a kalkmı tı.

"O muhterem zâtın kızıyla kar ıla aca im aklıma gelmezdi. Ben pederinizin zaman-ı saltanatında, stanbul mektebi sultanîyesinde tahsilimi ikmal etmi tim. Uzun seneler stanbul'da kaldım. Sizin güzel vatanınızda unutulmaz, çok iyi hatıralarım vardır," diyerek ellerimin birini bırakıp di erini öpüyordu. Bu zat, bana Caracas'ta istedi im kadar, ikamet etmek ruhsatı çıkartacağını temin etmi ti. Altmı ya ında çok sempatik olan bu muhterem insanın, gayet fasih ve kitabî bir Türkçe ile konu masına hayran kaldım. Ayrıca on dört lisan bildi ini ö renince büsbütün a ırmı tim. Hariciye ve Riyaseti cumhur tercümanlıklarını yapıyormu .

Venezuela'ya ait hikâyemi bitirmek için kaydedecek bir iki noktam daha var. Çünkü vizem yapılmı , kızımın yanına, Kuzey Amerika'ya uçmak için hazır bulunuyordum.

Memleketin her tarafı ormanlarla kaplıdır. Petrol, elmas ve altın istihsali Venezuela'ya büyük servet getiriyor. üphesiz zenginlerin yanında fakir ve tembel bir halk kitlesi var.

Biri komünist, di eri antikomünist iki parti devamlı olarak mücadele ediyorlar. Kanlı nümayiler cereyan ediyor. Sivil halktan sık sık ölenler oluyor. hayatı yabancıların elinde. Hatta fırınlar bile yabancıların marifetiyle işletiliyor.

Kadınların tenleri esmer, fakat vücutları ince, yüzleri güzeldi. Hepsi sevimliydi. Otelde hizmet edenler onbeş, onaltı ya da yedi mücevher gibi kızlardı. O ya da birkaç çocukla kocalarından ayrılanlar, çocuklukla göze çarpıyordu. Bah işi hususunda çok kanaatkâr idiler. Aksine, erkekleri çirkindi. Memleketin bu güzel kadınlarını bu biçimsiz erkeklerin yanında çok zavallı buldum.

Korkular içinde çok güzel villalar var. Kadınlar evde, erkekler işte çalışıyorlar. Caracas'ın 6-7 km. uzağında bir yerden topraktan ham elmas çıkarıldığını, dostlarım bana anlattırlardı. Rus muhacirlere çok rastlanıyor. Bir çukulata fabrikası kurmuşlar. Yine dostlarım burada çıkarılan elmasların gizlice çukulata mamülleri içine konarak Fransa'ya gönderildiğini bu yüzden büyük servetler kazanıldığını, hikâyeye etmişlerdi. Çalışanlar için, kazanma da çok elverişli bir memleket...

Bir Alman dostum villasına beni davet etti. Yirmi sene evvel fakir bir vaziyette gelmiş, çalışarak zengin olmuştu. Birbirlerine komu üç zarif villaları vardı. Bizi kabul ettikleri villada Amerikalı hanımı ile kendisi, diğerlerinde de kızları oturuyordu.

Pencereler kafeslerle kapatılmıştı. Vah işi hayvanlara karşı evlerini korumaya lüzum görüyorlardı.

Bir aralık salona ayaklarında deri pantolon ve çizmeler, belinde büyük bir hançer, omzunda silah, bir adam girdi.

Ev sahibesi beni takdim etti. Adamcağız güler yüzü ile cevaben, "Bu kıyafetle huzurunuz çıktı. İm için affınızı dilerim. Bilseydim giyinir gelirdim. Pederinizin zamanı saltanatında, talyan sefareti ikinci kâtibi idim. İmdi burada sefirim. Avlanmaktan geliyorum," dedi.

"nsan vücudu kalınlı ında iki yılan vurmu tu. E er haf-tada böyle iki-üç tane vurabilirsem memleketime bir milyo-ner olarak dönece im," dedi.

talya sefaretı kâtibi, babamı son derece methetti. Politi-kasını göklere çıkardı. Babamın ngiliz sefiri ile olan me hur bir mülâkatını "incili kırvat i nesi" hikâyesini anlattı. E er saltanatı devam etseydi, harb-i umumî belâsı ba ımıza gel-mezdi, dedi.

Yüzündeki teessürünü gizlemek için, ba ımı öne e erek konu uyordu. "Ah bugün sizinle mülâkatımdan ne kadar mesutum" diyerek ellerimi öptü.

Çok güzel Türkçe konu uyordu. Devlet sahibi nefis ve zengin bir büfe hazırlamı tı. Ba ka bir davetli yanıma so-kuldu.

Kendisini bana me hur bir petrol kumpanyasının birin-ci avukatı olarak takdim etti. Antika e yalara çok meraklı ol-du unu söyledi.

Zengin koleksiyonlarından bahsetti. Beni bir Pazar günü arabasıyla gelip almak ve antika e yalarımı göstermek üzere, evine ça ırdı. Benim bir saray mensubu oldu umu dü üne-rek, evine ça ırdı. Benim bir saray mensubu oldu umu dü ünerek, topladı ı eylerin gerçek kıymetleri hakkında bilgi-mi almak, bir kanaat sahibi olmak istiyordu. Tabii muvafa-kat ettim. Kibar bir insandı. Randevu günü ak am üzeri ara-basıyla geldi. Beni aldı. ehirdı ında, ormanların içinde bir bahçenin demir parmaklıklı kapısından içeri girdik. Bu has bahçede takriben bir çeyrek araba ile mesafe aldıktan sonra âhâne villasının önünde durduk. Bu villalar benim Paris'te gördüklerime benzemiyordu. Kapıda, hanımı kar ıladı. 45 ya ında, çok güzel bir spanyol kadını idi. Fransızca konu u-yorduk, iyi dö enmi bir salona beni kabul ettiler. Çay içtik. Hasbıhalimizi bitirdikten sonra; birer birer odaları gezdirdi-ler. Duvarlar ba tan a a ı goblen halılar ile kaplı idi. Çok çe-itli ve çok kıymetli e yalar, büyük bir zevk ile tertip ve tan-

zim edilmi , aynı zamanda cazip bir te hir durumuna kon-
mu tu. Babamın ve benim stanbul'daki saray ve evimizin
nasıl oldu unu sordular. Bizim de misafirhanelerimiz, mi-
safir kabul salonlarımız, kıymetli e yalarla tezyin edilmi ti.
Fakat babamın kendi hususî dairesi, izdivacımıza kadar biz-
lerin ikamet etti imiz daireler, gayet sade idi.

zdivacı takiben bize verilen evler de, ancak lüzumlu ka-
dar tezyin edilirdi.

Babamın sadeli i bütün saray hayatına hâkim olmu tu.
Venezuella'lı bu avukat dostumun e yalarına verdi i de eri
ve onlardan duydu u gururu görünce, içimden gülüyor-
dum. Bu adam bir kral de il, normal bir avukat idi.

Versay ile yarı edercesine, ondan daha süslü, daha kıy-
metli bir kâ âne meydana getirme ve kendini yalnız buna
ba lama gayreti bence olgunluk de ildi. Bizim Yıldız Sara-
yında ne vardı? Zannederim bu avukatın evindeki e yalar
kadar mübalâ alı bir ey yoktu.

Venezuella'da en mühim sıkıntım, sularının sıhate za-
rarlı olu u idi. Otellerde odalara, ak am sabah, filtre edilmi
ve termuslar içinde so utulmu sular konurdu. Bunları içer-
dik. Ayrıca evlerde filtre bulundurmak âdet idi. Cenubî
Amerika'da dört buçuk ay kaldım. Uzun ikameti, i te bu su-
ların elveri sizli i yüzünden hiç dü ünmedim, talya ve is-
panya hariç bütün Avrupa memleketlerini, hatta bazılarını
mükerrer olarak ziyaret etmi tim. Ama, Cenubî Amerika'ya
seyahat, hiçbir vakit aklımdan geçmemi ti.

Venezuella'ya ait hatıra olarak, Ekvator'u harap eden bü-
yük zelzeleden de bahsetmek istiyorum. 1949 yılında vuku
bulan bu felâkette 6.500 ki i telef olmu , Ekvator'daki bina-
lar da hemen hemen kâmilten yıkılmı tı. Kaderin bir lûtfu ile
bu felâkettten, iki ay önce Paris'ten ayrılaca ım sırada yaptı-
m âni bir karar de i ikli i neticesinde kurtulmu tum.
Çünkü ben önce Ekvator'a gelmek için hazırlık yapmı tım.
Hareketime tekaddüm eden hafta içinde dostlarıma veda zi-

yareti yapıyordum. Courcelles'de alı -veri yaptı ım bakka-
la da u radım, hesabımı kesip vedala tım. Fakat bakkal "Ek-
vator'da ne yapacaksınız? Venezuela'ya neye gitmiyorus-
nuz? Orası cennettir," demesi üzerine seyahat planımı bir-
den de i tirmi tim. Zelzele haberini duyunca önce Al-
lah'ıma, sonra, bana bu kıymetli tavsiyeyi yapan soka ımı-
zın bakkalına dua etmi tim.

Damadıma, uçakla, Florida'ya (Miami) gelece imi bil-
dirmi tim. En yakın yol orasıydı.

Oteldeki ahbablarımdan, sviçre sefirinin hanımı ile
Miami'ye aynı uçakta seyahat ettik. Onsekiz saat uçu tan
sonra gece mahalli maksudumuza ula tık.

Cennet gibi güzel, her tarafı ba ka bir letafet arzeden
Florida'da, dört gün, damadım beni gezdirdi. Be inci günü
Meksika'ya uçtuk. Meydanda kızım ve kayınbiraderi, beni
kar ıladılar. Hayatta yavrumdan hiç ayrılmamı tım. O gün
birbirimizi o kadar hasret ve muhabbetle kucaklamı tık ki,
bu her ikimiz için de unutulmaz bir an olmu tur.

Meksika'yı sevdim. Fevkalâde sa lam bir havası vardı.
Rutubet yoktu. Her mevsim yaz ve sıcaktı. Fakat kızım beni
Kaliforniya'ya götürmek, bir müddet orada ikamet ettirmek
istedi. Damadımın otomobili ile yol aç çıktık. Üç gün süren
bir yolculuk yaptık. Motelleri ilk olarak orada görmü tüm.
Otolarıyla birlikte seyahat edenlerin gecelemesi için tek kat-
lı ve garajlı, gayet konforlu misafirhaneler, bir oda içinde
banyo, telefon, radyo, rahat yatak ve koltuklar, çekici bin
manzara arz ediyordu. Motellerde birkaç geceden fazla ka-
lınmıyordu. Kaliforniya'ya yakla tı ımız vakit yolların her
iki tarafını süsleyen portakal ve muz a açlarının güzel koku-
larını teneffüs ve renklerini seyrettik. Daha sonra manolya
a açları görüldü. Yeni bir rahiya denizi içinde saatlerce sey-
rettik. Bu kokuların insana nasıl bir tazelik ve hayat verdi i-
ni tarif edemem, Hollyvwood'da bir otele indik. Her yer tek
veya çift katlı sayfiye evleriyle süslü idi. Otelleri de bu ekil-
de küçük yapımlar.

Kızım, damadım ve ben otelin bahçeye bakan güzel bir dairesini i gal ettik. Bahçeler ye il halı gibi yapılımlı , Çiçekler portakal a açları ve palmyeler, her yerin mü terek süsünü te kil ediyordu.

Hollyvwood'da, i ten çekilmi adamlar, zenginler ve artistler ikamet etmektedir. Kı ı hiç yoktur. Burada birbuçuk yıl kaldım. Ancak iki defa ya mur gördüm. Biri tabiî, di eri sun'i idi. Bu sonucusu bir çeyrek saat sürdü ve elektrikle ya dırılımlı tı.

New York'a hareket ettik. Altı yıl burada kaldım. Ziyaretçi pasaportuna ancak bir yıl ikamet vizesi verilir. Vize yenilemesi için dı arı çıkıp tekrar girmek lazım geliyordu. Ben de her yıl küçük bir dı seyahat ile bu formaliteyi yerine getirirdim. Böyle kolay giri -çıkı formalitesi için, en son olarak, Kanada'yı tavsiye etmi lerdı. Fakat ben Paris'i tercih ettim. Ayrıca orada yapılacak bazı i lerim de vardı.

Avrupa'ya geldi im zaman kızım Amerika'da daimî ikametimi temin için u ra iyordu. Nihayet muvaffak oldu. Birle ik Devletlerin Paris elçili iyle temas ettim. Kızımın yolladı ı dökümanları gösterdim. Tıbbî muayeneye tâbi oldum. Röntgenimi de aldılar. Netice hep müsbet çıktı. Vizemin arzu etti im zaman yapılabilece ini söylediler. Seviniyordum. Ömrümü kızımın yanında Amerika'da geçirmekten daha büyük bir teselli benim için tasavvur edilemezdi.

Yol hazırlıklarına ba ladı ım sırada kızımdan bir mektup aldım. Damadımın Kuzey'de karlı bir sahaya kı tatbikatına gönderildi ini, manevradan avdetini müteakip Avrupa'ya geçeceklerini yazıyordu.

Fakat nerede bulunacakları açıklanmıyordu. Kızım ikinci parti, aileler grubu içinde gelecekti. Sulh devresine girmi olmamız dolayısıyla bu deniz a ırı tayinden endi e etmedim. Garnizonu, muvasalatlarında belli olacaktı. Nereye giderlerse; beni de beraberlerinde götüreceklerdi. Bavullarımı çözdüm. Otelime yeniden yerle tim. Vakitler sür'atle geçiyordu.

Ahbaplarım beni yalnız bırakmıyorlardı. Otelin misafir odası, bizim günlük misafirlerimizle çay içip, sohbet ettiğimiz bir aile köresi oldu. Yine böyle bir çay saatinde, odaya birden kızım ve damadımın girdiğini gördüm.

O kadar sürpriz oldu ki, tarif edemem. Otomobilleriyle, Almanya'nın Frankfurt şehrinde geliyorlardı. Dört gün izin almaları beni alıp götürceklerdi.

Hemen hazırlandım. Hareket günü sabahleyin, arabamızla yola çıktık. Ren nehrinin güzel köprülerinin birinden geçtik. Muntazam yollardan, çok zevkli bir seyahat yaparak akşam vakti Frankfurt'a vasil olduk. Amerika'lının şehrinin bir bölümünde ne kadar apartman varsa kiralama; bütün asker ve subay ailelerine birer kat tahsis etmişti. Modern mobilyalar ile donatılmış odaları, kristal ve porselen takımlarıyla donatılmış yemek salonları ilgimi çekti.

Apartmentlar umumiyetle iki-üç katlı ve her kat 3-5 odadan ibaret bulunuyordu.

Sokaklarda ve apartman bahçelerinde, erik ve elma ağaçları mabzul bir şekilde bulunuyordu. Meyvalar yerlerde sürünüyor.

Amerikan milletinin zenginliği, askerlerine gösterdiği bu bakım ve ihtimamla belli oluyordu. Bütün gıdaları, ihtiyaç maddeleri anavatanlarından geliyordu. Askerî mahallenin vâsi bir kısmına iki büyük mağaza, bir lokanta ve bir sinema yapılmıştı.

Satın alma azalarında, gıda maddeleri, kumaş, deri mamûlâtı, parfümeri, bar, kadın ve erkek berber salonları, ayrı birer bölüm teşkil ediyordu. İşimlerini söylediğimiz bu yerlere, yalnız müsaade kartını haiz Amerika'lılar girebiliyorlardı.

Her subay ailesine bir Alman hizmetçi tahsis edilmişti. Bizimki çok iyi bir kadındı. O da bizi severdi. Esasen Alman milleti temiz ve büyük bir millettir. Frankfurt, harpte en çok bombalanan Alman şehirlerinden biridir.

Harabeler, yolların boyunca saatlerce devam ediyor. Fakat, yeni inaat da yer yer yükseliyordu. Amerikan subay kolonisi içinde, benden başka ecnebî yoktu.

Tanıdım büyük rütbeli subaylar, generaller beni daima davet ederlerdi. Samimiyet, muhabbet gösterirlerdi. Denizi ağı görevler, iki yıl olarak, herkes için tahdit edilmişti. Damadımın süresi de, vaktin nasıl geçtiğini bilemeden, nihayetlendi.

Hareket günleri takarrür etti. Fakat bu sefer ben onlarla New York'a gitmek istemedim. Paris'e gitmemi icap ettiren yeni ahşî meselelerim zuhur etmişti. İstanbul'a dönmek için de bazı imkân ve sebepler hâsıl olmuştu.

Uzun senelerdir hasretini çektiğim vatanıma kavuşmak, sevdiğilerimi görmek, babamın ve ceddimin mezarlarını ziyaret etmek sevinciyle kızım ve damadıyla vedalaşıp Paris'e geldim.

Buradan doğrudan Beyrut'a geçtim. Büyük hemirem orada oturuyordu.

Türkiye'ye dönmeden önce muhakkak kendilerini görmemi emir buyurmuşlardı.

Sabahın erken saatlerinde, akrabalarımın hepsi beni karışlamak için, Beyrut havaalanına gelmişlerdi.

Hep beraber hemiremin ikametgâhına gittik. O dakika burası bir düğün evi gibi olmuştu. Hasretimizi dindirmek için gülüyor ve konuşuyorduk.

Hemirem, kendi eliyle bana güzel ve nefis yemekler hazırlamıştı.

Arada geçen uzun gurbet yıllarından sonra, ilk defa kendi soframda, kendi ailemle, kendi yemeklerimi yiyordum.

Pek boş azıma düğün bir insan değilim. Fakat, o günkü yemekleri büyük bir iktisat ve lezzetle yedim.

Her gün geziyorduk. Cebel'e çıkıyorduk. Mehur Sedr ormanlarından Akdeniz'in mavi sularını seyrediyorduk. Burası Avrupa gibi yabancı yerler değil.

Babamın, zaman-ı saltanatında, sahibi bulundu u topraklardı. Bir ay onların yanında kaldım. Sokaklarını, mazalarını gezdim. Sevememekle beraber, bir saniye olsun sıkılmadım.

Ho lanmadı m manzaralarla kar ıla tı m vakit ba ımı çeviriyordum. Sokakta berberlerin insanların di lerini çekmeleri bunların arasında idi.

Ayrılaca m gün hem irem bir veda ziyafeti verdi.

Amcazâdelerim, hem irezâdelerim hepsi yemekte bulundular ve ertesi günü de, alana kadar gelip, beni uça a bindirdiler.

Üç saatlik bir uçu tan sonra, stanbul'un üzerine geldik. Bo azı, onun mavi sularını altımda serili bulunca, gözlerim hasret ve sevinç yalarıyla doldu. ehre bakıyordum. Sarayları gördüm. Fakat, ben gözlerimle Ni anta ı'ndaki mesut yuvamı ve tam kar ımızdaki karakolu arıyordum.

Meydana indik. Garda beni sevenlerden sadece birkaç ki iyi bulmu tum.

Kızım hânedan mensubu olarak dünyaya gelmi ti; fakat kader, onu da bizler gibi vatandan ayrı dü meye icbar etmi ti. Kendi hayatını kendisi temin eden mütevâzi bir kimse yapmı tı. Kızımın, mâzisini hatırlayıp bo bir gururun tesiriyle, kar ıla aca ı hakikatler ve engeller önünde sarsılmaması, onları kolaylıkla anlayıp iktiham etmesi mühim bir mesele idi. Bir halk çocu u gibi terbiye görmesine ahsen büyük dikkat sarfettim. Maddecî olmamasını, elindeki ile kanaat etmesini, ihtiyaçların tükenmeyece ini, birisini temin eder etmez, arkasından yenisinin zuhur edece ini söyledim. Kanaatkâr olanın her zaman bahtiyar ve her zaman zengin ya ayaca mı telkin ederdim.

Allah'a büyük bir îmanla ba lanmasını temin etmek ve slâm dininin ululu unu ruhunun derinliklerine sindirmek, benim için büyük bir vazife oldu. Onu yabancı iklimlere kendi kaderi ile ba ba a bırakmaya mecbur oldu um an,

kalbine a ıladı ım Allah sevgisi, Allah korkusu ve Allah'a güven, ona verebildi im en kıymetli eyer olmu tu.

Bedbahtlıkların sebebi korkaklık, kıskançlık, irtikâb ve ri-yânın, slâm dininin Allah duygusu ile bertaraf edilece ine ait inancı onda tesis etmeye muktedir oldu umdan dolayı gurur ve sürür duyarım. Hayat hikâyemin aydınlık ve karanlık günlerini ona anlatırken, bu telkinatımı do rulayacak kıymetli örnekler veriyordum.

Genâb-ı Hakk'ın insanlara bah etti i mevahibin en yükse i, hakikat severlik, hemcinsine yardım ve iyilik etmektir. Muzdarip ve mükedder olanlara daima yardım, teselli ve cesaret verilmelidir. Duygusuz insanlar bu büyük istidat-ı fit-rîden mahrum demektir. Me hur Baron Sallot'ya izâfe edilen bir hikâyeyi kısaca anlatmak isterim:

Baron Sallot bir yaz gecesi yanında bir gazeteci arkada ı ve u a ı ile gezintiye çıkar. Avdetlerinde, bir kö eyi dönerlerken, kar ılarına silahlı bir adam dikilir. Üzerlerindeki tek-mil paraların teslimini ister. Sallot, cebindeki üç altını hüsn-i rıza ile meçhûl adama verir, daha fazla verecek parası olmadı ını da söyler. Hırsız uzakla ır, fakat Baron bu meçhûl adamı u a ına takip ettirir. Hırsızın fırına gidip ekmek aldı-ını, sonra evine gidip zevcesi ve çocuklarına:

" te size bir ekmek ki, bin belâ ile ele geçirdim. Bunun-la açlı ını defediniz ve bilmi olunuz ki, bugünlerde jan-darmalar beni yakalayacak ve kanun beni asacaktır. Sebebi ise sizzsiniz," dedi ini ö renir.

Ertesi gün Baron, hırsızın evine gider. Hâne sahibinden tahkikat yaparak bu adamın fakir bir terzi oldu unu ö renir. Kapısını çalar. Bir gün önce soydu u adamı kar ısında gö-ren terzi a ırır ve korkar. Baronun ayaklarına kapanır. Baron: "Korkma, seni mahvetmeye gelmedim. Biliyorum ki, bir terzisin, i te sana otuz aldın! Bunu sermaye yap, çalı ev-lâtlarını ve zevcenı besle! E er gayret etti ini görürsem, seni himaye edece imi vaad ederim," der.

Görülüyor ki, af ve âtıfet tatlı ve güzel bir harekettir, faziletler, insanı yüceltir.

Bazı insanlar kazanmak gayesiyle her türlü riyâyı irtikâb ederler, hasımlarına hakaret dolu sözler sarfederler. Bu türlü davranışlar, davaları isbat ve müdafaaya yaramadı ı gibi, hasımların husumetlerini de tezyid ve tehdit ederler.

Öğrenmek, ilim tahsil etmek insanın temel faaliyeti olmalıdır. Vakitler, lüzumsuz eylemlerle israf edilmemelidir. Kendi dilinden başka müteaddit dillere vâkıf olmak, bizlere yeni dünyalar kazandırır.

Artık, romanımın bu safhası bitmiştir. Kendimden ve vatanımdan ne kalmırsa, acı veya tatlı, onları başıma basmak vazifemdir...

STANBUL/Cihangir

1 Ocak 1961

6. BABAMIN S YASET HAKKINDA
bölüm' BANA ANLATILANLAR

Babamın devlet idaresi hakkında, lehte ve aleyhte bir çok eyler söylenmi tir; fakat onun, cedlerimin içinde, en ziyâde, siyasî bir hükümdar oldu una dair ittifak mevcuttur. Hasımları ve taraftarları bu kanaat üzerinde mutabakat halindedirler.

Hatıralarımın gayesi, evvelce de belirtti im gibi, babama olan sevgimi ve hayatta kalımı tek kızı olarak, vüs'atımın hudutları içinde, onu izaha çalı maktır. Siyasî muvaffakiyetlerini ara tırıp bulmaya gayret edi im de üphesiz böyle bir evlâtlık duygusundan ileri gelmektedir.

Osmanlı idaresi sona erdikten sonra, Avrupa'da vatan hasreti içinde geçirdi im uzun sürgün yıllarında, tarihimize ve bilhassa babamın devrine ait mubahaselere ve mütâlâalara büyük ehemmiyet verirdim. Esasen gurbet hayatımın, kendi zaviyemden en cazip tarafı, daha evvelki bahiste teferruatıyla izahına çalı tı im hususî dostluklarımın içine giren mühim ahsiyetlerin babam hakkındaki intibaları ve onun siyasî cephesine ait bana açıkladıkları, alâka çekici düünceleridir.

Bunlar o kadar çoktur ki, burada hepsinin benim kale-
mimle hem derlenmesi, hem de te hiri çok güçtür. Tarihi-
mizin buhranlı bir devresini te kil eden babamın saltanat
yılları, ancak tarihçilerin mütehasşis politikacı ve devlet
adamlarının ele alacakları bir tetkik mevzudur. Çünkü hâdi-
seler, herkesin mâlûmu oldu u kadar basit de ildir. Buna
ra men, tanıma fırsatını buldu um mühim ahsiyetlerin
a zından dinledi im, babamın devlet idaresine ait tarihi fi-
kirlerini hülâsa etmeyi denemekten kendimi alamadım.

Paris'e yerle ti im zaman, ahsı davalarını üzerine alan
eski Fransız Cumhurba kanı Millerand'ı bilhassa kaydet-
mek isterim. Kendisi 23 Eylül 1920 ve Haziran 1924 tarihleri
arasında bu makamda vazife ifâ etmi tir. Çekilince, eski
mesle i avukatlı a avdet etmi ti. Ailesini çok severdi. Sırf bir
me gale olması için avukatlık yapardı, fakat "Ne yapayım!
Hanımımın masraflarını kar ılamaya mevcut gelirlerim kâfi
gelmiyor, yine çalı ıp kazanmam icab ediyor," diyerek hanı-
mına olan muhabbetini izhar etmek isterdi.

Mülerand'dan ba ka babam hakkında mütalâalarını ba-
na nakleden di er bir ahsiyet de Venezuela'da bir Alman
dostumun villasında av kıyafetiyle tanı tı ımı kaydetti im
talyan sefiri olmu tur. Babamın zamanında talya'nın Tür-
kiye sefareti ikinci kâtipli i yapmı tı.

Millerand'ın hususiyeti, babamı bilhassa âlimâne bir e-
kilde mütalâa etmi olmasıdır. Bana kar ı alâkasının asıl se-
bebi; babam hakkında sahip oldu u kıymetli fikirleri ve ka-
naatleri idi. Bunu, konu malarımızda tevcih etti i sualler-
den anlardım. Rahmetli ikinci e im ile izdivacımdan sonra
da davalarım ile yine bir müddet Mr. Millerand me gül ol-
mu tu. Yazmaya pek meraklı olan zevcim Halis Bey, Mille-
rand'ın babam hakkındaki konu malarını kısa notlar halin-
de kaydederde. Bu da ınık hatıralardan da geni ölçüde isti-
fade edilmi tir.

Babamın idaresi, bizim neslin "93 Harbi/1877-1878" diye adlandırdıkları bir tarihî hezimet ile, hâl'ini tâkibeden *Balkan Harbi* gibi di er bir felâketin sınırladı ı devreye rastlamaktadır. Balkan Harbi, hâl'inden sonra vukua gelmekle beraber, onu tahtından uzakla tıran hâdiselere do rudan do ruya ba lıdır. Babam, mparatorlu un yıkılı na ait Mondros Mütarekesinin imzalandı ı 1918 yılında gözlerini hayata kapamı tır. Babamın idaresi, bir deniz dalgasının sırtı gibi, bu iki tarihî çöküntünün arasında oldukça yüksek bir mevki alır ve kendi hayatı, imparatorlu unun hayatı ile aynı zamanda sona erer.

mparatorlu un inkırazı safhasında, devlet idaresini de ruhte eden cedlerim ve amcalarım buhranları durdurmak için ellerinden gelen gayreti safretmi lerdir. Ben, bu safhada mühim mes'uliyetler yüklenen sadrâzam ve kumandanların da ellerinden geldi i kadar iyi niyetle hareket ettiklerine kaniim. Müteaddid siyasî münaka alar ve muhakemeler olmu tur, hiyanet iddiaları ortaya atılmı tır, kanlı cezalar tatbik edilmı tır, yıkılı nın mes'ulleri ve suçluları olarak bir çok isimler ortaya atılmı tır. Bütün bunlara ra men, kanaatimi de i tirmedim.

Avrupa'da geçen mü ahede yıllarım esnâsında, daha tarafsız ve daha mücerret bir hava içinde tetkike ve dü ünme ye çalı tım. Osmanlı mparatorlu u ile birlikte yıkılan di er mparatorlukların da hayat hikâyelerini, elimden geldi i kadar tetkik ettim. Kar ıla tı ım hakikat, kendi kanunlarının hükmüne uyarak, dünyanın de i mekte olması idi. Fransa ihtilâli de i me temposunu daha hızlandırmı tı. Her mparatorlukta, yerine göre, h mücâdeleleri zuhur ediyordu. Krallık idareleri yerlerini cumhuriyetlere terk ediyorlardı. Dünyayı bir tufan gibi kaplayan bu denizin ortasında, Osmanlı padi ahlık idaresinin bir ada gibi mevcudiyetini ilelebet muhafaza etmesi mümkün de ildi. Osmanlı padi ahlık idaresi de er-geç bu kanunun tesiri altında bir cumhuriyete inkılâp edecekti. Tarihin akı ı bu idi.

Babam, karde i Sultan Murad V. Han'ın hâl'i üzerine, 31 A ustos 1876 tarihinde tahta çıktı ı vakit, esasen devletler arası bir taahhüt haline gelmi olan böyle bir inkılâbı gerçek- le tirmek mes'uliyet-i tarihiyesini taahhüt etmi bulunuyor- du. Kendi hükümranlı nı, bir nisbet dahilinde, millet ile payla maktan ibâret olan bu me rutî idareyi vaad ve taahüt etmi ti. Tarihî tâbiri ile siyasî inkılâp adını alan bu umumî de i ikli in mesut hedeflerine ula ması halinde, üphesiz iç ve dı siyasî mü küllerden kurtulunulaca ı sanılıyordu. Bu netice bize, yani o devrin Osmanlı adını ta ryan ve haricî te- sirler ile millî kültürleri te vik edilen çe itli anasından mürek- kep halkına saadet ve refah getirecekti; fakat di er cihetten topraklarımızda menfaatleri olan di er devletlerin yani dü- vel-i muazzamanın uzak emelleri engellenecekti.

Yıkılı mızın suçluluklarını birbirimize, daha do rusu kendimize yüklemek hususunda elimizden gelen yapılmı - tır, fakat bizi asıl yıkan yabancı menfaatleri, onların aman- sız mücâdelelerini bir türlü görmeye muvaffak olamayı ır- mızdır. Elbirli i ile kar ı koyaca mız yerde, aksine onlar ile te rik-i mesai ettik. Kendi kendimizi onların arzularına göre parçalamak için, açık veya kapalı, birbirimizi bo azladık.

Babamı siyasî bir hükümdar olarak temayüz ettiren dev- let idaresinin, dikkate en ziyâde âyan tarafı, bizi yıkan bu yabancı menfaatler ile dahildeki millî cereyanlar üzerine ic- raatını bilhassa teksif etmesi keyfiyetidir. Babam, dahildeki her türlü menfî hareketleri, yabancı menfaatlerin elinden kurtarıp, terbiye ve müsbet bir hareket haline getirmeye sa- bırla ve büyük bir irade kuvvetiyle çalı mı tır.

Bidâyette Osmanlı devletinin kar ısında Rusya ve ngilte- re bulunuyordu. Bunlar yüzünden iki büyük cihan devleti idi. Rusya Asya'da, ngiltere ise, denizlerde tevessü ediyordu. Geni lemek için tuttıkları yol üzerinde birbirlerinin kar ısı- na çıkıyorlar, aralarında bir dünya ihtilâfını hazırlıyorlardı.

Büyük Petro, Baltık havzasına Çarlık merkezini nakletti- rince (Petersburg), Rusya ile ngiltere skandinavya sahasın-

da birbirlerini elleriyle tutacak yakınlı a gelmi lerdı; fakat Baltık'taki Alman Duvarı bilâhare bu ihtilâfı Akdeniz sahasına kaydırma tır.

O zamanki Osmanlı mparatorlu unun bu iki büyük rakip arasında nasıl hayatı ehemmiyette bir menfaat sahası oldu u, Kırım Harbindeki (1854-1856) vaziyetle ortaya çıkmı tır. Paris Muahedesi (1856), Osmanlı mparatorlu unun tamamıyeti mülkiyesini garanti etmi , fakat di er cihetten devlet ülkesini ba ta Rus ve ngiliz olmak üzere Avrupa devletlerinin mü terek menfaat sahası olarak dolayısıyla teyit etmi ti. Devlet, ancak bu garantiyi verenlerin arzuları dahilinde, kendi milli siyasetini tanzim ve idare edecekti.

Kırım Harbinden, babamın zamanına ait olan "93 Harbi/1877-1878" ne kadar, ngiliz-Rus rekabeti, Osmanlı toprakları üzerinde -bilhassa Hindistan yolu meselesi yüzünden- çatı mı tır. Her iki devletin, ayrı ayrı, Türkiye toprakları üzerinde hayatı iki geçite sahip olma gayeleri vardı, ngiltere Süvey sahasını, Rusya Bo azları ile geçirmek istiyordu. 93 Harbinden sonra, Osmanlı ülkesinde, sözü geçen geçitlerin arasını ayıran sahada, menfaat siyaseti takip eden yeni bir üçüncü devlet Avrupa sahnesinde peyda olmu tu: Almanya.

Babamın bütün mahareti, bu üç kuvvetten hangisi tehlikeli olmaya ba lamı ise, önce bunu tayin etmek ve kar ısına di erlerini çıkarmaktan ibaretti. Bu devri iyi bilen mühim bir ahsiyet, sözü geçen siyasî düsturun, babam tarafından bir defasında, "Rus'ları darıltmamak, ngiliz'leri ku landırmamak, Almanları da koz olarak kullanmak" tarzında yakınlarına nükteli bir tarzda izah etti ini bana söylemi ti. Babam bu oyunda çok ta larını kırdırma tır. Fakat tahtından indirildi i gün, hudutları, yine Adriyatik'ten Hint Denizine ve A rı'dan Tunus'a kadar uzanan bir ülke bırakma tır. Ayrıca, tarihî kaderin di er hükümdarlıklara inen darbesi, er geç Osmanlı Devletine de çarptı ı vakit, topraklarında padi ahların hâkimiyetini bizzat temsil ve idame edecek bir Türk milletini de yeti tirmeye muvaffak olmu tur. I. Cihan Har-

binde, devlet gemisi yaralanıp, kaptanları terk-i sefine ettikleri zaman, bu halktan tekil edilen ordular, siyasî cemiyetler, asker, sivil büyük devlet adamları, batık sefineyi yeniden yüzdürmü tür.

Babamın devrinde Genç Osmanlılar, Genç Türkler, Tithat ve Terakki Cemiyeti, bilâhare siyasî fırkası, Türk Derneği (7-1-1909) -Türk Ocaklarının çekirdeği- gibi kültür ve siyaset müesseseleri doğmu tür. Bir çok vahim hatalar irtikâbettikleri de iddia edilmiştir. Hatta babama da isyân edip tahtından indirmelerdir; fakat babam onlara daima müsamaha göstermiştir. Onları ortadan kaldırmak için elinde imkânlar oldu u halde, harekete kafiye geçmemi tür.

Osmanlı idaresi içinde Gayr-i Müslim anasıra ve ruhanî mümessillerine karşı da, bütün slâm âleminin halifesi olarak, adaletle ve dürüstlikle muamele etmiştir. Bunlardan, devletin idaresinde, imparatorluğun idame ve bekası için büyük hizmetler istihsal etmiştir.

Babam, büyük devletlerin, Türkiye üzerindeki ihtilâflarını gayet iyi bilirdi, kendine tehlike arzeden tarafların haklarını tevcih etmek siyasî stratejisi, 93 Harbinde ve onu takip eden hâdiselerde dikkati çeker. Bilhassa Tuna Nehrinden geçen serhadı yıkarak, Balkanlara nüfuz etmek isteyen Rusya ve Avusturya'yı Tuna'nın imaline çekip orada tutmaya muvaffak olması, yolunun emniyeti için Girit, Kıbrıs ve Arap yarımadası gibi, hayatî noktaları İngiliz imgaline, yahut daha doğrusu müstemleke imparatorluğuna vermemek, bu mevkiilerden Osmanlı Devletinin menfaatleri için faydalar temin etmek gayretleri de aynı siyasî stratejinin umumüne girer. İngiltere'nin eline geçme tehlikesini arzeden Girit hakkında, Yunanlıların ilhak isteklerini silahla reddetmeyi -yani Yunan harbini (1897)- göze almıştır. Neticede bu adayı siyaseten müdafaaya muvaffak olmu tür. İngiltere'nin eline geçmesini önlemi tür.

Babam, İngiltere'nin, Hindistan siyasetini Akdeniz ve Hint Denizi sahaları üzerindeki Osmanlı imparatorluğuna için

tehlikeli emellerini vaktinde kavramı ve kararı koymak için Alman nüfuzuna müracaat etmişti. (Alman askerî mütehasısları, Anadolu, Bağdat ve Hicaz demiryolları imtiyazları). Kısaca, Ortadoğrta Almanya'nın kuvvetini İngiltere'nin karşısına çıkarabilirdi. Alman Kayseri II. Wilhelm'i İstanbul'da davet etti ve gösterdi ki müstesnâ misafirperverlik, en nihayet Yaysen'in Kudüs-İerifi ziyareti, orada kendisini 300 milyon müslümanın halifesinin "dost"u olarak ilân etmesi, gerek İngiliz ve gerekse Rus'ların üzerinde frenleyici tesirler icra etmekten hali kalmamı ve bu iki devletin hükümdarını Reval'de bulmaya sevketti. Fakat Reval mülakatı, Alman propagandası tarafından Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunu taksime etmeklede yorumlanıp, yayınlandı. Bu telkin maalesef çok müessir oldu ve Türk umumî efkârı, Alman nüfuzu altına sür'atle ve umumî heyetiyle kaydı. Eer, II. Wilhelm'in I. Cihan Harbinden önce Londra, Viyana, Roma, Vatikan, Atina, İstanbul, Filistin, Tunca ziyaretleri, pangermanizm ideolojisi, "Almanya'nın istikbâli denizlerdedir" ekindeki tehditkâr nutukları toplu bir halde Reval mülakatı ile beraber mütalâa edildi. Konferansının gagesi, Almanya ile hesaplamak esâsına dayanan bir anlaşma oldu u, bizim de ancak böyle bir Alman meselesi için müzakere edilmemiz icap etti ki anlaşılırdı. Babam, Alman propagandasına tamamiyle teslimiyet gösteren İttihat ve Terakki komitesi karşısında kendi görüşünü hâkim kılamamı tır. Eer bunda muvaffak olsaydı, belki Reval'daki konuyu yapan hükümdarlar, İstanbul'da babamla birlikte bir üçlü konferans akdederek doğrudan doğruya Alman meselesini görüşeceklerdi. Osmanlı İmparatorluğunu, kendi tecavüz planları için bir vasıta halinde kullanmayı tasarlayan Almanya'nın karşısında, bu sefer İngiltere ve Rusya ile birlikte bulunacaktı. Çünkü, bu safhada, Osmanlı devletinin, müdafaa gayretlerini teksif ettiği Avrupa topraklarını Rus'larla paylaşan İngilizler de il, Almanlar (Avusturya)dır.

Almanlar, taksimın Reval'de İngiliz'ler ile Rus'ların yaptığı hakkındaki kesif propaganda perdesi arkasında, önce ikinci me rutiyeti ttihat ve Terakki eliyle ilân ettirmişler, babamın elindeki hükümet selâhiyetlerini azaltmışlar, ttihat ve Terakkiyi devlet siyasetine kanları Buchlau anlaşması** ile (15 Eylül 1908) derhal Rusya ile taksim etmişlerdir. Onlara, Bulgaristan'ı istiklâliyetini ilan yolu ile terk etmişler, kendileri de (Avusturya) Bosna, Hersek'i aynı gün ilhak etmişlerdir. (5 Ekim 1908)

Bu taksimde ise Almanlar aslan payını almışlardır. Kendileri Tuna cenubunda fiilen bir köprübaşı tesis etmişler, Rus'ların önüne, Romanya'dan sonra bir Bulgaristan tanponu tesis ederek onları Bulgaristan'daki gayelerinden yeniden ve fiilen uzaklaştırmışlardır. Basarabya'ya hapsetmişlerdir.

Sözde Rus'ların nüfuzu altına giren bu Bulgaristan, Balkan Harbinde Tuna güneyindeki yani Alman nüfuz sahasındaki Türk'leri temizlemi ve Birinci Cihan Harbinde de gene Almanlar ile i birli i yaparak onların Balkanlardan Osmanlı harekât sahasına irtibatlarını Sırbistan üzerinden açmaya silahla yardım etmişlerdir.

Ne çare ki, İngiltere ve Rusya ile i birli i yapması ihtimal dahilinde görülen babamı, Almanlar, dediklerine kayıtsız artsız itaat gösteren ttihat ve Terakki komitesi vasıtasıyla tahtını terke mecbur etmişler ve onu Selanik'te ttihat ve Terakki kampında tam b

** 1908 yılı 9-10 Haziran günlerinde Reval mülakatından sonra (15 Eylül 1908) tarihinde Avusturya ve Rusya Hariciye Nazırları "Buchlau"da Balkanlar'daki Osmanlı arazisini taksim etmişler ve bundan 15 gün sonra bu taksim planının Bulgaristan'ın istiklâli ve Bosna, Hersek'in de Avusturya tarafından ilhakı hâdisesi tarihlerimizde silik geçmektedir. Buchlau'da Slav ve German'lerin yaptıkları taksim plânı ve tatbikatı German'ler tarafından Reval'de Slav ve Anglsaxon hayalî taksim plânları yanında tarih bakımından hakikî mevkiini henüz alamamıştır.

Neticede Almanların Balkanları parçalanma ve kendi hâkimiyeti altına geçirme siyaseti ve tatbikatı, mücadeleyi I. Dünya Harbi ekline sokmu, Osmanlı mparatorlu u da onunla beraber bu ihtilâfta Rus ve ngiliz silahlarının kar ısına çıkmı tır, ngiltere, Hindistan yolu ile stratejik ve iktisâî ilgisi dolayısıyla Arabistan'ı bizzat müttefiki Fransa ile mü -tereken i gal mecburiyetinde kalmı tır. Fakat, bu yeni i gal mintakaları, ngiltere'yi harb sonrası yıllarında mühim siya-sî meseleler ile kar ıkar ıya bırakmı tır. Önce Osmanlı mparatorlu unun bu kıs-ramı daha sonra da, dünya hâkimiyetini ve Orta ark'ı va-him bir ekilde kaybetmesine sebep olan II. Dünya Harbini çok elveri siz zamanda ve gayrı müsait artlar içinde kabule mecbur olmu tur. Onun rakibi Rusya ise, I. Dünya Harbini kaybetmesine ra men, tekrar dirilmi, dünya hâkimiyetini Amerika ile payla acak seviyeye gelmi tır. Binaenaleyh Os-manlı devleti, ngiltere tarafından bekası âyan-ı arzu bir si-yasî kuvvet idi. Kendi istemeseydi, Almanya'nın kuca ına ngiltere tarafından terk edilmeyecekti.

Babamın ça ında, yalnız Hint ve Hint yolunu kontrolü altında tutmak için, faaliyetlerini bu i e teksif eden ngiltere'nin, bu mühim menfa-kadar tabii bir ey olamazdı. Hayat damarı Hint ve Hint yo-lu siyasetine bütün gücü ile ba lanmı bir ngiltere'nin, Or-ta Avrupa'da, adasının kar ısında, bir Alman tehlikesi çı gi-bi büyürken, Osmanlı mparatorlu unu Rus'lar ile payla -maya kalkması hiç de gerçeklere uygun görülmemi tır. Bilâ-kis, Almanya Avrupa'da mütecâvizâne hareketleriyle, mer-kezi kendi üzerine bir tehlike girdabı do ururken, buna kar-ı Rusya ve ngiltere'nin bir çemberleme faaliyetine ba la-mı oldukları görülmektedir. Fakat Osmanlı idaresi, bu çemberde, Almanların lehine çok büyük bir gedik vücuda getirmi tir. Neticede Çarlık yıkılmı, ngiltere de, yukarıda i aret etti im gibi, arzuya âyan olmayan kazançlar ile mü-

him buhranlara sürüklenmi , Osmanlı idaresi de yanlı si-
yasetinin cezasını görmü tür.

93 felâketi üzerine tekrar avdet etmek istiyorum. Bunu önlemek için toplanmı olan stanbul konferansının idaresine, babam büyük ehemmiyet vermi tir. ngilizlerin deste i görülen müzakerelerden istihsali mümkün neticele-ri, 93 Harbinin getirece i fâcialarla, devrin di er zimamdarları mukayese edebilseydi, her halde konferansı baltalayacak hareketlerden sakınırlardı.

Hudut kapılarında Rus ordularının tecavüz için fırsat bekledi i ve Balkanlar'daki Slav unsurların da bu mütecâviz Rus ordularını kendilerini gelip kurtarması için, Osmanlı idaresini yıkmaya mâtuf her türlü faaliyetleri irtikâb ettikleri bir sırada, bir Te kilât-ı Esâsiye rejimi ilânına, babamın icbar edilmesi, telâfisi imkânsız bir hata olmu tur. Bu ilk Te -kilât-ı Esâsiyeyi, kendi görü lerine göre hazırlayanlar ve bunun ilânı için böyle bir ânı seçenler ve babamın da bunu ilân etmesine emr-i vâkiler ile sebep olanların iyi niyetlerinden üphe etmek mümkün de ildir. Ancak, onların Osmanlı hudutları ötesinde, Avrupa âleminde olan bitenleri kavrayacak politik bir anlayı a sahip olmadıkları sonradan anlaşılmı tür. Gerçi bu zimamdarlar hatıralarında hatalarını kısmen veya zimnen olsun itiraf etmi lerse de vaziyeti de i tirmek mümkün olmamı tür. Selanik'te, Alâtini kö kündeki sürgün ikameti sırasında, babam; "93 Harbi için Karada 'a bir karı toprak terk etmekten sakındık, fakat sonra bunun yerine az kaldı Osmanlı mparatorlu unu, stanbul kapılarına yürüyen Rus ordularına teslim edecektik," demi ti.

93 felâketinin yaralan, Berlin Kongresi ile oldukça tedavi edilmi tir, fakat bunun da bedeli, Kıbrıs adasını ngiltere'ye donanmasına üs olarak kullanması için- verilmesi olmu -tur. Berlin Kongresinde babam, Rusya'nın kar ısına bir ngiliz ittifakıyla çıkmak üstünlü ünü göstermi tir. Fakat maalesef Rus'ların, istikbâlde Türk'lere tekrar tecavüz bahanesi olmaya yarayacak, ark'taki ve Balkanlar'daki Gayr-i

Müslim unsurların istiklâl davalarına hizmet edecek reformlar icrası da taahhüt edilmi ti. Babam bu reformları, mparatorlu un bütünlü ünü bozmayacak ekilde ve Avrupa'dan getirece i mütehasıs lar marifetiyle gerçekte tirmeye **tevessül** etmi tir.

Yalnız bu sırada ngiltere bo durmamı , Mısır'ı, yani kanalı i gal etmi tir. Napoleon'un da ilk fırsatta el attı ı Mısır bölgesi, Osmanlı mparatorlu unun inki afında mühim bir istikamet hazırlamakta idi. Osmanlı mparatorlu u, Mısır'a hâkimiyeti sayesinde denizden emin irtibatlar a sahip, Adriyatik'ten Bengal körfezine kadar uzanan bir slâm imparatorlu una, açık denizlerde harekete muktedir bir bahrî güce sahip devlet olmaya namzet görölüyordu. Mısır'ın böyle en zayıf bir ânımızda en kuvvetli müttefikimiz tarafından zabtı, denizlere sırtımızı çevirmeye, artık sadece Asya'nın stepleri üzerinde hayaller kurmaya bizleri mecbur etmi tir.

üphesiz 93 felâketi, stanbul Konferansında önlenebilseydi ve bilâher onun tamiri için ngiltere'nin kuca ına acz içinde dü ülmeseydi, ngiltere'ye Mısır'ı kaptırmamak, Bengal körfezinden arkî Akdeniz sahasına kadar olan hilâfet sahasında, Rusya'ya kar ı koymak için denizlerde di er bahrî güçler ile bir i birli i siyaseti geli tirmek mümkün olabilirdi. Ve gene Mısır, ngilizlere kaptırılmasaydı, babamın "Panislamizm" siyaseti muvaffakiyetle geli e bilirdi. Panislamizm bizim için bir deniz, panturanizm ise bir step siyaseti açıyordu. üphesiz, birincisi ngiltere'yi, ikincisi Rusya'yı tehdit ediyordu. Fakat, Osmanlı Devleti, denizler ile stepler arasını ayıran bir istinat duvarı olmaya namzet idi.

Almanya ile hakikî yakınla ma, Kıbrıs ve Mısır'dan sonra Girit üzerinde, Yunanistan lehine ngiltere'nin baskıları görölme e ba ladı ı vakit vuku buldu. Girit'in müdafaası ile ilgili Yunan muharebesini takiben, artık, ngiltere'nin kar ısı na çıkmak icap ediyordu. Almanya ile i birli i siyaseti, bu gaye ile artan bir hızla inki af kaydetti.

te bu tekarrup, Makedonya meselesini davet etti. Balkanlar'da komitacı adı verilen silahlı siyasî çetelerin faaliyeti ba ladı. Selanik, Manastır, üsküb vilâyetlerini ihtiva eden havalide, Avusturya ile Rusya'nın beraber hazırladıkları bir milletler arası asayı rejimi ihdas edildi. Hüseyin Hilmi Paanın (umumî müfetti lik) idaresinde, fakat Rus ve Avusturyalı siyasî memurların kontrol ve nezareti altında bir nevi, içinde Rus, Avusturya, ngiliz, Fransız subayları bulunan mahallî jandarma idaresi tesis edildi.

Silahlı çetelerin tenkili faaliyeti, merkezi Selanik'te bulunan ttihat ve Terakki gizli cemiyeti içindeki çe itli unsurların te kilâatlanmalarına ve bir siyasî fırka hâlinde geli melelerine sebep oldu. Almanya, yukarıda izah etti im gibi, Reval mülâkatı propagandası ile, bu cemiyeti eline geçirdi. Cemiyet, Makedonya'daki ordusu ile stanbul'a yürüdü ve babamı tahtından indirdi. Müteakiben ortaya çıkan ttihat ve Terakki fırkası iktidarı, Bomanı tı. Bu geçitlerde Alman topları ngiltere ile Rusya'yı birbirinden ayırmı tı.

Osmanlı mparatorlu unun Viyana bozgunundan itibaren, Avusturya ile Rusya'nın mü terek siyasetleri, ancak Tuna'nın imalinde uygulanabilmi tir. Tuna'nın cenubunda ise birbirleriyle daima çatı tıkları görülmü tür. Rusya'nın 93'teki kazançlarını, Berlin Kongresinde Osmanlılara iade ettiren Avusturya'nın muhalefeti ve Rus'ların Balkanlardan geçen ric'at hatlarının, Avusturya tarafından tehdit edilmesi keyfiyetidir.

Balkanların serhadı Tuna nehri, Osmanlı kaleleri terk edildikten sonra Rusya ile Avusturya beynindeki bu dâimî Balkan ihtilâfi ile de müdafaa ediliyordu. Babama ra men, Almanya'nın ve dolayısıyla Avusturya'nın kat'i bir ekilde iltizam edilmesi, önce Balkan Harbini, daha sonra Büyük Harbi te vik etmi tir, ttihat ve Terakki fırkasının Almanya'ya kayıtsız artsız ba lılı ı, Rusya'yı ngiltere ile birlikte aleyhimize çevirmi tir. Bu, Osmanlı mparatorlu unu da nihayetlendiren en mühim bir sebep olmu tur.

mparatorluk cmiası içinde, Hristiyan ve Müslüman olmak üzere iki esas dine mensup çok sayıda etnik grupların asırlarca beraber ve dostça ya adıkları bir hakikattir. Fakat Avrupa'daki milliyetçilik cereyanları Osmanlı topraklarına **sirayet** etti i vakit, istiklâl iddiasında bulunan bütün azınlıkları, Osmanlı idaresi mümkün oldu u kadar idare ve telif çalı mı tır. Fakat onların, bidayetten itibaren, saygı gösterilen millî an'ane ve duygularını ortadan kaldırmamaya, bilâkis saygı gösterilmeye ehemmiyet verilmi tır,

93 felâketi ve onu takip eden i sarsıntılar sırasında, mahallî istiklâl hareketleri, onları Rusya ve ngiltere'nin, yahut Almanya'nın (Avusturya) bir vilyeti haline getirmek için, iddetle bastırılmı tır. Ancak, müstakil bir devlet hâlinde devam edebilecek olgunlu u kan dökerek ispat edebilen ve istiklâl imtihanlarını bu ekilde vermeye muvaffak olanların, mparatorluktan ifrazları yapılmı tır.

Harpler ve i galler ile ileri geri dalgalanan uzun bir tarih devresi, eski Osmanlı toprakları üzerinden gelip geçmi tır. Osmanlı birli inden istiklllerini kazanarak ayrılan eski Osmanlılar, Müslim, Gayr-i Müslim, Osmanlıların can dmanı olan ve onu donanmaları ile orduları ile yıkan büyük müstevlilerin esaretine geçici olarak girmi lerdir. Bu eski parçalar muhtelif isimde ve ekildeki millî devletler kurma hareketleriyle aynı kuvvetli kom ulara kar ı birbirlerini kurtarmaya ve korumaya dim gayret sarfetmi lerdir ve etmektedirler.

Babamın devrinde ortaya çıkan silahlı siyasi istiklâl komitecileri, mparatorluktan ayrılan parçalara benlik, ahsiyet ve millî uur kazandırmı tır. II. Cihan Harbinden sonra uygulanan " ngiliz Commomwealth" siyaseti, belki dünyada ilk olarak babam tarafından Osmanlı idaresinde muvaffakiyetle tatbik edilebilmi tır. Böylece babam, yalnız Türk unsurlarının de il, di er unsurların da bir cmianın m terek menfaatleri erevesi içinde, siyasi bir r te ula malarını, belki çok kanlı tedbirler ile temine çalı mı tır. Babam, ken-

*ttihatçılarm toplantısından bir görüntü.
Sa dan: Cemal Pa a, Süleyman Numan Pa a, ?, Talat Pa a,
Enver Pa a, Hüseyin Cahit Bey, Yâver Kazım Bey.
Sol tarafta oturanlar: Said Halim Bey, Midhat ükrü Bey,
Ahmed Rıza Bey.*

di devrinde de il, ülkesinin istikbâline hizmet etmeyi göze alabilmi bir hükümdar olmu tur.

Diyebilirim ki, babam, mparatorlu un inkirazını durduramamı , fakat hiç olmazsa dümenini sahile kırmı ve bir kumsala oturtmaya muvaffak olmu tur. Enkazından da bilâhere semereli bir ekilde faydalanılması mümkün olmu tur, mparatorluk, daha fena bir idare ile, denizin açıklarında da batırılıp izi bulunamayacak ekilde, sulara gömülüp gidebilirdi.

ttihat ve Terakki partisi üzerinde bir defa daha durmak lüzumunu hissediyorum. Çünkü babamı, saltanatı devresinde en ziyâde, bu siyasi te kilât me gül etmi tir. Partinin ilk çekirde i, selâhiyetli kaynaklara göre, 1890 yılında bir gizli cemiyet hâlinde kurulmu tur.

arkî Rumeli vilâyetinin, Bulgaristan Prenslı i ile birle mesi ve Bo azlara çok yakın bir mesafede bir Rus vilâyetinin meydana gelmesiyle hâsil olan, endi enin aksülâmeli çok büyük olmu tur. Bu yeni müstakil Bulgaristan, Balkanlar'da mevcut Osmanlı topraklarının stanbul ile irtibatını tehdit ediyor, Garbî Rumeli'nin Türk halkını acı bir yalnızlık duy-

نسلتانو! بز ایتنه یوقاؤون دینیک حکمن اجرا ایتنک .
 وادهجکر . برسلطان جبار و بی ایمانک و عونه سنک آباقلاری آلتده
 قرآنک . و حیدانک . ایماک هیکنتمنه سیرجه اولماس آرتق
 پیشسیر . باقک برکره ای معشر اسلام! بز آرتق کوز یانی دکل
 قانیزی دوکیورز . هر حالده هنرمز ناموس و حیثیت ملی مدافعاسیدر .
 آرتق بو یاشاماق یاشاماق نکلدر . یاشاماق ایتنه بز کوی حق یولنده
 اولمکدر . بیدار اولک ای امت محمد

Osmanlı Hittah Fırkası'nın "Ya hak, ya ölüm" ibareli beyannamesi

gusu içinde bırakıyordu. Balkanlar'daki Türk halkının bir slâv çemberi ile anavatandan tecrit ve tefrik edilip Rus esareti altına girmeleri korkusu, bedbin halk ve ordu mensuplarını büyük bir sadakat ve feragatla ttihat ve Terakki te kilâti içinde topladı. Cemiyetin merkezi Selanik, hedefi Bulgaristan'dan beklenen Rus tehlikesi oldu.

ttihat ve Terakki, Türk'lerin slâv tehlikesine kar ı te kilâtlandırdı ı gibi, aynı zamanda, Bulgaristan'ı ve Tuna cenubuna Rusların sarkmasını tehdit etti i cihetle de Avusturya'nın dolayısıyla Almanya'nın Balkan siyasetine mühim faydalar temin ediyordu. ttihat ve Terakki'nin gizli çalı t ı sıralarda Avusturya ve Almanya'dan mühim yardımlar görmü olmasına muhakkak nazarıyla bakılabilir. Nitekim ttihat ve Terakki, Avusturya ve Almanya tarafından Bulgaristan'a ve Rus'lara o kadar kat'i bir ekilde tevcih edilmi idi ki, Bosna-Hersek'in i gali için hırsından feslerini yemekten ba ka hiçbir aksülâmel gösteremedi***, bilâkis gerek Rus-

*** Bu fes yemek esprisi, tanıdı ım bir diplomatın Osmanlıların, Avusturya'dan gelen fesleri boykot ederek giymemeleri hâdisesini ifade eden sözüdür.

ya'ya ve gerekse Bab-ı Âliye kararı bu iğalin bir paranası olarak hareket etti.

Babam, Hıristiyan anasının mparatorluktan ayrılıp, muhtar idareler ve ayrı hükümetler hâlinde ya amasını in- taç eden hâdiselerin, önüne geçilmez akı mı istemiye iste- miye kabul etmi ti. Buna kar ı Müslüman ahalinin, Osman- lı câması içinde hâkim bir vaziyete gelmelerini istemi tir.

ttihat ve Terakki, hem pâyitahtta ve hem de yabancı merkezlerde tesis ettikleri ubelerle, düvel-i **muazzamanın** himayesine de mazhar olmu tu. Fakat cemiyet, daha ziyâ- de, o devrin Berlin, Moskova ve stanbul münasebetleri içinde ehemmiyetli bir mevki ihraz etmi ti. Osmanlı mparatorlu unda Türk ve slân verilen bu komitenin etrafında birle mesi hem babamın, hem de Alman Kayser'in tasvibini görmesi, Almanlar ile ara- mızda, içinden çıkılmaz bir kör dü üm meydana getirmi olması dikkate âyan bir hakikattir.

Önce babam, Pantürkizm'in geli mesi için, bu cemiyetin faaliyetlerini kanalize etmi , himaye etmi , kendi aleyhin- deki faaliyetlerini dahi teskin ve yatı tırma yolu ile bertaraf etmeye u ra mı tir. Cemiyeti daima ya atmaya çalı mı tir. Günün birinde, "hasta adam" üzerinde menfaat sahibi olan Rusya ve ngiltere'nin muhtemel öldürücü darbelerine kar- ı mparatorlu a bu cemiyetin faydalı olaca ı ümidini - onun vahin yanlı lıklarına ra men- beslemi tir.

Osmanlı mparatorlu unun sahası, üç yarımada üzerine müesses bulunuyordu: Balkan, Anadolu, Arabistan yarım adaları. Rusya -Bo azlar hedef olmak üzere- Anadolu ve Balkanlar'da faaliyet gösteriyordu, ngiltere ise, Süvey he- def olmak üzere Arabistan'da hâkimiyet tesisine çalı yor- du. Rusya, nüfuz siyaseti için Slav ve Ermeni unsurları, n- giltere ise, Arap unsurlarını ele geçirmek ve bunları padi a- hın idaresine kar ı muhalefete ve bölgelerinde müstakil, fa- kat kendilerine tâbi bir hükümet kurmaya te vik ediyorlar-

di. Bu "içerden parçalanma"ya karşı mukavemet için, babam, halîfesi bulundu u üç müslümanın etnik unsurunu Türk, Kürt, Arap tab'asının esas hâkim grupları hâline getirmeye ehemmiyet vermiştir.

Saray tarafından milliyetçi davranışlara teşvik edilen Türk Etnik Grubu Balkanlar'da Slav ekalliyetlerin, Kürt Etnik Grubu Anadolu'da vilâyet-i sitte'de Ermeni ekalliyetlerin, Arap Etnik Grubu da, çöl sahasında doğrudan doğruya İngiltere'nin karışına çıkarılmıştı. Meselâ Makedonya'da kurulan tithat ve Terakki Komitesi Türklerin, Hamidiye taburları Kürtlerin, Arâbi Paşa hareketi Arab'ların, milliyetçilik gayeleri etrafından mücadele için teşkilatlanmalarıydı. Bu üç Müslüman etnik grupla, üç ayrı yarımada üzerinde, gayr-ı Müslim grupların, düvel-i aliyetlerini durdurmaya çalışılmıştı.****

Üç yarımadanın kapıları ayrı ayrı idi. Balkanların kapısı Tuna idi, Anadolu'nunki Kafkasya, Arabistan'ınki ise Nil idi. İslâvlar Tuna'da, Ermeniler Kafkasya'da (arkî Anadolu), İngilizler Nil'de devletin giriş kapılarını açık tutmaya çalışıyorlardı.

Rusya ile İngiltere'nin Tuna, Kafkas ve Nil kapılarına yaptıkları tazyiklere, babam Türk, Kürd ve Arab milliyetçileriyle iddetle karşı koyarken, Kayser Wilhelm II. de kendini halifenin dostu ilân ederek babamın müdafaa silahlarını teşkil eden Müslüman etnik grupları eline geçirmekte kolaylık görmüştür. Bunlardan tithat ve Terakki'yi maalesef babamın elinden almaya ve imparatorluk yıkılıncaya kadar da bu tithat ve Terakki vasıtasıyla da bütün Osmanlı imparatorluğu, "Drang Nach Osten" politikasıyla muvaffak olmuştu.

İtalyanların da Balkanlar'daki nüfuz sahası Arnavutluk ve Yunanistan idi.

**** Babamın Yıldız Sarayındaki muhafız kıt'aları, ayrı millî üniformalar giyen Arnavut, Türk ve Arab taburlarından mürekkepti.

Babam, Osmanlı tahtına, mutlak bir hükümdar olarak çıkmı tı. Fakat me rutî bir idare tesis edece ine dair de taahhüdü vardı. Mutlakiyet ekline göre, devletin idaresi ve korunmasına ait mes'uliyet babamın omuzlarında olacaktı. Me rutiyet ekline göre ise, bu mes'uliyet millet mümessilleri ile payla ilacaktı.

Babam, hükümdarlık selâhiyetlerinin bir kısmını devretmi olsa bile, dı tehlikelerin ve tecavüzlerin kar ısında imparatorlu u koruma ve dı tehlikeleri bertaraf için her türlü tedbirleri alma mes'uliyetini, me rutî idarede dahi elinde tutması lazımdı, bunun devredilmemesi icap ediyordu. Devletin teessüs ve inki afında esası te kil eden bu gelenek kanununu, babamın ahsen ihlâl etmesi imkânsızdı.

93 Harbi mukaddimesini te kil eden Rus tazyikinin i le-di i ve Gayr-i Müslim anasının da buna müvazî olarak istiklâl hareketlerini isyânlarla kuvveden fiile çıkarmaya sava - tıkları bir sırada, devlet idaresinin bütün dizginlerini elinde toplaması, bu an'anevî hükümdarlık mes'uliyetinin icabı idi. Harp tehlikesi atlatıldıktan sonra, me rutî rejimin teessüsüne gidilmesi iktiza ederdi. Fakat bu tehlikenin tam ortasındayken, Osmanlı devletinin hususiyetleri mülâhaza edilmeksizin kaleme alınmı bir "Constitution"un emri vâki ekinde ilânına, sadrâzamı tarafından mecbur edilmesi, sakınılmak istenen harbin içinde devleti atmı tır. Rus orduları bu yüzden stanbul'un kapılarına dayanmı tır. Babam, me rutiyeti ilga etmemekle beraber, Kanun-ı Esâsiyi tatbikten sarfınazar etmesi, ilk yapılan yanlı lı nın sebep oldu u felâketleri, yine mutlakiyet usulü ile tamire mecbur kalmasından ileri gelmi tir.

1908 yılı 22 Temmuz'unda babam, Makedonya'dan tti-hat ve Terakki komitesinin yaptı ı mühlik tehditler ile me - rutiyet idaresinin tekrar ilânına cebredildi. Bu yeni me rutiyet, otuz yıllık gayretler ile telâfi edilen 93 Harbi kayıplarını yeniden geri getirdi. Bulgaristan'ın istiklâli, Bosna-Her-

sek'in Avusturya tarafından ilhakı, Girit'in Yunanistan'a ilhakının istenmesi ve olgunla tırılması ve en nihayet babamın hal'ini müteakiben daha da vahim vukuatın hudusuna bir mukaddime tekil etti.

Netice şudur: Mevkiyet idarelerini mevsimsiz ilâna babamın mecbur bırakılması, bu yüzden hâdis olan kayıpları telâfi için, onu otuz üç yıl mutlakiyetle hükümet etmesi talihsizliğine sevketti. Babam, imparatorluğun en hayati hudutu olan Tuna'yı, ancak bu otuz üç yıllık otoriter idaresi ile siyaseten kontrolünde tutabildi. Yalnız Almanya'nın (Avusturya) silahlarıyla Bosna-Hersek kesiminde Berlin Kongresinden beri açık bulundurduğu Tuna gediğini kapayamadı. Gerek birinci, gerekse ikinci mevkiiyet, bu Tuna duvarını en tehlikeli şekilde her defasında yıkmıyordu.

Sonuç Olarak...

Osmanlı devletinin yazılı olmayan bir esas kanunu vardı. Hükümdarın devleti korumak için, miras yolu ile devraldığı bir mes'uliyeti vardı. Bu mes'uliyetin me rutî bir idare ile halkın mümessillerine devri, yahut onlarla tesirli bir şekilde paylaşılması yine babama ait bir iktidar idi. Zaman ve mekân onun tarafından seçilmeliydi.

*

Osmanlı devletinin tehdit eden tehlikeleri önlemek için siyasetin silahtan daha müessir olduğunu babam, siyasî tarihimize en büyük bir ders olarak bırakmıştır.

*

Me rutî idare ile hükümlerle selâhiyetlerini devredecekleri bir halk grubunun, Türk milliyetçilerinin, siyaseten olgunlaşmasını sabırla beklemiştir.

*

İmparatorluktan ifraz olunan Müslim ve Gayr-i Müslim unsurların İngiltere, Rusya ve Almanya'nın pençesine düşüp yok olmamaları için, bir siyasî tutum ve tahsiyeti iktisab

etmelerine kadar, onları türlü imtihanlar vermeye mecbur etmi tir. mtihanı kazananları azad etmi tir. Böylece, hükümdara tâbi bir Osmanlı rejimi yerini, Orta Do u ve Balkanlar'da bölgeye ba lı, birbiriyle görünmeyen kültür ve menfaat ba larıyla sıkı sıkıya merbut, hükümranlı ı milletleri tarafından temsil edilen bir müstakil Orta Do u ve Balkan devletleri ailesi bırakmı tır.

Sultan Abdülhamid'in Çocukları

Ulviye Sultan

Selim Efendi

Zekiye Sultan

Naime Sultan

Nuveddin Efendi

Abdülkadir Efendi

Naile Osmano lu

Bedreddin Efendi

Ay e Osmano lu

Burhaneddin Efendi

Refia Sultan

Âbid Efendi

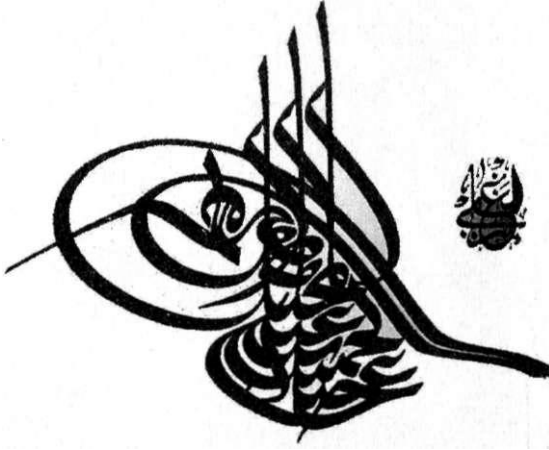
Sarah Bernhardt

Oyuncu Bertrand

*Sultan Abdülhamid'in tu rası.
(Osmanlı-Yunan Harbi'nden sonra "gazi" ünvanı alan
Abdülhamid'in tu rasının yanına bu ünvan "el-gazi"
olarak eklenmi tir.)*

ISBN 978-975-6491-82-9
9 789756 491829

LSM
085

"Ben, babamı, hiçbir zaman padi ah oldu u için sevmedim. Hayatımın baharında, kalbimin bütün mevcudiyeti ile ve derin bir a kla babamı sevdim. O sevgidir ki, i te bana bunları yazmak hissini veriyor."

adiye Osmanolu

Tanzimat'tan II. Me rutiyet'e, mparatorlu un en çalkantılı yıllarında tahtta bir padi ah; II.Abdülhamid... ftiralar, yalanlar ve bir padi ahı tahttan indiren olaylar... Ardından ba layan acı, gözya ı ve hasretle dolu sürgün yılları... Osmanlı'nın tarihine babası Abdülhamid'in yanında bizzat tanıklık eden, merak edilen yılları ve padi ahı anılarına ta ıyan bir sultanın; adiye Sultanin hatıratından...

KİTAP
OSMANLI 16 VEFAT